

Damir Kapidžić | Sead Turčalo | Muamer Hirkić

Fragmentirane budućnosti:
Dinamika radikalizacije mladih u Bosni i Hercegovini

Naslov Fragmentirane budućnosti: Dinamika radikalizacije
mladih u Bosni i Hercegovini

Urednici Damir KAPIDŽIĆ, Sead TURČALO, Muamer HIRKIĆ

Izdavač UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
Skenderija 72, Sarajevo

Za izdavača Sead TURČALO

Recenzenti Mirza BULJUBAŠIĆ
Nejra VELJAN

Lektura i korektura Zina LAKIĆ

Dizajn, slog i prijelom Sanin KATICA

Naslovna strana Damir KAPIDŽIĆ

Izdanje Prvo/elektronsko

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

ISBN 978-9926-475-84-0

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH
pod ID brojem 62733318

Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka

ur. Damir Kapidžić, Sead Turčalo, Muamer Hirkić

**FRAGMENTIRANE BUDUĆNOSTI:
DINAMIKA RADIKALIZACIJE MLADIH
U BOSNI I HERCEGOVINI**

Sarajevo, 2024.

SADRŽAJ

7 Uvod

- 13 Damir KAPIDŽIĆ, Anida DUDIĆ-SIJAMIJA, Veldin KADIĆ, Sead TURČALO
Pristupi radikalizaciji i ekstremizmu u Bosni i Hercegovini
-

- 43 Damir KAPIDŽIĆ, Muamer HIRKIĆ, Sead TURČALO, Sanela BAŠIĆ
Razotkrivanje korijena: Kako institucije konceptualiziraju pokretače radikalizacije i nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini
-

- 77 Anida DUDIĆ-SIJAMIJA, Sarina BAKIĆ, Muamer HIRKIĆ
Dvije škole pod jednim krovom: Utjecaj institucionalne segregacije na pokretače radikalizacije mladih
-

- 105 Sarina BAKIĆ, Muamer HIRKIĆ, Anida DUDIĆ-SIJAMIJA
Ekstremizam i nogomet: Istraživanje pokretača radikalizacije među supkulturom organiziranih grupa navijača
-

- 123 Amer OSMIĆ, Muamer HIRKIĆ
Složena država, složeni pojedinci: Individualni faktori radikalizacije i ekstremizma u Bosni i Hercegovini
-

FRAGMENTIRANE BUDUĆNOSTI: DINAMIKA RADIKALIZACIJE MLADIH U BOSNI I HERCEGOVINI

ur. Damir Kapidžić, Sead Turčalo, Muamer Hirkić

Uvod

CONNEKT (*Contexts of Violent Extremism in MENA and Balkan Societies*) predstavlja istraživački projekt koji finansira Evropska unija u okviru programa Horizon 2020, a koji istražuje pokretače radikalizacije i nasilnog ekstremizma među mladima u dobi od 12 do 30 godina u osam država: Bosni i Hercegovini, Bugarskoj, Egiptu, Jordanu, Kosovu, Maroku, Sjevernoj Makedoniji i Tunisu.

Cilj projekta je mapirati i utvrditi međusobne odnose te poseban značaj sedam potencijalnih pokretača (teritorijalne nejednakosti, ekonomska deprivacija, političke ideje, kulturni faktori, religija, digitalna pismenost i transnacionalne dinamike) unutar tri nivoa analize: makro (institucionalnom), mezo (nivo zajednice) i mikro (nivo pojedinca).

Osnovna ideja CONNEKT-a je uspostavljanje višedimenzionalne mape faktora nasilnog ekstremizma među mladima od 15 do 30 godina u regijama MENA i Balkana. CONNEKT želi omogućiti mladima da iznesu svoje stavove i mišljenja, ne samo kao predmet proučavanja već i kao važni akteri u odgovorima na negativne fenomene i ponašanja. Provedena istraživanja na terenu i proučavanje dinamike na tri nivoa analize u Bosni i Hercegovini pokušavaju odgonetnuti specifične izazove koji ih pogađaju i s kojima se suočavaju.

Institucionalne perspektive pružaju značajan doprinos trenutnim studijama prevencije/suzbijanja nasilnog ekstremizma (PNE) i predstavljaju važnu vezu u tri faze projekta CONNEKT, posebno na makronivou. Prvo, ovo istraživanje oslanja se na Novi institucionalizam kao teorijski pristup,

i stoga stavlja naglasak na institucionalne norme, pravila i prakse. Kako bi se uspostavila kartografija konteksta radikalizacije i nasilnog ekstremizma, CONNEKT projekt povezuje institucije s mezo- i mikronivoima i pruža strukturalno razumijevanje za daljnja istraživanja na nivou zajednice i pojedinca.

Glavno pitanje na koje istraživanje na makronivou pokušava odgovoriti jeste: Da li institucije različito percipiraju radikalizaciju i jesu li neki faktori relevantniji od drugih? Osim toga, istraživanje pokušava razlučiti specifične uloge institucija u procesu prevencije/suzbijanja nasilnog ekstremizma (PNE) i načine na koje one sarađuju i komuniciraju individualno, proučavajući prakse različitih vrsta institucija. To je posebno važno kako bi se bolje razumjele institucionalne političke odluke i oblikovale buduće strateške inicijative aktera izravno uključenih u PNE. Dodatno, kontekstualizacija i analiza faktora specifičnih za svaku državu mogle bi poboljšati institucionalne odgovore i produbiti razumijevanje procesa radikalizacije.

Istraživanjem makronivoa identificirano je nekoliko važnih tačaka za Bosnu i Hercegovinu. Studija je otkrila različita institucionalna shvatanja radikalizacije, razjasnila obrasce saradnje među institucijama različitih sektora, predstavila kompleksnost odnosa unutar institucija i načina saradnje te potvrdila uloge formalnih i neformalnih odnosa u kanalima komunikacije. Nadalje, otkrila je institucionalne prakse i vrste podrške koje institucije dobivaju od države i iz inozemstva. Nasuprot tome, iako nema potpune saglasnosti o tome, istraživanje je pokazalo različite stavove o relevantnosti različitih faktora radikalizacije u Bosni i Hercegovini, gdje se neki smatraju važnijima od drugih. Dodatno, neki od tih faktora percipiraju se samo kao potencijalni pokretači, koji postaju relevantni tek kad su u kombinaciji s drugima.

Istraživanje na mezonivou obuhvatilo je dvije važne studije slučaja – fenomen „dvije škole pod jednim krovom“ i nogometne navijače. Radni paket 5 projekta CONNEKT nastoji kombinirati sedam potencijalnih po-

kretača radikalizacije s različitim subnacionalnim kontekstima na nivou zajednice – što pruža važnu osnovu i okvir za proučavanje fenomena „dvije škole pod jednim krovom“. Istraživanje zajednice koja postoji u okviru sistema „dvije škole pod jednim krovom“ predstavlja važan pokušaj razjašnjenja veze između procesa radikalizacije i fragmentiranog obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini.

Etničke podjele zadržavaju svoj značaj i kroz obrazovanje, gdje škole postaju ključni prostor borbe za izgradnju i očuvanje etničkog identiteta. Stoga mladi usmjeravaju svoje aktivnosti i slobodno vrijeme prema grupama iste etničke pripadnosti. Uskraćivanje građanskih prava ili percepcija nesposobnosti zadovoljavanja osnovnih potreba kod mladih stvara plodno tlo za razvoj etničkih podjela, uzrokujući subjektivne osjećaje nepravde, nezadovoljstva i obespravljenosti. Osim toga, utjecaj okoline gdje etnička pripadnost dominira nad ostalim bitnim pitanjima rezultira time da učenici koji pohađaju nastavu na bosanskom jeziku percipiraju saradnju s vršnjacima i organizacijama iz susjednih zemalja kao suvišnu, čak i prijetnju stabilnosti države. S druge strane, učenici koji pohađaju nastavu na hrvatskom jeziku pokazuju više interesa prema vršnjacima i organizacijama u Hrvatskoj nego prema vršnjacima iz druge etničke grupe u vlastitom gradu.

S druge strane, nogometni navijači predstavljaju vezu s makronivoom koji smo prethodno analizirali, a gdje je značajan broj ispitanika istakao koliko je bitno da se istraže mreže nogometnih navijača. Organizirane navijačke grupe predstavljaju poseban izazov u kontekstu radikalizacije u društvima koja su podijeljena i prošla kroz postkonfliktne faze, kao što je slučaj s Bosnom i Hercegovinom. Ovaj fenomen uglavnom je kompleksan zbog duboko ukorijenjenih političkih i nacionalističkih ideologija koje čvrsto povezuju identitet te supkulture. Rezultati analize jasno ukazuju na utjecaj političkih ideja i ekonomskih nejednakosti na ovu supkulturu u Bosni i Hercegovini. Izraženo neprijateljstvo prema političkom sistemu, posebno prema policijskim snagama i vladajućim po-

litičarima, predstavlja jasan indikator moguće radikalizacije unutar ovih grupa. Ovi faktori, kada se kombiniraju s već prisutnim isključivanjem i stigmatizacijom članova u javnom prostoru, potencijalno pogoduju razvoju radikalnih tendencija.

Daljnje analize socioekonomske situacije u Bosni i Hercegovini pokazuju da ova situacija utječe na ambicije i ciljeve mladih ljudi iz nižih socioekonomskih slojeva. To direktno utječe na njihovu potrebu za samoafirmacijom te na planove i nade za budućnost. Socijalno-ekonomska nepravda, koja je povezana sa stratifikacijom društvenih klasa, korupcijom i neprijateljstvom prema onima s političkim vezama, može predstavljati značajan okidač za nezadovoljstvo i gorčinu, što može biti faktor radikalizacije. Također, ispitanici ukazuju na nedostatke odgovora institucija vlade na nasilje, bilo da se radi o pravosudnim, političkim ili religijskim institucijama.

Na kraju, proveli smo istraživanje i na mikronivou da bismo ustanovili kako se mladi odnose prema pokretačima koje analiziramo u projektu. Svrha ovih ispitivanja bila je da se utvrdi koliku ulogu u individualnoj dinamici koja potencijalno vodi do nasilnog ekstremizma igraju različiti faktori koji se odnose na intimno ili šire društveno okruženje. Rezultati ovog kvantitativnog istraživanja dio su šireg pokušaja da se napravi analiza i međuregionalna komparacija relevantnih pokretača u državama obuhvaćenim projektom.

Radikalizacija i nasilni ekstremizam među mladima u Bosni i Hercegovini proizlaze iz kompleksne kombinacije društvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih faktora. Važno je naglasiti da nema pojedinačnog, neovisnog pokretača, već se radi o međudjelovanju različitih elemenata koji doprinose nastanku ovakvih situacija. Analiza sedam ključnih pokretača nasilnog ekstremizma, proizašla iz ankete provedene u 25 gradova, identificira faktore poput religije, ekonomske deprivacije, teritorijalnih nejednakosti, digitalne socijalizacije, političkih pitanja, obrazovanja, slobodnog vremena i transnacionalne dinamike. Historijski sukobi i posli-

jeratna trauma u Bosni i Hercegovini doprinose podložnosti određene mlade populacije ekstremističkim narativima, potičući potrebu države da se uhvati ukoštac s ovom kompleksnom dinamikom te potakne toleranciju, obrazovanje i otpornost zajednice kako bi se suprotstavila radikalizaciji među mladima.

Poglavlja ove knjige su prevedene i dorađene verzije ranije objavljenih studija koje su radili članovi tima Univerziteta u Sarajevu, dostupnih na h2020connekt.eu projektnoj web stranici.

PRISTUPI RADIKALIZACIJI I EKSTREMIZMU U BOSNI I HERCEGOVINI

**Damir Kapidžić | Anida Dudić-Sijamija | Veldin Kadić |
Sead Turčalo**

Profil države

Bosna i Hercegovina (BiH) multietnička je država s populacijom od 3,5 miliona ljudi podijeljenih duž vjerskih linija. U Bosni i Hercegovini prisutne su glavne abrahamske religije i predstavljaju temelj etničkih podjela u državi: muslimanski Bošnjaci, katolički Hrvati, pravoslavni Srbi i manjinski broj Jevreja. Bosna i Hercegovina je postala nezavisna od Jugoslavije u martu 1992. i prošla kroz trogodišnji rat koji je odnio oko 100.000 života (BBC News, 2017). Glavni sudionici rata bile su tri glavne etničke grupe (Bošnjaci, Hrvati i Srbi), uz vojne snage iz Srbije i Hrvatske, kao i razne međunarodne snage (najviše mirovnjaci Ujedinjenih naroda /UN/ i Organizacije Sjevernoatlantskog ugovora /NATO/). Rat je završen 1995. potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma, koji je također uspostavio politički sistem Bosne i Hercegovine unutar njenih međunarodnih granica. Obnova u poslijeratnom periodu izvedena je uz značajnu međunarodnu pomoć, a nekoliko institucija i simbola države usvojili su međunarodni administratori, uključujući i zastavu. Od 2000. godine, a posebno od 2006, međunarodno prisustvo značajno je smanjeno. Država je uglavnom autonomna u donošenju odluka iako sa značajnim utjecajem svojih susjeda, Hrvatske i Srbije, kao i Evropske unije (EU). Bosna i Hercegovina je dobila kandidatski status za članstvo u EU krajem 2022, a provedbu Akcionog plana za članstvo u NATO-u otpočela je 2018. godine. Bosna i Hercegovina je članica UN-a, OSCE-a, Vijeća Evrope, stranka Srednjoevropskog sporazuma o slobodnoj trgovini te promatrač u Organizaciji islamske saradnje (OIC), između ostalog.

Sistem vlasti

Bosna i Hercegovina ima vrlo složen i decentraliziran sistem vlasti uspostavljen Dejtonskim mirovnim sporazumom. Država djeluje kao konsocijacijska demokratija, gdje se vlast dijeli između tri glavne etnoreligijske grupe (Bošnjaci, Hrvati i Srbi). Prisutnost prava veta, teritorijalna autonomija grupa i potreba za multietničkim koalicijama proizvode dodatne slojeve kompleksnosti i međuzavisnosti. Administrativno, Bosna

i Hercegovina je podijeljena na dva regionalna entiteta, Federaciju Bosne i Hercegovine (FBiH) i Republiku Srpsku (RS) te nezavisnu jedinicu Distrikt Brčko. FBiH je dodatno podijeljena na deset kantona, lokalnih jedinica samouprave s visokim stepenom nezavisnosti, dok RS ima centraliziranu vlast. Iako se formalno ne naziva federacijom, njezino funkcioniranje najtačnije se može opisati kao asimetrična etnička federacija sa slabom centralnom vlašću (Kapidžić, 2020). Mirovni sporazum uspostavio je Ured visokog predstavnika (OHR) kao vodeću organizaciju u civilnim aspektima provedbe mira u Bosni i Hercegovini, koja ima moć poništavanja bilo koje domaće odluke i uklanjanja bilo kojeg lokalnog aktera s dužnosti (Dizdarević et al., 2006). OHR je široko koristio ove ovlasti između 1996. i 2006, ali se od tada uglavnom suzdržao od miješanja u odlučivanje u Bosni i Hercegovini.

Vlast na državnom nivou sastoji se od direktno izabranog tročlanog kolektivnog Predsjedništva (po jedan predstavnik iz svake glavne etničke grupe) s vrlo slabom izvršnom vlašću te centralne vlade i premijera koje odobrava parlament. Državna vlada ima ograničenu moć i odgovorna je za vanjsku politiku, sigurnost i odbranu, carinu i imigraciju, vanjsku trgovinu i komunikacije, fiskalnu i monetarnu politiku, ljudska prava i izbjeglice te olakšavanje koordinacije i regulacije između entiteta. Ostale nadležnosti dijele se s entitetskim vladama ili su isključivo u rukama entiteta i kantona. Na nivou entiteta, i FBiH i RS imaju značajnu autonomiju i glavna su mjesta odlučivanja u Bosni i Hercegovini. Oba entiteta imaju „slabog“ predsjednika i „snažnog“ premijera s vladom koju odobravaju njihovi parlamenti. Entiteti, između ostalog, imaju nadležnost nad policijskim poslovima, pravosuđem, finansijama, radom i socijalnom skrbi, zdravstvom, energijom i industrijom, obrazovanjem, poljoprivredom, pitanjima veterana i kulturom (Gavrić et al., 2009; Nešković, 2013). Kontrole i ravnoteže uključene u konsocijacijsko dijeljenje vlasti ograničavaju moć bilo kojeg nivoa vlasti i dodjeljuju preveliku ulogu liderima (političkih stranaka) koji predstavljaju etničke grupe. Izbori se održavaju svake četiri godine istovremeno na svim nivoima vlasti (osim lokalnih iz-

bora). Iako se smatraju uglavnom slobodnima i poštenima, dominantna uloga etničkih stranaka iskrivljuje izbornu konkurenciju i ograničava politike na nivou cijele države i/ili višeeetničke politike (Kapidžić, 2017).

Stanovništvo

Prema najnovijem popisu stanovništva iz 2013. godine Bosna i Hercegovina je imala populaciju od nešto više od 3,5 miliona stanovnika, a taj broj opada. Prema projekcijama za 2020. godinu, očekivana populacija bila je oko 3,25 miliona (Popis 2013. BiH, b.d.; Svjetska banka, b.d.). Godine 2013. FBiH je imala populaciju od 2.219.220, RS populaciju od 1.228.423, a autonomni distrikt Brčko imao je 83.516 stanovnika.

Glavne etničke/religijske grupe

Bošnjaci čine tačno polovinu stanovništva s 50,1%, slijede Srbi s 30,8% te Hrvati s 15,4% (Tabela 1). Otprilike 2,7% stanovništva pripada različitim grupama i kategorizirano je kao „Ostali“ (službeni izraz za pripadnike nacionalnih manjina i ljude koji se ne identificiraju ni s jednom od tri konstitutivne grupe). Popis također potvrđuje da oba entiteta imaju jasnu etničku strukturu, s 92,1% svih Srba koji žive u RS-u, dok 91,3% Hrvata i 88,2% Bošnjaka živi u FBiH (Balkan Insight, 2016).

Tabela 1. Stanovništvo Bosne i Hercegovine po etničkoj/nacionalnoj pripadnosti

Područje Etnicitet	F BiH	RS	Brčko	UKUPNO BiH (brojevi)	Ukupno BiH (%)
Bošnjaci	1.562.372	171.839	17.411	1.769.592	50,11%
Hrvati	497.883	29.645	8.859	544.780	15,43%
Srbi	56.550	1.001.299	14.023	1.086.733	30,78%
Ostali	79.838	15.324	695	96.539	2,73%
Nisu se izjasnili	18.344	8.189	213	27.055	0,77%
Nisu odgovorili	4.233	2.127	49	6.460	0,18%
Ukupno BiH	3.539.159				

Vlastiti prikaz. Izvor: Rezultati popisa iz 2013.

Većina pravoslavnih kršćana (92%) živi u RS-u, dok većina muslimana (88%) živi u FBiH (Tabela 2). Kada pogledamo podatke koji kombiniraju vjersku pripadnost i etničku pripadnost, preklapanje etnoreligijskih identiteta postaje jasno i razgraničava muslimanske Bošnjake, pravoslavne Srbe i katoličke Hrvate.

Tabela 2. Stanovništvo Bosne i Hercegovine po vjerskoj pripadnosti

Područje	F BiH	RS	Brčko	UKUPNO BiH (brojevi)	Ukupno BiH (%)
Etnicitet					
Muslimani	1.581.868	172.742	35.844	1.790.454	50,7%
Katolici	490.450	28.883	17.000	536.333	15,1%
Pravoslavci	57.120	999.802	28.838	1.085.760	30,75%
Agnostici	9.425	1.288	103	10.816	0,33%
Ateisti	21.508	6.014	331	27.853	0,82%
Nisu se izjasnili	23.672	8.392	636	32.700	0,94%
Ostalo	30.885	9.103	667	40.655	1,16%
Nisu odgovorili	4.292	2.199	97	6.588	0,20%
Ukupno BiH	3.531.159				

Vlastiti prikaz. Izvor: Rezultati popisa iz 2013.

Kontekstualizacija nasilnog ekstremizma i radikalizacije u državi

Prema Azinoviću (2017), radikalna ideologija brzo je prihvaćena u Bosni i Hercegovini. Kao država s krhkom institucionalnom strukturom, zamrznutim sukobom i nerasvijetljenim pitanjima identiteta i upravljanja, Bosna i Hercegovina je pružila pogodno tlo za razvoj ove ideologije. Bećirević (2016) piše u svojoj knjizi o selefizmu i umjerenom islamu da u „ranjivom bosanskom društvu s nedavnom poviješću genocida i masovnog nasilja čak i nenasilno radikalno ponašanje produbljuje strah

od 'drugih' i doprinosi općem društvenom nepovjerenju i nesigurnosti". Bećirević napominje da je od 11. septembra, a posebno s usponom tzv. Islamske države Iraka i Levanta (ISIL), ovo istraživačko područje postalo sve važnije, te je postojala hitna potreba objasniti koncept i definirati ključne pojmove poput radikalizacije, ekstremizma, nasilnog ekstremizma i terorizma. Iako akademske definicije i kontekstualizacija pojmova slijede zapadnu literaturu, često se koriste istovremeno i stavljaju u isti kontekst, posebno u medijima. To ponekad stvara zbunjenost među državnim dužnosnicima i donositeljima odluka.

Akademska literatura pruža odgovor na to kako proces radikalizacije počinje i kako završava s nasilnim ekstremizmom. Azinović (2018) objašnjava koncept radikalizacije i nasilnog ekstremizma kroz nekoliko faza. Proces počinje inicijacijom, „ljudskim pristupom“, a zatim interakcijom s vršnjacima, ljudima u zajednici, gdje se dinamika grupe jača vrlo specifičnim svjetonazorom. U nekim slučajevima također pridaje značajnu ulogu društvenim medijima i internetu. Najkritičniji trenutak radikalizacije, posebno za mlade ljude, jest odvajanje od biološke porodice i uključivanje u novu ideološku porodicu koja im pruža zaštitu i sigurnost. Ranjive, traumatizirane osobe s nerasvijetljenim mentalnim zdravstvenim problemima postaju cilj takvih narativa. Kada je riječ o vrstama ideoloških narativa, možemo napraviti razliku između političke i vjerske radikalizacije.

Pregled radikalizacije i nasilnog ekstremizma

Građani koji su se pridružili ISIL-u i drugim nasilnim pokretima unutar i izvan države

Odlazak građana iz Bosne i Hercegovine na bojišta u Siriji i Iraku bio je zabrinjavajući. Azinović i Jusić (2016) smatraju da je Bosna i Hercegovina među evropskim državama najviše pogođenim ovim fenomenom. Teško je utvrditi precizan broj osoba iz Bosne i Hercegovine koje su se pridružile ISIL-u u Siriji i Iraku. Službeni podaci vlade stavljaju taj broj na 217

do kraja 2015. godine, a ministar sigurnosti BiH izjavio je da je taj broj bio oko 230 u oktobru 2017. godine (Azinović i Jusić, 2016). Nezvanične procjene stavljaju broj na oko 330 građana: naprimjer, Međunarodni centar za proučavanje radikalizacije i političkog nasilja procjenjuje da je BiH pružila između 300 i 340 stranih boraca (Hamidičević i Plevljak, 2018). Među tih 330 državljana Bosne i Hercegovine, neki imaju dvojno državljanstvo ili dugotrajno prebivalište u drugim državama gdje su regrutirani i odakle su putovali. Najveći broj odlazaka odnosi se na putovanja između Sirije i Bosne i Hercegovine (*ibid.*).

Utvrđeni su identiteti 188 muškaraca, 61 žene i 81 djeteta za koje se vjeruje da su putovali u Siriju i Irak između 2012. i 2015. godine iz Bosne i Hercegovine ili imaju porijeklo iz BiH, a žive u dijaspori. Najveći broj odlazaka zabilježen je tokom 2013. godine (Hamidičević i Plevljak, 2018). Azinović (2017) daje revidiranu brojku od 240 stranih boraca od 2012. do 2016. godine koji su se pridružili ISIL-u. To je „najveći kontingent stranih boraca sa Zapadnog Balkana i drugi najveći broj stranih boraca po glavi stanovnika iz bilo koje evropske države nakon Belgije“ i Kosova (Tzvetkova i Mancheva, 2019). Iako ova procijenjena brojka stavlja Bosnu i Hercegovinu među vodeće evropske zemlje porijekla stranih boraca, ako se uzme u obzir omjer stranih boraca u odnosu na ukupno muslimansko stanovništvo, broj za BiH je malo ispod prosjeka za EU (Hamidičević i Plevljak, 2018).

Do početka 2016. godine vratilo se ukupno 47 muškaraca i 8 žena, dok su 50 muškaraca i 1 žena bili ubijeni. To se nije puno promijenilo do kraja 2017. godine, kada se oko 50 odraslih povratnika vratilo u Bosnu i Hercegovinu iz Sirije i Iraka (Azinović, 2018). Od sredine 2016. godine pojačani naponi vlasti BiH doprinijeli su potpunom zaustavljanju odlazaka i povrataka. Potvrde o smrti 76 boraca s državljanstvom BiH (uključujući pet žena i četvero djece) koji su poginuli u Siriji objavljene su u medijima u Bosni i Hercegovini u aprilu 2018. godine (Hamidičević i Plevljak, 2018). Krajem 2018. godine 98 odraslih državljana BiH (49 muškaraca i 49 žena) ostalo je u Siriji i Iraku (Atlantic Initiative, 2018). Prema Shtuniju (2019),

državljeni BiH činili su najveću grupu sa Zapadnog Balkana koja je ostala u Iraku i Siriji 2019. godine. Dok je Kosovo prihvatilo repatrijaciju 110 stranih boraca 2019. godine, Bosna i Hercegovina je uradila repatrijaciju samo sedam stranih boraca te iste godine. Oni koji su se vratili u ranoj fazi sukoba mogu predstavljati rizik za daljnju radikalizaciju, ekstremizam i potencijalne terorističke aktivnosti.

Trenutno nema zabilježenih nasilnih pokreta unutar Bosne i Hercegovine. U isto vrijeme, bosanskohercegovački građani pridružili su se nasilnim pokretima i ratovima izvan države. Osim Iraka i Sirije, Ukrajina se smatra destinacijom gdje mali broj bosanskohercegovačkih državljana odlazi da se bori za strane oružanih separatističkih grupa. Broj stranih boraca iz Bosne i Hercegovine u Ukrajini procjenjuje se na sedam, ali vjeruje se da je ta brojka mnogo veća, pogotovo nakon agresije Rusije na Ukrajinu 2022. godine. Ovi borci putuju kroz Srbiju uz pomoć Pokreta srpskih četnika Ravne Gore kako bi se pridružili proruskim paravojsnim formacijama gdje su se borili u „Srpskom husarskom puku“ zajedno s borcima iz Srbije. U oktobru 2017. godine, prema policijskim agencijama BiH, samo je jednom bosanskohercegovačkom državljaninu bilo suđeno za sudjelovanje u borbi u Ukrajini (Hamidičević i Plevljak, 2018). Anкета Atlantske inicijative (2018) provedena među 2.110 građana i 12 fokus grupa pokazala je znatno veću podršku među Srbima za borce koji idu u Ukrajinu nego kod Bosanaca za borce koji idu u Irak ili Siriju. Isto tako, nalazi istraživanja pokazali su da je za Srbe etnonacionalni nasilni ekstremizam „povezan s osjećajem stabilnosti i sigurnosti“, te da nije zabilježena osuda od političkih ili vjerskih lidera (*ibid.*).

Prisustvo radikalnih i nasilnih grupa u državi

Većina literature o ekstremizmu u Bosni i Hercegovini fokusira se na islamske grupe među Bošnjacima. Azinović i Jusić (2016) pišu da od sredine 2015. godine Islamska zajednica u BiH radi na stjecanju uvida u djelovanje muslimanskih organizacija, grupa i pojedinaca koji obavljaju vjerske usluge i poduku izvan njezine ovlasti. Neke od tih grupa prisva-

jaju imovinu Islamske zajednice, ometajući njezin rad, a neke djeluju iz privatnih kuća i stanova. Među njima su službeno nepriznate selefističke i šiitske zajednice, odnosno džemati (arapski za „skup“). Sve grupe koje djeluju izvan okvira i birokratskih struktura službeno priznate Islamske zajednice u BiH poznate su kolokvijalno kao paradžemati. Identificirano je 38 paradžemata¹, od kojih je 14 prihvatilo ponovo se pridružiti Islamskoj zajednici.

Istraživanje koje je provela Atlantska inicijativa ukazuje na to da grupe koje djeluju u okviru ovih paradžemata djeluju kao tipične sekte, odnosno vjerske zajednice. Članovi se međusobno obasipaju „bratskom i sestrinskom ljubavlju“, „ljubaznošću i poštovanjem“ te „dobrom energijom“ i smatraju se moralno nadmoćnima u odnosu na ljude u okruženju, koje smatraju grešnicima i otpadnicima. Članovi zaista vide sebe kao dio male, odabrane grupe istinskih vjernika. Ove zajednice identificirane su kao plodna tla za radikalizaciju i regrutaciju. Početno je selefizam u Bosni i Hercegovini bio koncentriran u manjim naseljima u sjevernom dijelu BiH, Bihaću, Maglaju, Ošvama i Gornjoj Maoči, ali se od tada proširio. Sela Ošve i Gornja Maoča posebno imaju visoku koncentraciju selefista. Gornja Maoča je vrlo izolirana i neprijateljski nastrojena prema strancima te slijedi stroga pravila temeljena na šerijatskom zakonu, a postoje izvještaji da su Ošve nekada bile „domaćin“ kampa za obuku džihadista (Tzvetkova i Mancheva, 2019).

Postoje izvještaji o grupama Srba i Hrvata, nadahnutim etničkim, pravoslavnim i katoličkim ekstremizmom, koje se često identificiraju kao sljedbenici srpskih četnika i hrvatskih ustaša koji su bili aktivni tokom Drugog svjetskog rata. Rusija često podržava srpske organizacije i grupe koje djeluju prema „ekstremno pravoslavnoj agendi“, dok su hrvatske formacije često podržavane od „radikalnih elemenata Katoličke crkve i nekih političkih elita“ (Bećirević, 2018). Nije neuobičajeno da ove grupe pokazuju neonacističke karakteristike, sudjeluju u nasilnim akcijama i

1 13 u Zenici, 12 u Sarajevu, 7 u Tuzli, 3 u Bihaću, 2 u Mostaru i 1 u Travniku.

zagovaraju razdvajanje teritorija koje su naseljene njihovim odgovarajućim etnoreligijskim grupama od države Bosne i Hercegovine.

Postoji najmanje jedna sekularna organizacija koju se može klasificirati kao krajnje desnu. Bosanski pokret nacionalnog ponosa (BPNP) krajnje je desničarska bošnjačka organizacija temeljena na etničkoj pripadnosti umjesto na vjeri. Osnovan 2009. godine, BPNP poziva na stvaranje socijalističke i nacionalne države bošnjačkog naroda. Pokret odbacuje povezivanje bošnjačkog identiteta s jednom vjerom i tvrdi da bošnjački narod uključuje samo one koji pripadaju evropskom genetskom i kulturnom naslijeđu (BPNP, b.d.). Stavovi grupe mogu se smatrati nacionalističkim i unitarnim jer djeluju protiv nastojanja Srba i Hrvata za povećanjem autonomije, a pritom zadržavaju antisemitistička i antikomunistička gledišta.

Razumijevanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma

Naučna i akademska dostignuća

U posljednjih nekoliko godina nasilni ekstremizam i radikalizacija detaljno su proučavani u Bosni i Hercegovini. Domaći i strani istraživači su putem nevladinih organizacija proveli mnoge istraživačke projekte. Pitanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije u Bosni i Hercegovini tretirano je kao sigurnosna prijetnja već gotovo deset godina, posebno nakon domaćih terorističkih napada, i bilo je u fokusu međunarodnih i domaćih donosilaca odluka i sigurnosnih agencija. Iako su empirijska istraživanja u Bosni i Hercegovini još uvijek rijetka, posebno unutar radikaliziranih zajednica, dostupni su opisna i normativna literatura, neempirijski prijedlozi politika, mišljenja, vijesti i kritičke analize – što je sve korisno za prepoznavanje nedostataka u istraživanju.

Iznimka je značajna studija o percepcijama selefista autora Puhala (2016), koja se temelji na istraživanjima i statističkoj analizi percepcija i vrijednosti među 130 selefista u Bosni i Hercegovini. Ovo sociopsihološ-

ko istraživanje nadopunjeno je percepcijama uzorka bosanskohercegovačkih građana i analizom vijesti o selefistima. Drugo istraživanje koje se ističe je ono Turčala i Veljan (2018) čiji je cilj bio identificirati zajedničke i karakteristične faktore ranjivosti, kao i otpornost na nasilni ekstremizam u zajednicama u BiH s najvećim brojem stranih boraca i utjecaj ključnih aktera na ove faktore. Bećirević (2016) provela je još jedno kvalitativno istraživanje temeljeno na intervjuima i fokus grupama sa 165 osoba (oko polovina njih bili su pristaše selefizma) koje je istraživalo strategije kojim se selefisti koriste za širenje svoje ideologije i zašto sve više osoba napušta višestoljetnu tradiciju inkluzivnog islama u Bosni i Hercegovini radi radikalnijih interpretacija (*ibid.*).

Istaknuta istraživanja

Postoji nekoliko istraživanja koja se fokusiraju na Bosnu i Hercegovinu i šire na Zapadni Balkan. Većinu su napisali Vlado Azinović, Edina Bećirević, Muhamed Jusić i Sead Turčalo, i objavljena su od Atlantske inicijative i drugih domaćih i međunarodnih *think tankova* i organizacija civilnog društva (OCD). Neki od istaknutih primjera su: Azinović, *Western Balkans Extremism research forum – Regional report understanding violent extremism in the Western Balkans* (British Council, 2018); Turčalo i Veljan, *Community Perspectives on the Prevention of Violent Extremism in Bosnia and Herzegovina* (Berghof Foundation, 2018); Azinović, *Between salvation and terror: Radicalization and the Foreign fighter phenomenon in the Western Balkans* (Atlantic Initiative, 2017); Bećirević, Halilović i Azinović, *Western Balkans extremism research forum – Literature review Radicalisation and violent extremism in the Western Balkans* (British Council, 2017); Azinović i Jusić, *The New Lure of the Syrian War: The Foreign Fighters' Bosnian Contingent* (Atlantic Initiative, 2016); Bećirević, *Salafism vs. Moderate Islam: A Rhetorical Fight for the Hearts and Minds of Bosnian Muslims* (Atlantic Initiative, 2016); Puhalo, *Selefije u Bosni i Hercegovini* (Pro-Educa, 2016).

Glavni nosioci znanja i istraživanja

Akadska zajednica proizvela je mnoga znanstvena izdanja s konceptualizacijom i definicijom ključnih pojmova. Svrha ovog rada je da odgovori na pitanje na čemu se temelje radikalizacija i nasilni ekstremizam te da dadne preporuke za prevenciju. Vlada BiH i nekoliko OCD-a, kako domaćih tako i stranih, nastoje razviti nacionalne i regionalne strategije i politike temeljene na ovoj literaturi i preporukama. Posljednjih godina mediji su posebno važni u izvještavanju o ekstremističkim grupama i radikalizaciji u BiH. Najobjektivnije izvještavanje i istraživačko novinarstvo provodi Balkanska istraživačka mreža. Istovremeno, postoji snažna sklonost medija da se usredotoče na nasilje i senzacionalizam. Glavni mediji u BiH (uključujući neke javne emitere) uglavnom prate etničke linije i usredotočeni su na radikalizaciju drugih etničkih zajednica, što predstavlja izvještavanje na način koji služi političkim elitama i potiče etnonacionalnu polarizaciju umjesto informiranja javnosti. Hodžić i Sokol (2019) smatraju selektivno fokusiranje, jednostrano i lažno izvještavanje s neprovjerenim izvorima uobičajenom praksom. Ovo izvještavanje prenaplašava opasnost od terorizma koji proizlazi iz drugih vjerskih grupa i prikazuje ga u negativnom svjetlu kao izvor opasnosti i nestabilnosti (Raskrinkavanje.ba, b.d.).

Definiranje nasilnog ekstremizma i radikalizacije

Definicije se uglavnom povezuju s izrazima „radikalizam“ i „nasilni ekstremizam“, koji se koriste naizmjenično u istraživačkim studijama, vladinim politikama i literaturi. Bosna i Hercegovina je usvojila novu Strategiju za razdoblje od 2021. do 2026, koja obuhvata različite oblike ekstremizma, uključujući desničarski, religijski i krajnje ljevičarski ekstremizam – što predstavlja promjenu u odnosu na prethodnu koja je bila fokusirana isključivo na povratnike sa stranih ratišta. Prethodna strategija isto tako nije pravila jasnu distinkciju između pojmova „radikalizacija“, „ekstremizam“ i „nasilni ekstremizam“. Ipak, u Bosni i Hercegovini

se ulažu napori da se razlikuje između radikalizacije, ekstremizma i nasilnog ekstremizma, uz važne doprinose akademske zajednice. Akademski stručnjaci prepoznaju nejasnu terminologiju kao slabost i izražavaju zabrinutost jer su službene definicije važna pomoć u razvoju zajedničkog razumijevanja o strukturiranju i implementiranju aktivnosti prevencije i borbe protiv terorizma i nasilnog ekstremizma. Pri definiranju se često oslanjaju na strane autore. Naprimjer, Bećirević (2016) ukazuje na teškoće u pronalaženju najboljeg načina konceptualnog razlikovanja između pojmova „radikalizacija“ i „ekstremizam“ (često korištenih naizmjenično) i „nasilni ekstremizam“ i „terorizam“ (također često korištenih naizmjenično). Također ističe da se izraz „radikalizacija koja vodi u nasilni ekstremizam“ previše često koristi. Ovaj neologizam jasno odražava izazov s kojim se istraživači suočavaju u izbjegavanju stigmatizacije pojedinaca i grupa koje se pridržavaju radikalnih vjerskih ideologija i imaju radikalna vjerska ili politička uvjerenja unutar pravnih granica liberalnih demokratskih društava. Međutim, Bećirević, Halilović i Jusić (2017) smatraju da su se autori i istraživači počeli pažljivije koristiti ovim terminima s priznanjem da radikalizacija ne vodi nužno ka nasilju. Oni tvrde da je potrebno razlikovati radikalizaciju povezanu s nasilnim ekstremizmom i terorizmom od radikalizacije usmjerene na pokretanje društvenih promjena putem nenasilnih sredstava. Stoga Bećirević (2018) piše da u bosanskom kontekstu svaka analiza „radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam“ mora priznati proces uzajamne radikalizacije, u kojem međusobne forme ekstremizma potiču jedna drugu. Stručnjaci za sigurnost su u posljednjih nekoliko godina sve više skrenuli pažnju na uzajamnu radikalizaciju, upozoravajući da pristupi koji fenomen ekstremizma posmatraju isključivo kroz prizmu radikalnog selefizma ne uzimaju u obzir rizik od reaktivnih ili koevolucijskih ideoloških pokreta. Važno je razumjeti da suprotstavljeni ekstremistički politički narativi poput onih prisutnih u BiH mogu doprinijeti nasilnom ekstremizmu.

Definicija ciljeva

Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015–2020. godine ne uključuje jasnu definiciju nasilnog ekstremizma ili terorizma, pa je opseg djelovanja i fokus na ciljevima podjednako nejasan. Navodi da je njezin glavni cilj rano otkrivanje svih terorističkih aktivnosti te brza represija pojedinaca, grupa i mreža s terorističkim namjerama. S druge strane, akademska literatura o nasilnom ekstremizmu i radikalizaciji u Bosni i Hercegovini uglavnom spominje selefjski pokret, a istraživanja se isključivo bave islamskom radikalizacijom, u skladu s prioritetima istraživanja koje potiču donatori. Međutim, važno je napomenuti da ekstremizam postoji među svim vjerskim grupama, što često biva zanemareno u istraživanjima potaknutim donatorskim prioritetima koja su usmjerena na islamsku radikalizaciju i strane borbe.

Etničke ili vjerske zajednice koje uključuju pristup nasilnom ekstremizmu i radikalizaciji

Definicije ne spominju posebno druge ekstremne etničke ili vjerske grupe. Ipak, one su uključene u široku (i nejasnu) službenu vladinu definiciju (Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, 2015). Radikalne grupe poput onih povezanih s četničkim (članovi srpski pravoslavci) i ustaškim (članovi hrvatski katolici) pokretima često se opisuju kao radikalne u izvještajima medija i OCD-a.

Metodologije koje se koriste u proučavanju nasilnog ekstremizma i radikalizacije

Postoji nedostatak empirijskih studija o radikalizaciji i nasilnom ekstremizmu u Bosni i Hercegovini, a većina istraživanja koristi se sekundarnim izvorima iz sigurnosnih službi i agencija ili se oslanja na ograničen broj stručnih intervjua.² U posljednjih nekoliko godina istraživanje o ekstremizmu u Bosni i Hercegovini se proširilo, ali individualni pokretači

2 Sekcija „Naučna i akademska dostignuća“ spominje rezultate najznačajnijih studija.

povezani s radikalizacijom još nisu istraženi izvan okvira selefijskog džihadizma. To predstavlja jasnu prazninu u literaturi koju treba popuniti. Nijedno istraživanje nije istražilo strane borce i radikalizaciju među zajednicama Srba i Hrvata. Također, istraživanje o pokretačima za deradikalizaciju na nivou zajednice nije dovoljno razvijeno.

Inicijative za prevenciju i suzbijanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije (PNE)

Mapiranje aktera u PNE-u

Najrelevantniji donosioci odluka koji rade na PNE-u u BiH su:

- Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine (Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine, b.d.) glavna je vladina institucija na nacionalnom nivou odgovorna za suočavanje s fenomenima radikalizacije i nasilnog ekstremizma. Ministarstvo ima poseban ured koji se bavi PNE-om i blisko saraduje s drugim donosiocima odluka. Istovremeno, ne provodi veliki broj programa i ima malo dostupnih sredstava.
- Međunarodna organizacija za migracije (IOM) (IOM, b.d.) aktivno radi na PNE-u u bliskoj saradnji s vladinim, međuvladinim i nevladinim partnerima u Bosni i Hercegovini. Od oktobra 2015. IOM aktivno radi na povećanju otpornosti zajednica i pojedinaca na odabranim lokacijama, ali ne radi na deradikalizaciji. Ovim djelovanjem IOM je razvio snažne odnose s nacionalnim i lokalnim donosiocima odluka te proveo projekte čiji je cilj bio procijeniti pokretače radikalizacije u više od 15 bosanskohercegovačkih zajednica. U oktobru 2017. IOM je započeo projekt koji finansira vlada SAD-a – Institucionalno jačanje: Uspostava formalnog referalnog mehanizma za sprečavanje nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini – s ciljem promocije uključivanja i izgradnje otpornosti mladih. Projekt predviđa saradnju s porodicama, medijima, centrima za zapošlja-

vanje, gradonačelnicima, policijom, Islamskom zajednicom i mladima kako bi se identificirale osobe u riziku i napravio adekvatan odgovor.

- Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini blisko saraduje s vladom BiH i drugim vlastima u obuci i pomoći kako bi poboljšala relevantne strateške dokumente o suzbijanju terorizma i PNE-a na način koji podržava vladavinu prava i osigurava poštovanje ljudskih prava i temeljnih sloboda. Dio ovog rada usredotočen je na poboljšanje međuagencijske, civilno-vojne i multisektorske saradnje, ali i na podizanje svijesti među općinama, OCD-ima, obrazovnim ustanovama, centrima za socijalni rad, centrima za mentalno zdravlje, policijom i vjerskim zajednicama na lokalnom nivou o PNE-u. Misija je provela projekt „Podrška dijalogu o prevenciji nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini“ (Polis, 2016) u periodu od septembra 2015. do aprila 2016. s fokusom na ranom upozorenju i odgovoru.
- Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP), djelujući kao glavni mehanizam prisustva UN-a u BiH, djeluje pod konceptom prevencije promocijom inkluzivnog razvoja, tolerancije i poštovanja različitosti. Aktivan je u koordiniranju kolektivnog odgovora putem uključivanja lokalnih vlasti i međunarodnih partnera te olakšava razvoj programa intervencije i prijedloga politika putem svog programa ljudske sigurnosti, kao i bavljenje prevencijom nasilnog ekstremizma u zatvorima.
- Ostali donosioci odluka koji rade na PNE-u: Regionalno vijeće za saradnju (RCC), Ambasada Sjedinjenih Američkih Država, Ambasada Norveške, Ambasada Ujedinjenog Kraljevstva, Ambasada Italije, Međunarodni republikanski institut i Turska agencija za međunarodnu saradnju i razvoj.

Javne politike i programi

Nova Strategija za prevenciju i borbu protiv terorizma 2021–2026. naglašava važnost saradnje s civilnim sektorom i nastavak rada na repatrijaciji, rehabilitaciji i reintegraciji povratnika sa stranih ratišta. Ova strategija isto tako ističe važnost saradnje između sigurnosnog sektora na svim nivoima vlasti i predstavnika civilnog društva. Značajan dio prethodne strategije odnosio se na opće mjere usmjerene na sprečavanje pojedinaca i grupa da usvoje ideologiju nasilnog ekstremizma. Također, prethodna strategija iz 2015. bavila se posljedicama nasilnog ekstremizma, poput progona i sankcija. To se odražava u promjenama koje su u 2014. godini unesene u Kazneni zakon BiH, a kojima su kriminalizirane i propisane sankcije za pojedince koji odlaze ratovati u strane države.

Službene definicije nasilnog ekstremizma i radikalizacije

Jedini relevantan službeni dokument je spomenuta Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i suzbijanje terorizma. Ona ne daje vlastitu definiciju, već se oslanja na definiciju OSCE-a: nasilni ekstremizam i radikalizacija koja vodi ka terorizmu.

Civilno društvo

Jedan od najvažnijih lokalnih *think tankova* koji se bavi ovom temom je Atlantska inicijativa (Atlantic Initiative, n.d.), koja je također lokalni partner u svim glavnim međunarodnim programima. Ovaj *think tank* aktivan je u naporima da poboljša komunikaciju i koordinaciju u vezi s prevencijom i suzbijanjem nasilnog ekstremizma, uz mapiranje pokretača i aktera ranjivosti i otpornosti na nasilni ekstremizam u odabranim zajednicama (u Zeničko-dobojskom, Bosansko-podrinjskom i Kantonu Sarajevu). Atlantska inicijativa pripremila je dva izvještaja o stranim borcima, proučavajući trendove i obrasce radikalizacije i regrutacije u Bosni i Hercegovini, s podacima iz pregleda dokumenata, fokus grupa i intervjua,

kao i nekoliko drugih relevantnih istraživačkih publikacija. Atlantska inicijativa također organizira javne akademske događaje, poput prezentacije „Sažetka programa nalaza istraživanja osnovnog programa za PNE“ (Atlantic Initiative, 2018).

Dvije međunarodne nevladine organizacije djeluju na području prevencije i suzbijanja nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini: Fondacija Berghof (Berghof Foundation, b.d.) i Evropska fondacija za mlade. (Vijeće Evrope, b.d.). Berghof saraduje s nekoliko lokalnih partnera i uglavnom se bavi boljim razumijevanjem pokretača nasilnog ekstremizma te podržava rad koji promovira toleranciju i inkluzivnost. Uključeni su u projekt „Mogućnosti za PNE na Zapadnom Balkanu“ (Berghof Foundation, b.d.). Evropska fondacija za mlade ima za cilj jačanje kapaciteta mladih radnika, aktivista, mladih učitelja i volontera u izgradnji mirnih društava, uz aktivan angažman u prevenciji nasilnog ekstremizma. Jedan od njihovih važnijih projekata usmjerenih prema mladima je „Nasilni ekstremizam naspram interkulturalnog dijaloga i mira“.

Ostale relevantne nevladine organizacije su: Democratization Policy Council, Global Analitika, Transkulturalna psihosocijalna obrazovna fondacija, Hopes and Homes for Children, Humanity in Action, Centar modernih znanja (CMZ), PRONI Centar za omladinski razvoj u Brčko distriktu i GEA – Centar za istraživanja i studije.

Religijske zajednice

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini predstavlja organiziranu i institucionaliziranu prisutnost religije u državi, s korijenima koji sežu unazad do 1882. godine.

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini neovisna je institucija, a aktivnosti organizirane od Islamske zajednice nisu pod upravom vlade. Islamska zajednica ima značajnu ulogu u prevenciji. U Strategiji Bosne i Hercegovine za prevenciju i suzbijanje terorizma (Vijeće ministara Bosne

i Hercegovine, 2015) vjerske zajednice prepoznate su kao faktor zaštite u aktivnoj borbi protiv svih oblika nasilnog ekstremizma i terorizma. Stoga Islamska zajednica aktivno sudjeluje u projektima za borbu protiv nasilnog ekstremizma razvijajući pozitivan pristup komunikaciji. Ustrajna je u nastojanjima da preuzme kontrolu nad svim islamskim vjerskim aktivnostima u džamijama u Bosni i Hercegovini, uključujući i radikalna tumačenja, te da obustavi aktivnosti paradžemata. Godine 2016. Islamska zajednica pozvala je članove paradžemata da se pridruže zajednici ili suoče s pravnim posljedicama. U onome što se smatra velikim uspjehom, oko 90% poznatih paradžemata to je učinilo, dajući Islamskoj zajednici ovlasti za nadzor njihovih aktivnosti i imenovanje njihovih imama (Perry, 2016). U većini slučajeva imami Islamske zajednice nisu navikli, niti su pripremljeni za bavljenje aktivnostima PNE-a, poput, naprimjer, resocijalizacije povratnika. Godine 2017. Udruženje ilmije Islamske zajednice organiziralo je osam seminara za imame fokusirane na njihove dužnosti, vjersku radikalizaciju i nasilni ekstremizam (*ibid.*). Islamska zajednica u saradnji s OSCE-om organizirala je obuke za više od hiljadu imama i razvila *online* modul o nasilnom ekstremizmu, zločinima iz mržnje i diskriminaciji. S podrškom Delegacije EU u BiH, pružena je dodatna obuka roditeljima i adolescentima. Islamska zajednica također je razvila strateški dokument o integraciji grupa i pojedinaca koji djeluju izvan okvira službenih struktura Islamske zajednice, uključujući mjere prevencije i suzbijanja nasilnog ekstremizma usmjerene na obrazovanje imama i vjeroučitelja. Osim toga, Islamska zajednica osnovala je mrežu mladih s ograncima u zajednicama diljem Bosne i Hercegovine i imenovala koordinate za ženski aktivizam.

Što se tiče katoličkih i pravoslavnih kršćanskih zajednica, one ne rade na prevenciji nasilnog ekstremizma i smatraju ga problemom povezanim s islamom. Druge radikalizirane grupe, poput desničarskih nacionalista, neočetničkih Srba i neoustaša Hrvata, nisu direktno povezane s vjerskim institucijama.

Metodologije

Uključeni donosioci odluka

Obično postoji jasna dinamika uključenosti u PNE. Međunarodni donatori, uglavnom vlade putem ambasada ili međunarodnih organizacija, postavljaju dnevni red i pružaju finansijsku podršku programima, dok lokalne organizacije civilnog društva, vjerske i čak vladine institucije provode programe. To ide do te mjere da je značajan dio propisa vlade nastao pod utjecajem ekspertize koja dolazi iz inostranstva. Međunarodna pomoć često se usmjerava putem multilateralnih organizacija poput UN-a ili OSCE-a. Lokalna provedba često se oslanja na male, lokalno usmjerene organizacije civilnog društva ili građanske grupe, poput Foruma za bezbjednost građana u RS-u, centara za socijalni rad, ali i Islamske zajednice.

Ciljane populacije

U svim domaćim i stranim projektima i programima mladi su bili jedna od najvažnijih ciljanih grupa. Također, neki programi (kao što su oni organizirani od Islamske zajednice) usmjereni su na predvodnike vjerskih zajednica (imame). Mnogi projekti organizirani su u zajednicama koje su označene kao posebno ugrožene. Nedavno su organizirane obuke za nastavnike i roditelje o tome kako prezentirati nasilni ekstremizam mladima.

Mehanizmi provedbe inicijativa PNE-a

Nema specifičnih mehanizama provedbe inicijativa PNE-a u Bosni i Hercegovini koji bi učinili bilo koji dio PNE-a obaveznim za učesnike. Većina inicijativa oslanja se na kombinaciju pritiska zajednice i ličnih kontakata. Značajan mehanizam je i narativ koji promovira Islamska zajednica, a isključuje ekstremizam kao vjerski prihvatljivu opciju.

Dostupni resursi

Sredstva u smislu proračuna nemoguće je nabrojati jer je gotovo sav finansijski doprinos dostupan od stranih donatora i nije javno objavljen. Naprimjer, IOM ne objavljuje brojke o svom proračunu za PNE u Bosni i Hercegovini. Također, kako nekoliko međunarodnih organizacija djeluje istovremeno i saraduje na aktivnostima PNE-a putem nekoliko lokalnih posrednika, proračune za pojedinačne akcije često je teško pretpostaviti. Vidljivo je da su donatorska sredstva za PNE rasla od 2012. godine. Istovremeno, vrlo malo resursa dostupno je kroz proračune institucija Bosne i Hercegovine.

Glavni ciljevi strategija ili inicijativa koje su provedene

Prvobitno se više naglasak stavljao na otkrivanje i suzbijanje, ali u posljednjim godinama to se više prebacuje prema općoj prevenciji. Nacionalna strategija obuhvata oba elementa i daje im jednak značaj. Ipak, institucije vlade BiH na svim nivoima imaju ograničene kapacitete u operativnom segmentu i provedbi postavljenih ciljeva. Ne postoji sistemsko prikupljanje podataka, a postojeće službene mjere politike ne odražavaju u potpunosti probleme koje su identificirale građanske i međunarodne organizacije. Pritom je prevencija uglavnom prepuštena civilnom sektoru i vjerskim liderima. Neki od ciljeva u nedavnim programima PNE-a finansiranim od donatora mnogo su širi i uključuju jačanje kohezije zajednice, jačanje građanskih komponenti interakcije, izgradnju zajednice i jačanje socijalnog kapitala.

Postojanje sistema kritičke evaluacije

Nema sistema kritičke evaluacije za akcije PNE-a na bilo kojem nivou vlasti u Bosni i Hercegovini. Različite donatorske organizacije imaju svoje pojedinačne evaluacije za svaki program po njegovom završetku, koje provodi tim za praćenje unutar ili izvan agencije. Ova evaluacija uglavnom se radi kao revizija mehanizama provedbe, a ne toliko kao kritička procjena utjecaja programa.

Utjecaj PNE programa na prijetnju od radikalizacije

Takva procjena PNE programa nije provedena i nije proučavana u Bosni i Hercegovini. Za PNE programe općenito se smatra da imaju određeni utjecaj i nastavljaju dobijati podršku od nekoliko međunarodnih donatora u BiH.

Specifične inicijative usmjerene ka ženama i mladima

Većina PNE programa u Bosni i Hercegovini posebno je usmjerena na mlade, a u nastavku su navedeni neki primjeri. S druge strane, nije bilo moguće identificirati inicijative PNE-a koje se posebno bave ženama.

- IOM je organizirao projekt „Institucionalno jačanje: Uspostava formalnog referalnog mehanizma za sprečavanje nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini“. Oni su sarađivali s mladima koji uživaju lokalno povjerenje u ranjivim zajednicama kako bi dobili prijedloge o tome šta mladi i lideri zajednice smatraju potrebnim za jačanje te zajednice. Opći cilj je potaknuti veće uključivanje mladih.
- Omladinski resursni centar (Vijeće Evrope, n.d.) proveo je nekoliko projekata koristeći se obrazovanjem i podizanjem svijesti kako bi se spriječio nasilni ekstremizam, uključujući finansiranje stranih vlada i međunarodnih organizacija (OSCE, IOM, USAID). Primjeri projekata uključuju kampanju Uhvati me ako možeš i projekt Mladi protiv nasilnog ekstremizma, koji potiču veće sudjelovanje mladih u PNE-u, te projekt Mladi aktivisti u borbi protiv nasilnog ekstremizma, koji ima za cilj jačanje kapaciteta mladih aktivista za prepoznavanje i prijavljivanje radikalnog ponašanja među mladima, kako uživo tako i *online*.
- Ostali projekti uključuju: Protiv radikalizacije i nasilnog ekstremizma u javnom prostoru Bosne i Hercegovine – jačanje medijske pismenosti mladih (Naša zajednica), Povećanje angažmana mladih u ranjivim zajednicama (OCD PUŽ Tuzla i VIZIONAR Bugojno), Zlou-

potreba interneta u svrhu ekstremističkih poruka (Islamska zajednica), Globalna etika u školama (Transkulturalna psihosocijalna obrazovna fondacija), Izražavanje priča o individualnoj radikalizaciji koja vodi ka nasilnom ekstremizmu putem drame (OSCE misija u BiH), *online* kampanja za prevenciju i podizanje svijesti: Ujedinjeni u PNE-u (OSCE), Galerija uvreda – Zid srama u javnom diskursu (IOM, USAID i Fondacija Boris Divković), projekt izgradnje kapaciteta Nasilni ekstremizam naspram interkulturalnog dijaloga i mira (Evropska fondacija za mlade), kampanja Bez ekstremizma s poznatim ličnostima (Globalna analitika).

Zaključak

- Istraživanje o nasilnom ekstremizmu i njegovoj prevenciji u Bosni i Hercegovini provodi se već gotovo deset godina. Postoji mnogo objavljenog materijala i još više iskustava zabilježenih u internim izvještajima međunarodnih organizacija koji nisu javno dostupni.
- Fokus na mlade i na nivo zajednice ističe se u većini programa usmjerenih na prevenciju i suzbijanje nasilnog ekstremizma. Mladi se smatraju najranjivijom grupom, ali i ključnim akterima sprečavanja radikalizacije među vršnjacima.
- Analiza različitih konteksta i pokretača radikalizacije nije potpuno razvijena, a interakcija između različitih nivoa pokretača nije istražena u bh. literaturi.
- Postoji mnogo programa za prevenciju i suzbijanje nasilnog ekstremizma koji postoje već nekoliko godina. Analiza njihovih mehanizama, učinaka i utjecaja bila bi korisna jer bi nam omogućila prepoznavanje najboljih praksi koje se mogu testirati u drugim državama

Bibliografija

Akademski radovi (knjige, poglavlja i članci iz časopisa)

- Azinović, V. i Jusić, M. (2016) *The new Lure of the Syrian War – The foreign fighters' Bosnian contingent*. Sarajevo: Atlantska inicijativa.
- Azinović, V. (2017) *Between Salvation and Terror: Radicalization and the Foreign Fighter Phenomenon in the Western Balkans*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka i Atlantska inicijativa.
- Azinović, V. i Bećirević, E. (2012) *A Waiting Game: Assessing and Responding to the Threat from Returning Foreign Fighters in the Western Balkans*. Sarajevo: Regional Cooperation Council.
- Bećirević, E. (2016) *Salafism vs. Moderate Islam: A Rhetorical Fight for the Hearts and Minds of Bosnian Muslims*. Sarajevo: Atlantska inicijativa.
- Dizdarević, S. et al. (2006) *Democracy Assessment in Bosnia and Herzegovina*. Open Society Fund Bosnia and Herzegovina.
- Gavrić, S. et al. (2009) *Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine: izabrani aspekti*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Konrad Adenauer.
- Hamidičević, S. i Plevljak, B. (2018) *Bosnia and Herzegovina. U: Returning from violence: How to tackle the foreign fighters' problem in the Western Balkans?* Budimpešta: Institute for Foreign Affairs and Trade.
- Hodžić, S. i Sokol, A. (2019) *Surfanje po tankom ledu: mladi, mediji, problematični sadržaji*. Sarajevo: Mediacentar.
- Kapidžić, D. (2017) Segmentirani stranački sustav Bosne i Hercegovine, *Političke perspektive*, 7, 1(2).

Kapidžić, D. (2020) Subnational competitive authoritarianism and power sharing in Bosnia and Herzegovina. *Southeast European and Black Sea Studies*, 20(1).

Nešković, R. (2013) *Nedovršena država – politički sistem Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Fondacija Friedrich-Ebert Stiftung.

Turčalo, S. i Veljan, N. (2018) *Community Perspectives on the Prevention of Violent Extremism in Bosnia and Herzegovina*. Berghof Foundation.

Izveštaji

Atlantic Initiative (2018) *Countering Violent Extremism Baseline Program: Research Findings – Bosnia & Herzegovina*. Sarajevo: Atlantska inicijativa. Dostupno na: <http://atlantskainicijativa.org/wp-content/uploads/CVE-Baseline-Research-Findings-December-2018.pdf> [Pristupljeno: mart 2020].

Bećirević, E. et al. (2017) *Western Balkans extremism research forum – Literature review Radicalisation and violent extremism in the Western Balkans*. Sarajevo: British Council.

Bećirević, E. (2018) *Extremism research forum Bosnia and Herzegovina report*. Sarajevo: British Council, 2018.

Džidić, D. i Jahić, A. (2016) *Bosnia 'Failing to Share Terror Threat Intelligence'*. U: *Balkan Jihadists. The Radicalisation and Recruitment of Fighters in Syria and Iraq*. Sarajevo/Beograd: BIRN – Balkanska istraživačka mreža.

Perry, V. (2016) *Initiatives to Prevent/Counter Violent Extremism in South East Europe A Survey of Regional Issues, Initiatives and Opportunities*. Sarajevo: Regional Cooperation Council.

Puhalo, S. (2016) *Selefije u Bosni i Hercegovini: Ko su oni, kako ih drugi vide i kako se izvještava o njima*. Socio-psihološka studija. Banja Luka: Pro Educa.

Tzvetkova, G. i Mancheva, M. (2019) Country report: Bosnia and Herzegovina. Florence: GREASE – Radicalisation, Secularism and the Governance of Religion: Bringing together European and Asian Perspectives.

Prijedlozi politika

Azinović, V. (2018) Western Balkans Extremism research forum – Regional report understanding violent extremism in the Western Balkans. Sarajevo: British Council.

Kelly, L. (2019) Overview of research on far right extremism in the Western Balkans. K4D Helpdesk Report. Brighton, UK: Institute of Development Studies.

Shtuni, A. (2019) Western Balkans Foreign Fighters and Homegrown Jihadis: Trends and Implications. U.S. Military Academy: CTC SENTINEL – Combating Terrorism Center at West Point, 12(7), 18-25.

Online izvori:

Atlantic Initiative (n.d.) About Us. Dostupno na: <https://atlanticinitiative.org/about-us/>. <https://atlanticinitiative.org/about-us/> [Pristupljeno: mart 2020].

Balkan Insight (2016) Census Reveals Bosnia's Changed Demography. Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2016/06/30/new-demographic-picture-of-bosnia-finally-revealed-06-30-2016/> [Pristupljeno: mart 2020].

BBC News (2017) Bosnia war dead figure announced. Dostupno na: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/eu-rope/6228152.stm> [Pristupljeno: mart 2020].

Berghof Foundation (n.d.) Opportunities for Preventing Violent Extremism (PVE) in the Western Balkans. Dostupno na: <https://www.berghof-foundation.org/en/programmes/conflict-transformation-research/wes-tern-balkans-preventing-violent-extremism/> [Pristupljeno: mart 2020].

Berghof Foundation (n.d.a) About us. Dostupno na: <https://www.berghof-foundation.org/> [Pristupljeno: mart 2020].

Bosnia and Herzegovina Council of Ministers (2015) Strategy of Bosnia and Herzegovina For Preventing and Combating Terrorism 2015-2020. Dostupno na: http://msb.gov.ba/PDF/STRATEGIJA_ZA_BORBU_PROTIV_TERORIZMA_ENG.pdf [Pristupljeno: mart 2020].

BPNP (n.d.) Bosanski Pokret Nacionalnog Ponosa. Dostupno na: <http://bosanskinacionalisti.org/> [Pristupljeno: mart 2020].

Council of Europe (n.d.) About European Youth Foundation. Dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/european-youth-foundation> [Pristupljeno: mart 2020].

IOM (n.d.) About IOM. Dostupno na: <https://www.iom.int/> [Pristupljeno: mart 2020].

Ministry of Security of Bosnia and Herzegovina (n.d.) About Ministry of Security of Bosnia and Herzegovina.

Dostupno na: <http://www.msb.gov.ba/onama/default.aspx?id=3053&langTag=en-US> [Pristupljeno: mart 2020].

Organization for Security and Co-operation in Europe (n.d.) Borba protiv terorizma. Dostupno na: <https://www.osce.org/bs/mission-to-bosnia-and-herzegovina/countering-terrorism> [Pristupljeno: mart 2020].

Peace Insight (n.d.) About Youth Resource Centre (YRC) Tuzla. Dostupno na: <https://www.peaceinsight.org/conflicts/western-balkans/peacebuilding-organisations/ycrc/> [Pristupljeno: mart 2020].

Polis (2016) Mission to Bosnia and Herzegovina organised training on the role of the education sector in combatting violent extremism. Dostupno na: <https://polis.osce.org/node/180> (Pristupljeno: mart 2020).

Popis 2013. BiH (n.d.) Dostupno na: <http://www.popis.gov.ba> [Pristupljeno: mart 2020].

The World Bank Data (n.d.) Dostupno na <https://data.worldbank.org/country/bosnia-and-herzegovina?view=chart/> [Pristupljeno: mart 2020].

The World Bank Data (n.d.) Dostupno na <https://data.worldbank.org/country/bosnia-and-herzegovina?view=chart/> [Pristupljeno: mart 2020].

Raskrinkavanje.ba (n.d.) Lažni terorizam i eksperti koji to nisu. Dostupno na: <https://raskrinkavanje.ba/analiza/lazni-terorizam-i-eksperti-koji-to-nisu> [Pristupljeno: april 2020].

RAZOTKRIVANJE KORIJENA: KAKO INSTITUCIJE KONCEPTUALIZIRAJU POKRETAČE RADIKALIZACIJE I NASILNOG EKSTREMIZMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Damir Kapidžić | Muamer Hirkić | Sead Turčalo |
Sanela Bašić

Uvod

Ovo poglavlje posvećeno je analizi institucionalnih perspektiva usredotočenih na pokretače nasilnog ekstremizma. Za teorijski okvir koristi se Novi institucionalizam, s posebnim naglaskom na institucionalnim normama, pravilima i praksama. Centralno istraživačko pitanje koje se postavlja odnosi se na percepciju institucija o radikalizaciji te identifikaciju relevantnih pokretača. Istražuje se specifična uloga institucija u kontekstu prevencije i suzbijanja nasilnog ekstremizma (PNE), provodeći analizu njihovih praksi i saradnje na individualnom nivou. Glavni cilj istraživanja jeste razumjeti institucionalne odluke s ciljem oblikovanja budućih strateških inicijativa. Dodatno, kontekstualizacija i analiza pokretača specifičnih za Bosnu i Hercegovinu (BiH) imaju potencijal poboljšati institucionalne odgovore te produbiti razumijevanje procesa radikalizacije.

Selekcija institucija u Bosni i Hercegovini provedena je prema njihovoj relevantnosti u PNE radu. U istraživanju su identificirane različite perspektive radikalizacije, obrasci saradnje, kompleksnost odnosa unutar institucija te uloge formalnih i neformalnih odnosa u komunikaciji. Također, istraživanje je otkrilo institucionalne prakse i podršku koju institucije dobijaju od države i iz inozemstva. Unatoč neslaganju, istraživanje pokazuje različite stavove o relevantnosti faktora radikalizacije u Bosni i Hercegovini, gdje neki faktori postaju važni samo u kombinaciji s drugima.

Sljedeći odjeljak pružit će pregled relevantnih institucija u Bosni i Hercegovini koje se bave pitanjima radikalizacije i nasilnog ekstremizma, posebno programima prevencije. Treći odjeljak pružit će detaljnu analizu konteksta makronivoa u BiH, s posebnim naglaskom na institucionalna shvatanja PNE-a i primjere iz institucionalne prakse, nedavne promjene u normama i ponašanju institucija prema PNE-u, kao i saradnju institucija unutar države i iz inozemstva. Četvrti odjeljak pruža pregled sedam prethodno identificiranih pokretača nasilnog ekstremizma (teri-

torijalne nejednakosti, ekonomska deprivacija, političke ideje, kulturni faktori, religija, digitalna pismenost i transnacionalne dinamike), istražuje percepciju ovih pokretača u institucionalnoj praksi i analizira njihovu relevantnost za kontekst Bosne i Hercegovine. Posljednji odjeljak pruža pregled najvažnijih zaključaka koji su proizašli iz istraživanja, a koji se odnose na institucionalna shvatanja, prakse, norme i ponašanja, kao i kontekstualizaciju sedam mogućih pokretača nasilnog ekstremizma.

Pregled institucija

Državne institucije

Nekus PNE-a na državnom nivou uključuje širok spektar institucija, pri čemu je Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine ključna institucija na državnom nivou koja radi na inicijativama PNE-a. Bosna i Hercegovina je usvojila novu Strategiju za prevenciju i borbu protiv terorizma 2021–2026, koja obuhvata različite oblike ekstremizma, uključujući desničarski, religijski i krajnje ljevičarski ekstremizam. Druge institucije u sektoru sigurnosti – od onih koje se bave ranim otkrivanjem fenomena do onih koje se bave uzrocima – uključuju Državnu agenciju za istrage i zaštitu (SIPA), Obavještajno-sigurnosnu agenciju (OSA), ministarstva unutrašnjih poslova na nivou entiteta i Tužilaštvo Bosne i Hercegovine. S druge strane, ministarstva obrazovanja, kao i centri za socijalni rad, igraju važnu ulogu posebno u procesima prevencije i repatrijacije.

Međunarodne organizacije

Međunarodno angažiranje u Bosni i Hercegovini je snažno kada je riječ o finansiranju aktivnosti prevencije/suzbijanja nasilnog ekstremizma (PNE), čime pruža podršku većini istraživačkih ili preventivnih projekata. Osim tradicionalnih partnera u PNE svijetu, kao što su Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE), Međunarodna organizacija za migracije (IOM), Američka agencija za međunarodni razvoj (USAID) i Pro-

gram Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP), najveću podršku projektima u Bosni i Hercegovini pružili su Regionalno vijeće za saradnju (RCC), Ambasada Norveške, Ambasada Sjedinjenih Američkih Država, Ambasada Ujedinjenog Kraljevstva, Ambasada Nizozemske i Ambasada Italije. Kao organizacija koja je angažirana u Bosni i Hercegovini od rata, podrška OSCE-a obuhvata širok spektar političko-vojnih, ekonomskih i ljudskih dimenzija (Perry, 2016). Nadalje, USAID-ov Ured za tranzicijske inicijative (OTI) nadgleda male pilotske grantove i istraživanja s ciljem razumijevanja radikalizacije i podrške pozitivnim glasovima, poput aktivista mladih. S druge strane, IOM naglašava prevenciju nasilnog ekstremizma kroz saradnju s državnim institucijama, fokusirajući se na povratnike iz Sirije i proces repatrijacije.

Organizacije civilnog društva

Organizacije civilnog društva (OCD) koje se bave temama radikalizacije i nasilnog ekstremizma uglavnom se mogu podijeliti u dvije grupe – one koje se bave prevencijom i one koje se bave istraživanjem. U prvoj grupi organizacija najistaknutije su PRONI Centar za razvoj mladih, Transkulturalna psihosocijalna obrazovna fondacija (TPO fondacija), Global Analitika, Omladinski resursni centar Tuzla, Humanity in Action i Hope and Homes for Children. Naprimjer, PRONI naglašava rad s mladima kao faktor prevencije i otpornosti u većim i manjim zajednicama u Bosni i Hercegovini, dok je cilj TPO fondacije poticanje kritičkog razmišljanja i razumijevanja unutar širih tema izgradnje mira, interkulturalnog i interreligijskog dijaloga. Što se tiče druge grupe, ili onih koje se prije svega bave istraživanjem, rad Atlantske inicijative, Vijeća za demokratizaciju (DPC), Međunarodnog republikanskog instituta (IRI), GEA – Centra za istraživanja i studije, i ProEduca ističe se kao najznačajniji. Naprimjer, IRI doprinosi kroz istraživački rad, kao i regionalne projekte vezane uz fenomen nasilnog ekstremizma i otpornost lokalnih zajednica, dok se DPC, sastavljen od domaćih i stranih stručnjaka, prije svega bavi analizom i

istraživanjem različitih aspekata sigurnosnih rizika, uključujući govor mržnje, društvene nemire i islamistički ekstremizam.

Mediji

Neki od poznatijih medijskih izvora koji se bave temama prevencije/suzbijanja nasilnog ekstremizma (PNE) uključuju Balkansku istraživačku mrežu (BIRN) s web stranicama Balkan Insight i Detektor.ba, Al Jazeera Balkans i Preporod. BIRN je najaktivniji medijski izvor koji se bavi fenomenima radikalizacije i nasilnog ekstremizma kroz istraživačko novinarstvo, fokusirajući se na izvještaje o kaznenim postupcima povratnika optuženih za terorizam, nasilnim navijačkim grupama i načinu implementacije Strategije Bosne i Hercegovine za sprečavanje i suzbijanje terorizma.

Vjerske institucije

Četiri pravno priznate vjerske zajednice u BiH uključuju Islamsku zajednicu u Bosni i Hercegovini (IZ), Biskupsku konferenciju Bosne i Hercegovine (BK), Srpsku pravoslavnu crkvu u Bosni i Hercegovini (SPC) i Jevrejsku zajednicu Bosne i Hercegovine – i sve zajedno djeluju putem mehanizama Međureligijskog vijeća, koje je organizirano kao nevladina organizacija od 1997. godine. Islamska zajednica je ustavno potvrđeno autoritativno tijelo koje regulira pitanja vjerskog života i neovisno je o vladi u svom upravljanju i donošenju odluka. Od 2016. godine Islamska zajednica usvojila je strategiju vezanu uz PNE i organizirala značajan broj aktivnosti usmjerenih na borbu protiv svih oblika nasilnih interpretacija vjere. Biskupska konferencija, institucija Katoličke crkve u BiH, osnovana je 1994. godine. Osim vjerskog obrazovanja, bila je u mogućnosti organizirati humanitarne i obrazovne institucije, ali je angažman izostao u direktnim programima koji se bave temama nasilnog ekstremizma. Isto tako, Srpska pravoslavna crkva, kao institucija pravoslavnih vjernika u Bosni i Hercegovini, nije provodila nikakve aktivnosti vezane za PNE.

Makronivo u Bosni i Hercegovini

Institucionalno viđenje PNE

Makroanaliza obuhvaćena ovim izvještajem obuhvata institucije u širem smislu, odnosno bilo koji oblik organiziranog djelovanja poput državnih institucija, međunarodnih organizacija, NVO-a, vjerskih institucija i medija. U mnogim institucijama formirani su odvojeni odjeli te postoje timovi ili obučene osobe koje se bave specifično temama prevencije i suzbijanja nasilnog ekstremizma (PNE), kao i razni planovi djelovanja, neformalne mreže i radne grupe. Primjer institucionalne prakse u vezi s PNE-om je osnivanje Odjela za odnose s NVO-ima unutar Islamske zajednice 2015. godine, što pokazuje važnost sektora civilnog društva u promicanju ideja pluralizma, a što može otežati institucionalnu praksu i normativne vrijednosti Islamske zajednice. Općenito, istraživanje pokazuje da je intenzivirani rad na akcijama PNE-a zajednički aspekt svih institucija.

U trenutku kada su rađeni intervjui s ispitanicima još uvijek je bila aktivna Strategija za prevenciju i suzbijanje terorizma 2015–2020, koja je imala određene nedostatke – prije svega u tome što preventivni i sigurnosni dijelovi nisu odvojeni. Naprimjer, jedan ispitanik to potvrđuje napominjući da je njegova institucija u posljednje vrijeme uložila puno više truda u zadatke i akcije vezane uz prevenciju, dok je drugi intervjuirani ispitanik otkrio da je njegova organizacija lobirala da se u novu strategiju Ministarstva sigurnosti uključi i sektor koji nije povezan sa sigurnošću.¹ Nova Strategiju za razdoblje od 2021. do 2026. uključuje repatrijaciju, rehabilitaciju i reintegraciju povratnika sa stranih ratišta, te naglašava saradnju između sigurnosnog sektora na svim nivoima vlasti i predstavnika civilnog društva.

1 Razgovor uživo s predstavnikom iz državne institucije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 21. januara 2021. godine, i online razgovor s predstavnicom 1 iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 4. februara 2021. godine.

Nevladine organizacije uglavnom pokušavaju popuniti vakuum koji nastaje u radu vladinih institucija. Kako je vidljivo u prethodnom istraživanju koje su proveli Hamidićević i Plevljak (2018) aktivnosti NVO-a obuhvaćaju istraživanje i studije, pružanje pomoći državnim i lokalnim institucijama te izravni rad s mladima, medijima i vjerskim zajednicama u podizanju svijesti. Jedan takav NVO, koji je navela ispitanica, nastoji premostiti jaz između akademske i aktivističke sfere povezivanjem različitih institucija, ali i unapređivanjem vještina nastavnika u javnim školama.² Drugi, kao što je vidljivo u primjeru drugog ispitanika, pokušavaju provesti projekte koji im omogućuju umrežavanje regionalnih aktera uključenih u prevenciju i suzbijanje nasilnog ekstremizma (PNE).³

Iako se većina medija bavi već ispoljenim oblicima nasilnog ekstremizma ili ponašanjem vezanim uz taj problem, nedavno su neki mediji počeli istraživati uzroke fenomena. Naprimjer, jedan ispitanik tvrdi da njegov medijski izvor pruža prostor za kritičku analizu profesora ili teologa u vezi s temom nasilnog ekstremizma.⁴

Uključenost međunarodnih organizacija manifestira se kroz višesektorski rad s academicima, pojedincima, neformalnim grupama zajednice, centrima za socijalni rad i drugim akterima koji se mogu povezati s prevencijom i suzbijanjem nasilnog ekstremizma (PNE), ali i kroz određivanje posebnih odjela i timova koji se bave isključivo ovim fenomenom. Raznolikost sektorske pokrivenosti unutar PNE-a potvrđena je i izjavama nekoliko ispitanika zaposlenih u međunarodnim organizacijama. Prva organizacija uključena je u pomoć u procesu repatrijacije građana iz Sirije, druga pruža podršku u implementaciji i dizajnu strategije, dok se treća fokusira na male pilotske projekte i istraživanje.⁵

2 Online razgovor s predstavnicom iz nevladine organizacije, Sarajevo, 26. januara 2021. godine.

3 Online razgovor s predstavnicom iz nevladine organizacije (NVO), Sarajevo, 21. decembra 2020. godine.

4 Online razgovor s predstavnikom iz medija, Sarajevo, 18. januara 2021. godine.

5 Online razgovor s predstavnicom iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 28. decembra 2020. godine, online razgovor s predstavnicom 1 iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 4. februara 2021. godine, i online razgovor s predstavnikom iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 6. januara 2021. godine.

Promjene u normama i ponašanju institucija prema PNE

U posljednje vrijeme došlo je do nekoliko važnih promjena u stavovima i radu državnih institucija prema prevenciji i suzbijanju nasilnog ekstremizma. Prvo, globalni događaji poput fenomena stranih boraca, novih akcija ekstremnih desničarskih grupa ili percepcija prijeteće međunarodnih partnera također diktiraju oblikovanje praksi unutar institucija. Drugo, pojava novih, radikaliziranih sredina dovodi do promjene ponašanja i naknadnih prilagodbi, poput implementacije analiza ili prijelaza s državnog na lokalni nivo. Treće, promjene u pristupu nasilnom ekstremizmu proizlaze iz otvorenih rasprava između aktera uključenih u prevenciju i suzbijanje nasilnog ekstremizma. Naprimjer, jedan od ispitanika otkriva kako njegova institucija pokušava povezati zajednice i aktere horizontalno i vertikalno, istovremeno pokušavajući objasniti da nasilni ekstremizam nije nešto strano što se događa isključivo drugima.⁶

Također, neki akteri poput donatora nastojali su prilagoditi svoje prakse tokom vremena, ali je i njihov zajednički stav prema PNE-u ojačao zbog koherentnih pogleda na to pitanje. Jedan ispitanik iz međunarodne organizacije otkriva da je početni interes za temu proizašao iz fenomena stranih boraca, ali i zato što se fokus i strategija njegove organizacije shodno tome mijenjaju tokom posljednje tri godine.⁷ Ipak, nekoliko drugih ispitanika iz međunarodnih organizacija izjavilo je da se u posljednje tri godine pristup sigurnosnih institucija promijenio tako da ozbiljnije shvaćaju ovo pitanje i razumiju važnost drugih sektora. Osim toga, neke organizacije su pokušale premjestiti raspravu izvan područja islamističkog ekstremizma i pojasniti sferu zločina iz mržnje.⁸

6 Intervju uživo s predstavnikom iz državne institucije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 21. januar 2021. godine.

7 Online razgovor s predstavnikom iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 6. januar 2021. godine.

8 Online intervju s predstavnicom iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 28. decembar, i online intervju s predstavnicom 2 iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 4. februar 2021. godine.

U aktivnostima nevladinih organizacija u PNE-u došlo je do promjene percepcije o tome šta ekstremizam predstavlja i ko je odgovoran za to, što znači da se sada rijetko predstavlja isključivo kao islamski. Jedan ispitanik tvrdi da je, naprimjer, nedavni ekstremizam u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) također otvorio prostor za razgovor o ekstremizmu koji nije isključivo islamski, što znači da ljudi više neće moći to ignorirati.⁹ Osim toga, još jedan ispitanik također ističe važnost prijelaza s *offline* na *online* komunikaciju, potvrđujući napore njegove organizacije da se uključi u više inicijativa vezanih uz PNE putem interneta.¹⁰

Jedan od učesnika iz medija smatra da se pristup informacijama promijenio: dok se ranije većina informacija dobijala kroz razgovore s ljudima, sada te informacije mogu biti dostupne putem interneta.¹¹ On također dodaje da mediji sada žele saznati neke od faktora koji dovode do nasilnog ekstremizma, što prije nije bio slučaj. Osim toga, drugi učesnik tvrdi da postoje četiri faktora koja su dovela do promjene u percepciji problema nasilnog ekstremizma: i) poraz Islamske države Iraka i Sirije (ISIL) i posljedično razočaranje unutar krugova koji su podržavali tu ideologiju; ii) povećan interes institucija u Bosni i Hercegovini za ovu temu; iii) promjena percepcije Islamske zajednice – od početnog ignoriranja do javnog poziva da se zatvore paradžemati¹² i reintegriraju zajednice; i iv) promjena načina na koji međunarodna javnost doživljava ovu temu.¹³

Primjeri prakse državnih institucija prožeti su kolektivizacijom normi, gdje zaposlenici djeluju pod utjecajem formalnih pravila koja su sadržana u strateškim dokumentima ili drugim formalnim dogovorima između institucija. Jedan ispitanik iz državne institucije koja se bavi i preventivnim i uzročnim djelovanjima otkriva da način na koji stručnjaci rade u njegovoj instituciji naglašava značajan stepen sistematizacije.¹⁴ Napri-

9 Online intervju s predstavnicom iz nevladine organizacije, Sarajevo, 20. januar 2021. godine.

10 Online intervju s predstavnicom iz nevladine organizacije, Sarajevo, 23. decembar 2020. godine.

11 Online intervju s predstavnikom iz medija, Sarajevo, 24. decembar 2020.

12 Paradžemat je kolokvijalni izraz za džemate koji nisu prihvatili punu vlast Islamske zajednice u BiH.

13 Online intervju s predstavnikom iz medija, Sarajevo, 18. januar 2021.

14 Online intervju s predstavnikom iz državne institucije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 9. februar 2021.

mjer, nakon proučavanja određenog slučaja, postoji proces odabira relevantne institucije, u koji mogu biti uključeni policija, zdravstvene službe, psihološko savjetovanje, obrazovni centri i drugi. Drugi ispitanik otkriva da je njegova institucija ostvarila značajan napredak, posebno u prevenciji, gdje su planirali niz aktivnosti vezanih uz PNE.¹⁵ Osim toga, ispitanik iz vjerske institucije govori na sličan način o svojoj instituciji, navodeći obuhvatno obrazovanje za vlastite zaposlenike usmjereno prema prevenciji.¹⁶

Civilno društvo koristi se različitim taktikama tokom provedbe programa, što znači da je konačni cilj, kao i ciljna grupa, različit za svaku organizaciju pojedinačno. Neki od tih programa usredotočeni su na izgradnju mira, dobro upravljanje, ljudska prava, prava žena, dijalog među vjerskim zajednicama, transformaciju sukoba, uključivanje mladih i druge teme (OSCE, 2019b). Naprimjer, jedna ispitanica navodi pokušaj korištenja etičkih i normativnih vrijednosti u obrazovnim institucijama u širokom rasponu predmeta, utječući također na prevenciju i suzbijanje nasilnog ekstremizma.¹⁷ Druga ispitanica otkriva pokušaj njene organizacije da utječe na uspostavljene rutine lokalnih lidera putem finansijske podrške i donacija, ali i putem umrežavanja na nacionalnom i međunarodnom nivou.¹⁸

Vodič OSCE-a o izvještavanju o nasilnom ekstremizmu i terorizmu posvećuje posebnu pažnju novinarskim praksama medijskog izvještavanja o nasilnom ekstremizmu, posebno o tačnosti informacija, nepristranosti, odgovornosti i transparentnosti (OSCE, 2019a). Jedan od intervjuiranih medijskih izvora potvrdio je aktivan angažman s mladim novinarima putem organizacije edukacija i uputa o tome kako ispravno izvještavati o temama prevencije i suzbijanja nasilnog ekstremizma. S druge strane,

15 Online intervju s predstavnikom iz državne institucije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 21. januar 2021.

16 Intervju uživo s predstavnikom iz vjerske institucije u Sarajevu, 27. januar 2021.

17 Online intervju s predstavnicom iz nevladine organizacije, Sarajevo, 26. januar 2021.

18 Online intervju s predstavnicom ženske nevladine organizacije, Sarajevo, 21. decembar 2020.

prilikom vlastitog istraživanja i pokušaja dobijanja verificiranih informacija, jedan odgovor pokazuje da mora prvo kontaktirati policiju, općinu ili centar za socijalni rad, a zatim se usmjeriti prema državnom nivou.¹⁹ Ipak, većina državnih institucija koje kontaktira i dalje je upućuje na Ministarstvo sigurnosti.

U pristupu međunarodnih organizacija došlo je do određene standardizacije u vezi s ciljanim grupama. Naprimjer, primijećen je pomak fokusa prema mladim liderima u zajednici i pozitivnim mladalačkim glasovima. Prema jednoj od ispitanica, osim rada s mladima, fokus ostaje prilično širok i uključuje obuku trenera unutar procesa repatrijacije, istraživanje i inicijative s vjerskim zajednicama.²⁰ Ipak, drugi ispitanik dodao je da je njegova organizacija nastojala poboljšati međuinstitucionalnu saradnju u Bosni i Hercegovini kroz posebno osmišljen program.²¹

Oblici podrške od domaćih institucija i iz inostranstva

Državne institucije imaju razvijen spektar komunikacije, uključujući sve relevantne međunarodne aktere poput OSCE-a, IOM-a, Vijeća Evrope, RCC-a i drugih, pružajući raznovrsnu pomoć u naporima za suzbijanje nasilnog ekstremizma i prevenciju nasilnog ekstremizma. To ide do te mjere da je značajan dio državnih propisa nastao pod snažnim utjecajem ekspertize iz inostranstva (Kapidžić et al., 2020). Naprimjer, jedan ispitanik iz međunarodne organizacije tvrdi da je njegova organizacija bila aktivna u razvoju strategije komunikacije za Ministarstvo sigurnosti, ali da njeno provođenje nije zaživjelo.²² Osim stranih organizacija, državne institucije razvile su sistem saradnje između vlastitih sektora koji su uključeni u napore za PNE. Ispitanik iz državne institucije otkriva da je nekoliko akcija koje je institucija pokrenula uključivalo različite odjele poput obrazovanja, zdravstva, sigurnosti i policije.²³

19 Intervju uživo s predstavnicom iz medija, Sarajevo, 24. decembar 2020.

20 Online intervju s predstavnicom 2 iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 4. februar 2021.

21 Online intervju s predstavnicom iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 28. decembra 2020

22 Online intervju s predstavnikom iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 6. januar 2021.

23 Online intervju s predstavnikom iz institucije BiH, Sarajevo, 21. januar 2021.

NVO-i dobijaju najviše pomoći od stranih vlada i organizacija, prije svega vlade Sjedinjenih Američkih Država, OSCE-a, IOM-a, Ujedinjenih naroda (UN) i drugih. Naprimjer, prethodna istraživanja ukazuju na to da pažljiv pregled ovih programa i projekata otkriva da se mnogi NVO-i oslanjaju na međunarodne partnere kako bi provodili rad u zemlji (The Soufan Center, 2020). Osim „tradicionalnih“ partnera, jedan od ispitanika tvrdi da postoji razvijena saradnja između njegove organizacije i stranih univerziteta te stranih NVO-a.²⁴ Centralni partner u radu međunarodnih organizacija je Ministarstvo sigurnosti, s kojim, prema jednom ispitaniku iz jedne međunarodne organizacije, ponekad imaju „teške odnose, iz različitih razloga“.²⁵ Naprimjer, jedan od razloga sporih promjena rutina državnih institucija i nedostatka ličnih veza može se povezati s čestim institucionalnim promjenama vođa ili cijelih timova, što zatim otežava usvajanje inicijativa. Osim Ministarstva, međunarodne organizacije saraduju s centrima za socijalni rad, općinama i NVO-ima. Normativni okviri unutar vjerskih institucija poštuju se unutar mehanizama saradnje između vjerskih institucija i stranih donatora, bez pokušaja utjecaja na tzv. prikladnost postojećih pravila i praksi. Naprimjer, jedan od sudionika smatra Islamsku zajednicu pozitivnim primjerom praksi vezanih za suzbijanje nasilnog ekstremizma, gdje su njegova organizacija i Islamska zajednica uspješno formalizirale svoju saradnju od 2015. godine. S druge strane, vjerske institucije odbijaju saradivati s NVO-ima u pitanjima koja se odnose na tumačenje religije, iz razloga što se ovo smatra područjem isključivog djelovanja službeno priznatih vjerskih institucija, koje pokušavaju očuvati „prikladnost“ ustanovljenih pravila i praksi.

24 Online intervju s predstavnikom iz nevladine organizacije, Sarajevo, 26. januar 2021.

25 Online intervju s predstavnikom iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 6. januar 2021.

Komunikacijski aspekt institucionalnog rada na PNE

Jedna ispitanica iz državne institucije tvrdi da je komunikacija između državnih institucija efikasna kako *online* tako i *uživo*, dok druga vjeruje da se komunikacija između njenih kolega i drugih institucija odvija kontinuirano, ali uglavnom nakon što se problem pojavi.²⁶ Prema jednoj ispitanici Ministarstvo sigurnosti je središnja tačka i ključni partner za većinu aktera uključenih u PNE, dok druga tvrdi da je komunikacija s Ministarstvom mnogo formalnija u usporedbi s NVO-ima.²⁷ Dodaju i da je međusobna komunikacija između stranih aktera lakša, prvenstveno zato što pokušavaju uskladiti svoje ideje i stajališta kako bi olakšali Ministarstvu, napominjući istovremeno da je trenutna komunikacija između međunarodnih partnera puno bolja nego što je bila između 2015. i 2018. godine. S druge strane, nekoliko ispitanika iz medija vjeruje da je komunikacija s Ministarstvom slaba jer ne pruža brz i jednostavan pristup svojim izvještajima i informacijama, nego ih upućuje da traže informacije od drugih sigurnosnih institucija.²⁸ Također naglašavaju da ni komunikacija s vjerskim institucijama nije plodonosna i da su neke teme, kako ih opisuju, „izlizane“. Iako prisutan, neformalan odnos samo poboljšava komunikaciju, ali nije zamjena za formalni odnos. To se očituje sistematiziranim načinom dijeljenja informacija – naprimjer, potpisivanjem memorandumima ili nekog drugog formalnog dokumenta. Jedna ispitanica smatra da su komunikacija i inicijative dvosmjerni proces, gdje je važno znati potrebe partnera na projektu, što se u konačnici pretvara u mješavinu formalne i neformalne mreže, uz lične veze.²⁹ Drugi ispitanik tvrdi kako, gledajući svoj slučaj veze s predstavnicima vjerskih institucija, može potvrditi da osobna poznanstva mogu imati važnu ulogu u institucionalnoj saradnji.³⁰

26 Online intervju s predstavnicom iz institucije BiH, Sarajevo, 21. januar 2021., i online intervju s predstavnicom iz institucije BiH, Sarajevo, 9. februar 2021.

27 Online intervju s predstavnicom 1 iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 4. februar 2021., i online intervju s predstavnikom iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 6. januar 2021.

28 Online intervju s predstavnikom iz medija, Sarajevo, 24. decembar 2020., i intervju uživo s predstavnicom iz medija, Sarajevo, 24. decembar 2020.

29 Online intervju s predstavnicom iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 28. decembar 2020.

30 Intervju uživo s predstavnikom iz institucije BiH, Sarajevo, 21. januar 2021.

Sve ovo pokazuje složen odnos između institucija u Bosni i Hercegovini koje se bave PNE-om. Iako su sve institucije svjesne drugih aktera u tom području, otvorenost nije uvijek opcija koja se preferira. Također, postoji pozicioniranje prema, naprimjer, medijima ili određenim temama. Često postoji potreba da se to nadopuni manje formalnim i službenim pristupima, posebno kada je riječ o formalnoj komunikaciji. Na osjetljivim temama poput stranih boraca ili radikalnih tumačenja religije primjećujemo da jedna institucija često preuzima vodeću ulogu, dok druge imaju potpornu ulogu. Ipak, opći dojam je da postoji saradnja, uz očuvanje osjećaja institucionalne posebnosti kako u smislu ciljeva tako i radne kulture.

Pokretači

Teritorijalne nejednakosti

Iako je radikalizacija u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini uglavnom povezivana s izoliranim i često ruralnim zajednicama, što u kontekstu teritorijalnih nejednakosti može biti potencijalni faktor radikalizacije, istraživanje sugerira da je došlo do promjene ovog trenda u posljednjim godinama. Dok neki radikalni miljei možda i dalje traže specifičnu i zatvorenu zajednicu, mnogi *daije* ili predavači biraju biti prisutni u urbanim sredinama, ne tražeći više izolaciju. Jedan ispitanik smatra da postoji očiti trend pomicanja iz ruralnih prema prigradskim područjima unutar tih grupa.³¹

Ispitanica iz nevladine organizacije smatra da bi, ako su teritorijalne nejednakosti relevantne za kontekst Bosne i Hercegovine, morala označiti monoetničke prostore kao podložnije radikalizaciji. Nasuprot tome, druga sagovornica iz institucije Bosne i Hercegovine ističe višetničke okoline kao potencijalna žarišta, prije svega zbog predrasuda.³² Osim

31 Intervju uživo s predstavnikom državne institucije BiH, Sarajevo, 21. januar 2021.

32 Online intervju s predstavnicom OCD-a, Sarajevo, 23. decembar 2020., i intervju uživo s predstavnikom državne institucije BiH, Sarajevo, 4. januar 2021.

toga, jedan ispitanik iz međunarodne organizacije pokušava uspostaviti uzročno-posljedični odnos, označavajući prostor povratnika kao potencijalno plodno tlo za radikalizaciju, gdje su ratno naslijeđe i izolacija postali izraženi problemi u takozvanim područjima stagnacije, poput Prijedora, dijelova Hercegovine i istočnih dijelova entiteta Republika Srpska. Poslijeratna frustracija, koja posebno pogađa mlade, također je spomenuta u ranije provedenom istraživanju koje je provela Perry, koja piše da iako nemaju prethodnog iskustva rata mladi često nisu zadovoljni sporim tempom poslijeratnih promjena (Perry, 2016). Unutar takvih zajednica postoji mentalitet isključenosti, uz percepciju zanemarivanja, marginalizacije i nepravde – kako osoba tako i prostora. Jedan od ispitanika vjeruje da u nekim slučajevima to ne mora biti stvarna deprivacija, već individualno percipirana deprivacija.³³ Stoga, umjesto isključive teritorijalne nejednakosti, kontekst Bosne i Hercegovine pokazuje da je prikladniji pokretač individualna percepcija marginalizacije, nepravde i lišavanja prava određenog teritorijalnog područja.

Ekonomska deprivacija

Kako tvrde Oruč i Obradović (2016) u svom istraživanju, radikalizacija među mladima u Bosni i Hercegovini rezultat je kompleksne međuigre različitih pokretača i ne bi je trebalo nužno pojednostavljivati na bilo koji od njih. Ova tvrdnja dopunjuje istraživačke nalaze, gdje većina ispitanika ističe da se siromaštvo može promatrati kao neizravni okidač, djelujući u kombinaciji s drugim pokretačima. Jedan od istaknutih faktora koji se poklapa sa siromaštvom je obrazovanje – gdje oboje predstavljaju kombinaciju koja može dovesti do lakšeg indoktriniranja i manipulacije. Jedna od ispitanica smatra da postoji izravna veza između siromaštva i obrazovanja, dok druga tvrdi da nedostatak dostojanstva i niže obrazovanje čine „dvostruki paket“, potencirajući ili pogoršavajući jedno drugo.³⁴

33 Intervju uživo s predstavnikom državne institucije BiH, Sarajevo, 4. januar 2021.

34 Online intervju s predstavnicom državne institucije BiH, Sarajevo, 21. januar 2021., i online intervju s predstavnicom OCD-a, Sarajevo, 20. januar 2021.

Nekoliko ispitanika iz medija, državne institucije, NVO-a i međunarodne organizacije slaže se da marginalizacija i beznadnost djeluju kao značajan potpokrtač siromaštva.³⁵ Nezadovoljstvo proizašlo iz ekonomske isključenosti pruža snažan instrument kojim se može koristiti za lakšu mobilizaciju ljudi. Iako se siromaštvo manifestira više kao pojedinačni nego kao grupni fenomen, potrebno je razmotriti individualno poimanje siromaštva. Osim toga, postoji individualno poimanje nedostatka napredovanja, profesionalnih postignuća, perspektive i dostojanstva, pri čemu radikalizirane grupe djeluju kao dobročinitelj ili jedina alternativa unutar disfunkcionalnog sistema. Vodič Organizacije za sigurnost i suradnju u Europi (OSCE) za prevenciju radikalizacije i nasilnog ekstremizma kroz obrazovni proces ističe distanciranost, nisko samopoštovanje i sumnju u sebe kao neke od osobina ličnosti koje mogu podržavati radikalizaciju (OSCE, 2019c). Osim toga, nedavno istraživanje provedeno u okviru Projekta za dijalog o radikalizaciji i jednakosti (DARE) pokazuje da je veza između nejednakosti i radikalizacije slučajna, gdje percipirana nepravda kao pokretač može biti subjektivna stvarnost pojedinaca i grupa (Poli i Arun, 2019).

Nasuprot tome, istraživački nalazi Atlantske inicijative (2018) pokazuju da su, u mnogim slučajevima, oni najskloniji nasilnom ekstremizmu ekonomski dobrostojeći. Jedan od ispitanika smatra da je elita unutar radikaliziranih zajednica dobro pozicionirana, čak i ako se njihovi praktičari bore za ekonomsku sigurnost.³⁶ Azinović i Jusić (2016) potvrđuju ovu tvrdnju opisujući je kao formu duplih moralnih standarda – dok vođe propovijedaju svojim sljedbenicima o besmislu ovog svjetovnog, materijalnog života, oni uživaju u luksuznom životu. Ove kontradiktorne perspektive ukazuju na to da je ekonomska deprivacija pokretač radikalizacije, ali se njezini učinci manifestiraju na individualnom, a ne na

35 Intervju uživo s predstavnikom državne institucije BiH, Sarajevo, 21. januar 2021., online intervju s predstavnikom medija, Sarajevo, 24. decembar 2020., online intervju s predstavnicom OCD-a, Sarajevo, 26. januar 2021., i online intervju s predstavnicom 1 iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 4. februar 2021.

36 Online intervju s predstavnikom medija, Sarajevo, 18. januar 2021.

društvenom nivou. Relativna i percipirana deprivacija smatra se faktorom koji utječe na radikalizaciju, ali istovremeno bogatstvo (nedostatak percipirane deprivacije) ne štiti pojedince od ispoljavanja ekstremizma.

Političko nezadovoljstvo

U kontekstu Bosne i Hercegovine, političke ideje i nezadovoljstva prvenstveno se izražavaju u smislu etničke politike i narativa koje šire političke elite. Jedan od ispitanika smatra da percepcija sukoba između tri vodeće struje u Bosni i Hercegovini može olakšati mentalitet „mi protiv njih“. Retorika koja vodi ka polarizaciji, politički poticaji i politički ciljevi manifestirani kroz političke prilike, kako jedna od sagovornica ističe, učestale su pojave u kontekstu Balkana.³⁷ Druga dodaje da to, zauzvrat, stvara prostor gdje je sve dopušteno.³⁸ Nadalje, političke ideje mogu širiti narativ ranjivosti, čime se dolazi do stanja straha ili opreza. Unutar političke arene moglo bi postojati instrumentalno shvatanje pitanja nasilnog ekstremizma, gdje bi se narativi mogli koristiti u određene svrhe – preciznije, kao sredstvo radi ostanka na vlasti, a ne iz uvjerenja. Jedna ispitanica otkriva da čak i neke humanitarne organizacije, s privlačnim karakteristikama poput uniformi ili simbola, služe politici.³⁹

Istovremeno, radikalne grupe predstavljaju interesne grupe koje ne teže vlasti, već se trude ugraditi svoje vrijednosti i ideje u politike. Jedan od ispitanika smatra da bi u budućnosti mogle biti podrška političkim projektima koji pokazuju razumijevanje za takva uvjerenja i ideje, dok drugi dodaje da su takve grupe apolitične, što znači da im je interes uništiti sistem, a ne mijenjati ga.⁴⁰

37 Online intervju s predstavnicom 1 iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 4. februar 2021.

38 Intervju uživo s predstavnicom medija, Sarajevo, 24. decembar 2020.

39 Online intervju s predstavnicom 1 iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 4. februar 2021.

40 Online intervju s predstavnikom medija, Sarajevo, 18. januar 2021., i intervju uživo s predstavnikom državne institucije BiH, Sarajevo, 21. januar 2021.

Kulturni pokretači

Prikazivanjem pokretača „kulturni faktori“ kao „načina života“ jedan ispitanik tvrdi da je ovaj pokretač više oblik percepcije nego faktor radikalizacije u kontekstu Bosne i Hercegovine. On se prvenstveno manifestira kroz supkulture i načine identifikacije poput uniformi, oznaka, ikonografije, zanimanja unutar struktura i drugih oblika izražavanja. To su uglavnom zatvorene društvene grupe u kojima može postojati sveprisutni narativ „mi protiv njih“, ali, kako jedna ispitanica navodi, bez jasnog shvaćanja da li se radikalizacija dogodila prije pridruživanja grupi ili nakon.⁴¹ Sagovornica iz državne institucije smatra da je savremeno društvo dominirano „kaponeovskom matricom uspjeha“, gdje su mladi ljudi „isključeni iz društvenih događaja i često suočeni s osjećajem beznađa“, što ih može odvesti prema radikaliziranim grupama.⁴²

Jedna ispitanica isto tako povezuje probleme radikalizacije i nasilnog ekstremizma s patrijarhalnim društvom i takozvanom toksičnom muškošću, vjerujući da takvo ponašanje može štetiti kako pojedincima tako i porodicama.⁴³ Nikola Vučić, novinar N1 televizije, tvrdi da je „toksična muškost, u svojim različitim nijansama, ono što konzervativno razmišlja-nje štiti, a ekstremna desnica veliča“ (Buka, 2021).

Ispitanik iz medija smatra da u bh. društvu još uvijek postoji opipljiv strah od promjene i „drugačijeg“. Naprimjer, određeni način života u selefističkim krugovima, poput odvojenih kulturnih i sportskih objekata, poljoprivrednih imanja, obrazaca ponašanja ili prehrambenih navika, brine ispitanicu iz NVO-a koja ne bi željela vidjeti promjenu društvene strukture Bosni i Hercegovini.⁴⁴ Govoreći o takvim krugovima u svom prethodnom istraživanju, Azinović i Jusić (2016) napominju da privrženost formi može biti jedna od karakteristika onih koji su se odjednom posvetili vjeri, gdje bivaju posvećeni fizičkom izgledu, simbolima i običajima.

41 Intervju uživo s predstavnicom medija, Sarajevo, 24. decembar 2020.

42 Online intervju s predstavnicom državne institucije BiH, Sarajevo, 21. januar 2021.

43 Online intervju s predstavnicom iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 28. decembar 2020.

44 Online intervju s predstavnicom OCD-a, Sarajevo, 21. decembar 2020.

Religija

Iako se vjeruje da je islam dominantni faktor radikalizacije u Bosni i Hercegovini, provedeni intervjui nisu potvrdili tu pretpostavku. Jedan od ispitanika tvrdi da u mnogim slučajevima radikalizirane osobe nisu bile praktikanti, a njihovo prvo poznavanje religije dogodilo se unutar radikaliziranih grupa, gdje su tražili osjećaj pripadnosti, što korelira s prethodno provedenim istraživanjima (vidi: Richardson et al., 2017). Osim toga, drugi ispitanik vjeruje da većina ekstremista ide „od ničega do ekstrema“.

Tumačenja pravno priznate religijske institucije mogu se značajno razlikovati od individualnih tumačenja. Dok službene institucije i religije ne opravdavaju nasilje, pojedinačna zloupotreba ili pogrešno tumačenje mogu se dogoditi. U svom istraživanju Bećirević (2018) također otkriva da nedostatak institucionalnog religijskog obrazovanja može ograničiti sposobnost pojedinaca da kritički razmišljaju o ekstremističkoj retorici ili da je smjeste u ideološki kontekst. Naprimjer, jedna od ispitanica spominje napore svoje organizacije čak i da sarađuje s nekim institucionalno obrazovanim nastavnicima vjeronauke koji su pokazali radikalne svjetonazore.⁴⁵ S druge strane, druga sagovornica smatra problematičnim nametanje tačnog tumačenja religije – što je taktika koju često primjenjuju programi obrazovanja o prevenciji radikalizacije i nasilnog ekstremizma.⁴⁶ Ipak, ispitanica iz međunarodne organizacije tvrdi da se njena organizacija ne trudi povezati nasilni ekstremizam s bilo kojom religijom tokom rada na prevenciji.

U većini radikaliziranih grupa postojeće znanje dovodi se u pitanje kako bi se nametnuo vlastiti svjetonazor. I same vođe mogu imati upitno znanje, ali i snažnu želju za stjecanjem religijske karizme. Neki ispitanici ističu da se religija također koristi kako bi se opravdalo vlastito mišljenje, naprimjer proglašavanjem druge osobe nevjernikom. Nadalje,

45 Online intervju s predstavnicom OCD-a, Sarajevo, 26. januar 2021.

46 Online intervju s predstavnicom OCD-a, Sarajevo, 20. januar 2021.

vođe imaju osjećaj nadmoći i koriste se religijom kao snažnom polugom kako bi sebi dali legitimitet kroz pozivanje na vrhovnu vlast, što u osnovi predstavlja resurs za igranje na emocionalnost ljudi. Jedan ispitanik tvrdi da mjesta za molitvu koja se pretvaraju u društvene centre mogu služiti kao glavna mjesta za upijanje navedenih narativa.⁴⁷

Digitalna pismenost

Online prostor dominantni faktor je širenja radikalnih ideja zbog svoje učinkovitosti, a trenutno postoje virtualne varijante okupljanja i zajednica koje se mogu smatrati potencijalnim mjestima radikalizacije. Jedna od ispitanica iz vjerske institucije vjeruje da nema potrebe čekati dozvolu za izgradnju televizijske ili radijske mreže radi slanja poruke, što znači da je ovakva vrsta organizacije i mobilizacije jeftinija i učinkovitija.⁴⁸ Bećirević (2017) potvrđuje važnost kontakta među vršnjacima, ali također smatra važnim i *online* interakciju, sugerirajući da nije jasno je li radikalizacija u nekim slučajevima potaknuta isključivo *online* interakcijama. Osim toga, Paton (2020) vjeruje da su internet i društveni mediji umiješani i u ideološku radikalizaciju i regrutiranje kroz ono što se naziva „samoradikalizacija“. Jedna od ispitanica potvrđuje ovu ideju tvrdnjom da pristup sam po sebi nije problem, već kako konzumiramo sadržaj.⁴⁹

Online prostor pruža priliku za izgradnju osjećaja zajednice i pruža iluziju ličnog kontakta s karizmatičnim vođama. Naprimjer, sudionica u istraživanju ističe stručnost u proizvodnji *online* sadržaja i korištenju najmodernijih marketinških metoda.⁵⁰ Osim toga, postojanje zatvorenih komunikacijskih alata zaštićenih šifriranjem, ali i dostupnost *online* sadržaja koji nije uklonjen, omogućava pristup čak i kada su osobe optužene za nasilni ekstremizam u zatvoru. Naprimjer, čak i kada je ISIL poražen, nije bilo moguće zaustaviti širenje *online* sadržaja putem druš-

47 Online intervju s predstavnicom OCD-a, Sarajevo, 20. januar 2021.

48 Intervju uživo s predstavnicom vjerske institucije, Sarajevo, 27. januar 2021.

49 Online intervju s predstavnicom 1 iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 4. februar 2021.

50 Online intervju s predstavnicom OCD-a, Sarajevo, 21. decembar 2020.

tvenih medija (Balkan Insight, 2019a). Anonimnost može, u nekim slučajevima, igrati važnu ulogu zbog doze tajnovitosti i udaljenosti, ali više u desničarskim grupama koje često koriste forume i platforme za igre. S druge strane, „superzvijezde“ iz selefističkih krugova imaju puno veći utjecaj od medija ili akademske zajednice, napominje ispitanik iz medija. Njihovi *online* profili omogućavaju im puno veću vidljivost u usporedbi sa službenom vjerskom institucijom, što u konačnici predstavlja važan sociološki fenomen, posebno zbog podložnosti mladih *online* sadržaju. Takve neformalne grupe, iako uglavnom djeluju neovisno, često se vide kao dio jedne mreže unutar koje se može promovirati religijska ekskluzivnost.

Iako neke državne institucije rade na ranoj detekciji na internetu, jedan od sudionika tvrdi da je to još uvijek uglavnom neregulirano područje u Bosni i Hercegovini, pri čemu je Regulatorna agencija za komunikacije (RAK) odgovorna.⁵¹ Međutim, u prethodnim godinama RAK je jasno stavio do znanja da su policija i pravosuđe odgovorni za suočavanje s nasilnim i terorističkim sadržajem (Balkan Insight, 2019b). Prethodna istraživanja pokazala su da mnogi *online* sadržaji izmiču nadzoru pravosuđa ili vlastitim standardima društvenih mreža za uklanjanje uvredljivog sadržaja s njihovih platformi. Iako se govor mržnje i nasilni govor svakodnevno pojavljuju u *online* prostoru Bosne i Hercegovine, još uvijek ne postoji institucionalno rješenje za „crnu listu“ *web*-stranica s neprikladnim sadržajem, dovodeći u pitanje funkcionalnost uspostavljenih kanala komunikacije na najvećim društvenim mrežama.

Ipak, većina ispitanika ističe važnost inicijativa i obrazovnih programa koji potiču kritičko razmišljanje i medijsku pismenost. Ispitanica iz NVO-a tvrdi da je iz tog razloga njihova organizacija odlučila raditi na medijskoj pedagogiji kako bi educirala nastavnike koji su u mnogim slučajevima manje napredni u medijskoj pismenosti od studenata.⁵² S druge strane, ispitanica iz religijske institucije ističe da je njena institucija prepoznala

51 Online intervju s predstavnikom medija, Sarajevo, 24. decembar 2020.

52 Online intervju s predstavnicom OCD-a, Sarajevo, 26. januar 2021.

medijsku pismenost kao važan korak naprijed i pružila obrazovne programe za vlastite zaposlenike.⁵³

Transnacionalna dinamika

Jedan od ispitanika tvrdi da se vanjski ekstremizam prije svega potiče društvenom identifikacijom i narativom „mi protiv njih“.⁵⁴ Pozivi iz regije, uglavnom iz Hrvatske i Srbije, mogu mobilizirati građane Bosne i Hercegovine da odu na strana ratišta poput Ukrajine i Sirije – u mnogim slučajevima čak i pomoću instrumenata meke moći poput predavanja i tekstova. Neki ispitanici sugeriraju da postoje grupe koje aktivno sarađuju i održavaju komunikaciju, kao u slučaju grupa iz entiteta Republika Srpska i Srbije, ali sistem rijetko prepoznaje takve grupe kao potencijalno opasne.⁵⁵ Sudionik u istraživanju iz medija vjeruje da postoji izravna povezanost između navijačkih grupa, kao i četničkih udruženja u Srbiji i Rusiji, pri čemu Rusija jasno podržava te ideje.⁵⁶ U tom smislu, formalne grupe omogućavaju okruženje za djelovanje neformalnih grupa, što je vidljivo kroz religijski, kao i ekstremizam sklon ekstremnoj desnici. Stoga jedan ispitanik dodaje da službeni strani utjecaji ne potiču radikalizaciju, već se više koriste strategijom podjele i osvajanja.⁵⁷ U nekim slučajevima pomoć može biti uvjetovana u različitim aspektima, posebno u društvu koje ovisi o investicijama, gdje se proces prodiranja u ljudske umove odvija izravno. Ispitanica iz međunarodne organizacije smatra da utjecaj dijaspore također ne bi trebalo zanemariti u spomenutom kontekstu.⁵⁸

Jedan od ispitanika vjeruje da mora postojati lična identifikacija s bilo kakvim globalnim prijetnjama ili događajima kako bi se njihove posljedi-

53 Intervju uživo s predstavnicom vjerske institucije, Sarajevo, 27. januar 2021.

54 Intervju uživo s predstavnikom državne institucije BiH, Sarajevo, 4. januar 2021.

55 Online intervju s predstavnicom OCD-a, Sarajevo, 21. decembar 2020., intervju uživo s predstavnicom medija, Sarajevo, 24. decembar 2020., i intervju uživo s predstavnikom državne institucije BiH, Sarajevo, 4. januar 2021.

56 Online intervju s predstavnikom medija, Sarajevo, 24. decembar 2020.

57 Online intervju s predstavnikom iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 6. januar 2021.

58 Online intervju s predstavnicom iz međunarodne organizacije, Sarajevo, 4. februar 2021.

ce vidjele u BiH, pri čemu su trenutno relevantni samo ruski i ISIL kana-
li.⁵⁹ U svom radu, Jusić (2017) tvrdi da je tihi rat za „duh islama“ u Bosni i
Hercegovini počeo 1990-ih, tokom rata. Bećirević piše da danas studenti
s Balkana odlaze u države Perzijskog zaljeva, gdje se obrazuju na kon-
zervativniji način i po povratku pozivaju na „čišćenje“ islama (Bećirević
et al., 2017). Ispitanik iz medija tvrdi da su utjecaji zaljevskih država, po-
put Kuvajta i Ujedinjenih Arapskih Emirata, vidljivi kroz stipendijske pro-
grame i obuku velikog broja savremenih predavača, ali istovremeno do-
daje da je trenutni selefistički sistem u BiH samoodrživ i ne mora se pre-
više oslanjati na vanjsku finansijsku podršku.⁶⁰ Prema istraživanju BIRN-a
iz 2019. neki propovjednici selefizma nisu primali političku i finansijsku
podršku iz inostranstva, već od lokalnih vlasti (Balkan Insight, 2019c).

Zaključak

Cilj ovog istraživanja bio je pružiti pregled institucionalnih (makro)
pokretača nasilnog ekstremizma, složenosti saradnje u PNE-u između
različitih vrsta institucija, obrazaca podrške domaćih i stranih aktera, te
dinamike uspostavljanja formalnih i neformalnih komunikacijskih kana-
la. Osim toga, cilj je bio mapirati pokretače nasilnog ekstremizma kva-
litativnim istraživačkim metodama koje su priznate od institucija kao
relevantne za kontekst Bosne i Hercegovine. Istraživanje je obuhvatilo
državne institucije, međunarodne organizacije, civilno društvo, vjerske
institucije i medije, analizirajući pokretače temeljene na teritorijalnim
nejednakostima, ekonomskom siromaštvu, političkim idejama, kultur-
nim faktorima, religiji, digitalnoj pismenosti i transnacionalnoj dinamici.

Istraživanje je prvenstveno usredotočeno na dva ključna aspekta: in-
stitucionalne međusobne odnose i pokretače na makronivou. Što se tiče
prvog aspekta, istraživanje je prvenstveno istraživalo norme i prakse
unutar institucija koje ističu PNE u svom radu, a posebno se usredoto-

59 Intervju uživo s predstavnikom državne institucije BiH, Sarajevo, 21. januar 2021.

60 Online intervju s predstavnikom medija, Sarajevo, 18. januar 2021.

čilo na primjere prakse, institucionalno shvaćanje PNE-a, glavne uzroke promjena u ponašanju prema PNE-u u proteklim godinama, saradnju između relevantnih domaćih i stranih aktera te međusobne komunikacije. Istraživanje o mogućim pokretačima nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini predstavilo je institucionalni pogled u analizi pokretača na makronivou. Većina institucija pokazuje jasne i specifične oblike institucionalne prakse. Nadalje, posebno se ističe nužnost preventivnih akcija, a neke institucije imaju zasebne odjele koji se bave isključivo ovom temom. Organizacije civilnog društva nastoje popuniti vakuume koji su prisutni u radu državnih institucija, mediji pružaju prostor za kritičku analizu posljedica i uzroka radikalizacije, a strane organizacije obično usvajaju višesektorski pristup s posebnim fokusom na mlade lidere. Percepcije prijatni međunarodnih organizacija snažno utječu na ponašanje i institucionalne prakse. Neke od promjena posljednjih nekoliko godina, poput fokusiranja na fenomen povratnika s ratišta, novih aktivnosti desničarskih grupa, pojava radikaliziranih sredina, uključivanje lokalnih nivoa u PNE te percepcija ekstremizma izvan religijskog okvira (uglavnom islama) našle su svoj put u programe i aktivnosti većine institucija. Ministarstvo sigurnosti ističe se kao ključni partner većine institucija, a dinamika saradnje institucija u Bosni i Hercegovini ima svoju dinamiku gdje većina finansijske i naučne podrške dolazi od stranih partnera. Na kraju, komunikacijski aspekt saradnje pokazao se složenim, s izraženim ograničenjima prema određenim akterima, poput medija, i prema određenim pitanjima.

Što se tiče pokretača nasilnog ekstremizma, istraživanje je pokazalo da se ne smatraju svi podjednako relevantnim, ali nema potpune saglasnosti ispitanika u vezi s tim. Prvi pokretač (teritorijalne nejednakosti) uglavnom se smatra povezanim s individualnim percepcijama marginalizacije i nepravde i više nije povezan s ruralno-urbanim podjelama. Ne smatra se neovisnim pokretačem samim po sebi. Isto tako, drugi pokretač (ekonomsko siromaštvo) opisan je kao neizravni pokretač manifestiran

na individualnom nivou, djelujući u kombinaciji s drugim pokretačima, poput obrazovanja. Kao i kod teritorijalnih nejednakosti, individualna percepcija, manjak perspektive, profesionalni uspjeh i nisko samopouzdanje igraju važnu ulogu. Treći pokretač (političke ideje) prvenstveno se odražava kroz političku polarizaciju na temelju etničkih narativa i ranjivosti. Istraživanje je pokazalo da se radikalne grupe i organizacije u većini slučajeva ne bave politikom, ne teže uključivanju svojih vrijednosti u sistem ili donošenju promjena, već nastoje zamijeniti sistem ili pružiti alternativu. Četvrti pokretač (kulturni faktori) prije svega se odnosi na „način života“, koji se u kontekstu Bosne i Hercegovine može sagledati kroz prizmu supkultura i načina identifikacije, ali i kroz problematiku toksične muškosti. Govoreći o petom mogućem pokretaču (religija), istraživanje je pokazalo da postoji značajna zloupotreba religije kako bi se legitimizirali određeni stavovi i svjetonazori. Istraživanje je više puta potvrdilo da je ova naracija u Bosni i Hercegovini pogrešna, gdje islam čak može djelovati kao zaštitni faktor protiv radikalizacije. Šesti faktor (digitalna pismenost) uglavnom se koristi za širenje radikalnih ideja jednostavno i učinkovito. Predstavlja značajan izazov za analizu i utjecaj zbog različitih načina na koje pojedinci konzumiraju *online* sadržaj, kao i nesposobnosti pronalaženja institucionalnog rješenja za uklanjanje neželjenog sadržaja s društvenih mreža. Konačno, posljednji pokretač radikalizacije (transnacionalna dinamika) smatra se značajnim i manifestira se i kroz akcije iz neposrednog susjedstva i iz šire regije.

Projekt CONNEKT metodološki je zamišljen tako da se svaka faza temelji na ključnim podacima i saznanjima prethodnih faza; svaki korak projekta temelji se na prethodnom, a svaki nivo maksimalno koristi međuregionalni pristup. Stoga će rezultati dobijeni u ovom istraživanju pomoći identificirati relevantne zajednice i pojedince prilikom daljnjih istraživanja na mezo- i mikronivou. Institucije, zajedno s politikama koje donose, ključne su za sve planirane akcije na nivou zajednice i pojedinca – počevši od Ministarstva sigurnosti koje usvaja strategiju, međunarod-

nih organizacija ili organizacija civilnog društva koje provode aktivnosti u ranjivim zajednicama, do centara socijalnog rada koji se bave pojedincima.

Bibliografija

Knjige

Hamidičević, S. i Plevljak, B. (2018) Bosnia and Herzegovina. U: *Returning from violence: How to tackle the foreign fighters' problem in the Western Balkans?* Budimpešta: Institute for Foreign Affairs and Trade.

Jusić, M. (2017) The Complex Ecology of Islamic Narratives and Movements in Bosnia and Herzegovina. U: Azinović, V. (ur.) *Between Salvation and Terror: Radicalization and the Foreign Fighter Phenomenon in the Western Balkans* (43-58). Sarajevo: Fakultet političkih nauka i Atlantska inicijativa.

Članci

Oruč, N. i Obradović, N. (2020) Drivers of radicalisation of youth in Bosnia and Herzegovina. *Economic Research – Ekonomska istraživanja*, 33(1).

Richardson, C. et al. (2017) Radicalisation of Young Adults in the Balkan States: Counter-Measures, Healthcare Provision, and Community Involvement. *Journal for Deradicalization*, 11.

Izvještaji

- Azinović, V. i Jusić M. (2016) *The New Lure of the Syrian War – The Foreign Fighters’ Bosnian Contingent* [online] Sarajevo: Atlantic Initiative. Dostupno na: <https://atlanticinitiative.org/the-new-lure-of-the-syrian-war-the-foreign-fighters-bosnian-contingent-atlantic-initiative-sarajevo-2016-2/> [Pristupljeno: juli 2021].
- Bećirević, E. et al. (2017) *Western Balkans extremism research forum – Literature review Radicalisation and violent extremism in the Western Balkans*. Sarajevo: British Council.
- Bećirević, E. (2018) *Extremism research forum Bosnia and Herzegovina report* [pdf] Sarajevo: British Council. Dostupno na: https://www.britishcouncil.me/sites/default/files/erf_report_western_balkans_2018.pdf [Pristupljeno: juli 2021].
- Birgitta Nilsen, A. i Paton, N. (2020) *Country-Level Reports on Drivers of Self-Radicalisation & Digital Sociability* [pdf] DARE – Dialogue About Radicalisation and Equality. Dostupno na: http://www.dare-h2020.org/uploads/1/2/1/7/12176018/5.1_norway.pdf [Pristupljeno: juli 2021].
- DARE (2020) *Policy brief Drivers of Self-Radicalisation and Digital Sociability* [pdf]
- DARE: Dialogue About Radicalisation and Equality. http://www.dare-h2020.org/uploads/1/2/1/7/12176018/d5.4_policy_brief_drivers_of_self-radicalisation_and_digital_sociability.pdf [Pristupljeno: juli 2021].
- Kapidžić, D. et al. (2020) *Country Reports on National Approaches to Extremism: Framing Violent Extremism in the MENA region and the Balkans: Bosnia and Herzegovina* [pdf] Barcelona: The European Institute of the Mediterranean (IEMed) Dostupno na: https://h2020.connekt.eu/wp-content/uploads/2021/01/Bosnia_CONNEKT_Approaches_to_extremism.pdf [Pristupljeno: februar 2021].

- The Soufan Center (2020) The Nexus Between Human Security and Preventing/Countering Violent Extremism: Case Studies from Bosnia and Herzegovina, Niger, and Tunisia [pdf] New York: The Soufan Center. Dostupno na: <https://thesoufancenter.org/wp-content/uploads/2020./03/The-Soufan-Center-Report-The-Nexus-between-Human-Security-and-Preventing-Co-ountering-Violent-Extremism-March-2020..pdf> [Pristupljeno: januar 2021].
- OSCE Mission (2019a) Reporting on Violent Extremism and Terrorism – Guidelines for Journalists. [pdf] Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). Dostupno na: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/2/442381.pdf> [Pristupljeno: januar 2021].
- OSCE Mission (2019b) The Role of Civil Society in Preventing and Countering Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism: A Guidebook for South-Eastern Europe [pdf] Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). Dostupno na: https://www.osce.org/files/f/documents/2/2/400241_1.pdf [Pristupljeno: januar 2021].
- OSCE Mission (2019c) Vodič za prevenciju radikalizacije i nasilnog ekstremizma kroz odgojno-obrazovni proces [pdf] OSCE POLIS. Dostupno na: <https://polis.osce.org/file/25802/download?token=ltJjU1xl> [Pristupljeno: januar 2021].
- Perry, V. (2016) Initiatives to Prevent/Counter Violent Extremism in South East Europe A Survey of Regional Issues, Initiatives and Opportunities. Sarajevo: Regional Cooperation Council.
- Poli, A. i Arun, O. (2019) Meta-Ethnographic Synthesis: Qualitative Studies on Inequality and Radicalisation [pdf] DARE – Dialogue About Radicalisation and Equality. Dostupno na: http://www.dare-h2020..org/uploads/1/2/1/7/12176018/d4.2_2.pdf [Pristupljeno: juli 2021].

Tzvetkova, G. i Mancheva, M. (2019) Country Report: Bosnia and Herzegovina [pdf] GREASE – Radicalisation, Secularism, and the Governance of Religion: European and Asian Perspectives. Dostupno na: <http://grease.eu.eu/wp-content/uploads/sites/8/2019/11/Bosnia-and-Herzegovina-Report.pdf> [Pristupljeno: juli 2021].

Online izvori:

Balkan Insight (2019a) Balkan 'Social Media Jihadis' More Dangerous than Ex-Fighters [online] Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2019/12/17/social-media-jihadis-greater-balkan-threat-than-ex-fighters/> [Pristupljeno: januar 2021].

Balkan Insight (2019b) Bosnia Failing in Fight against Extremism Online [online] Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2019/08/13/bosnia-failing-in-fight-against-extremism-online/> [Pristupljeno: januar 2021].

Balkan Insight (2019c) Bosnian Taxpayers Funding Spread of Hardline Salafi Message [online] Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2019/12/16/bosnian-taxpayers-funding-spread-of-hardline-salafi-message/> [Pristupljeno: januar 2021].

BUKA Magazin (2021) Nikola Vučić: Šta je muškost desničarima? [online] Dostupno na: <https://6yka.com/novosti/nikola-vucic-sta-je-muskost-desnicarima> [Pristupljeno: februar 2021].

Democratization Policy Council (n.d.) Mission Statement [online] Dostupno na: <http://www.democratizationpolicy.org/mission-statement/> [Pristupljeno: januar 2021].

IOM (n.d.) About IOM. Dostupno na: <https://www.iom.int/> [Pristupljeno: januar 2021].

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini (n.d.) [online] Dostupno na: <https://www.islamskazajednica.ba/> [Pristupljeno: januar 2020].

Ministry of Security of Bosnia and Herzegovina (n.d.) About Ministry of Security of Bosnia and Herzegovina [online] Dostupno na: <http://www.msb.gov.ba/onama/default.aspx?id=3053&langTag=en-US> [Pristupljeno: januar 2021].

Intervjui

Predstavnici državnih institucija

Razgovor uživo s predstavnikom, Sarajevo, 4. januara 2021.

Razgovor uživo s predstavnikom, Sarajevo, 21. januara 2021.

Online razgovor s predstavnicom, Sarajevo, 21. januara 2021.

Online razgovor s predstavnicom, Sarajevo, 9. februara 2021.

Predstavnici međunarodnih organizacija

Online razgovor s predstavnicom, Sarajevo, 28. decembra 2020.

Online razgovor s predstavnikom, Sarajevo, 6. januara 2021.

Online razgovor s predstavnicom 1, Sarajevo, 4. februara 2021.

Online razgovor s predstavnicom 2, Sarajevo, 4. februara 2021.

Predstavnici civilnog društva

Online razgovor s predstavnicom, Sarajevo, 21. decembra 2020.

Online razgovor s predstavnicom, Sarajevo, 23. decembra 2020.

Online razgovor s predstavnicom, Sarajevo, 20. januara 2021.

Online razgovor s predstavnicom, Sarajevo, 26. januara 2021.

Predstavnici medija

Online razgovor s predstavnikom, 24. decembra 2020.

Razgovor uživo s predstavnicom, 24. decembra 2020.

Online razgovor s predstavnikom, 18. januara 2021.

Predstavnici vjerskih institucija

Razgovor uživo s predstavnicom, Sarajevo, 27. januara 2021.

DVIJE ŠKOLE POD JEDNIM KROVOM: UTJECAJ INSTITUCIONALNE SEGREGACIJE NA POKRETAČE RADIKALIZACIJE MLADIH

Anida Dudić-Sijamija | Sarina Bakić | Muamer Hirkić

Uvod

Fenomen „dvije škole pod jednim krovom“ podrazumijeva postojanje dviju odvojenih škola (učenike, nastavnike i tehničko osoblje) koje se koriste istim nastavnim prostorom. Ovo je proizvod postkonfliktne Bosne i Hercegovine (BiH) i odražava jednu od glavnih političkih podjela u zemlji, a to je podjela između Bošnjaka i Hrvata u područjima s etnički miješanim stanovništvom. Koncept „dviju škola pod jednim krovom“ uspostavljen je kao privremeno rješenje¹ kako bi se potakao povratak raseljenih osoba, a prema nekim procjenama danas u Bosni i Hercegovini postoji 56 škola označenih kao „dvije škole pod jednim krovom“.² Često postoje odvojeni ulazi i fizičke barijere koje dijele učenike jedne od drugih. Škole se koriste različitim „nacionalnim“ nastavnim planovima i programima (bosanskim i hrvatskim), što predstavlja mehanizam za institucionalizaciju obrazovnih i društvenih podjela. Na taj način mladi pojedinci i društvene grupe (definirane etničkim i vjerskim identitetima) podržavaju i „hrane“ ideje etnonacionalističke politike. Posljedice koje proizlaze iz toga su kontinuirano negativno prikazivanje „Drugog“, što je duboko ukorijenjeno u korektnosti nacionalističke politike, odnosno prevladavajućeg kulturnog okruženja, kao i nedostatak senzibiliteta i razumijevanja prema osobama koje se smatraju „Drugim“. Gore navedeno ukazuje na činjenicu da je obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini temeljen na etnocentrizmu, isključenosti iz dominantnih etničkih identiteta i njihove obrazovne politike, što predstavlja prepreku za multikulturalno obrazovanje i međukulturno učenje (Trkulja, 2017). U tom smislu, ovo istraživanje testira sedam pokretača i pruža opservacijska objašnjenja procesa radikalizacije i relevantnih pokretača među mladima u školskom okruženju, uz poseban naglasak na pokretač političkih pitanja/ideja.

1 Koncept „dvije škole pod jednim krovom“ nastao se u kontekstu devastiranog obrazovnog sistema 1999. godine, nakon godina ratnih razaranja u Bosni i Hercegovini (1992.-1995.).

2 Više informacija dostupno na: <https://ndcmostar.org/bs/dijalog-o-obrazovnim-politikama/>, pristupljeno 01.02.2022.

Metodologija

Pregled rezultata analize makronivoa

Makronivo analize strukturalnih i institucionalnih pristupa prema pokretačima radikalizacije u Bosni i Hercegovini (Kapidžić i ostali, 2021) otkrio je različita shvaćanja radikalizacije među institucionalnim akterima. Međutim, istaknuto je nekoliko faktora koji su relevantni pokretači radikalizacije, uključujući političke ideje i etnopolitičku polarizaciju. Način na koji se političke podjele institucionaliziraju kroz upravne institucije omogućava pojavu i isticanje radikalnih ideja. To uključuje radikalne narrative isključenosti, segregacije i diskriminacije koji se mogu prepoznati u obrazovnom sektoru i institucionalizirati kroz „dvije škole pod jednim krovom“.

Dodatne vrijednosti analize mezonivoa

Dodatna vrijednost mezoanalize u ovom slučaju je istraživanje relevantnih pokretača radikalizacije u kontekstu podijeljenog obrazovnog sistema Bosne i Hercegovine. Prethodna istraživanja (Kapidžić i ostali, 2021) pokazala su da su pokretači povezani s politikom, poput etničkog nacionalizma, vrlo relevantni u Bosni i Hercegovini i da se posebno ističu u obrazovnim politikama. Iako u Bosni i Hercegovini postoje brojne diskriminacijske prakse u obrazovnom sistemu koje su štetne za mlade ljude, fenomen „dviju škola pod jednim krovom“ predstavlja najvidljiviji primjer obrazovne politike koja dodatno produbljuje podjele. Dakle, obrazovni sistem provodi segregaciju djece na nacionalnoj osnovi (u Republici Srpskoj nastava se odvija na srpskom jeziku, dok u Federaciji Bosne i Hercegovine postoje nezavisne nacionalne škole ili razredi s različitim nacionalnim programima – bosanskim i hrvatskim).

Brojni izvještaji ukazuju na to da je praksa „dviju škola pod jednim krovom“ kršenje međunarodnih konvencija, kao i lokalnih zakona. U ovim specifičnim školama u kojima se djeca dijele na osnovu njihove etničke

pripadnosti obrazovni sistem potiče segregaciju i diskriminaciju na kojoj se zasniva. U konačnici, djeca pohađaju školu u kojoj dominira njihov konstitutivni narod, gdje je školsko okruženje, uključujući nastavni plan i program, naklonjeno samo jednoj etničkoj grupi. Takva obrazovna klima ne samo da se sukobljava sa svim obrazovnim načelima već postaje i poligon u kojem se svijet gradi na binarnoj podjeli „nas“ naspram „njih“. Uzimajući u obzir da je politički kontekst etničkih podjela izražen u ovim specifičnim školama, važno je ponuditi procjenu potencijalnih pokretača radikalizacije mladih.

Ciljevi istraživanja

Ciljevi ovog istraživanja su analizirati polarizirane i podijeljene uvjete u kojima se mladi ljudi socijaliziraju te istražiti ulogu političkih ideja kao pokretača radikalizacije. Političke ideje su integrirane u institucionalne strukture škola, njihovo izgrađeno okruženje i nastavne planove i programe. Zbog toga imaju važnu ulogu u ograničavanju međusobne socijalizacije i podjele mladih. Cilj nam je istražiti u kojoj mjeri ovo utječe na dinamiku i odnose među različitim grupama mladih ljudi. Pored toga, naglašavamo važnost škola kao zajednica u kojima mladi stvaraju prijateljstva te uče vjerovati strancima koji pripadaju njihovoj široj zajednici.

Institucije mezonivoa: definicija i lokalni primjeri

Istraživanje je provedeno u dvjema srednjim školama označenim kao „dvije škole pod jednim krovom“ u Srednjobosanskom kantonu. Razlog provođenja istraživanja naročito u ovom kantonu je to što je tokom ratnog perioda ovo bilo područje intenzivnih borbi, a što je rezultiralo značajnim raseljavanjem bošnjačkih i hrvatskih etničkih grupa. Nakon rata ovo područje ostalo je polarizirano, što je rezultiralo ometanjem društvenog napretka. Osim socijalne i ekonomske deprivacije na ovom području, „obrazovne okolnosti koje se koriste za oblikovanje i jačanje društvenih podjela, netolerancije i nejednakosti“ predstavljaju ozbiljnu

prepreku (UNICEF, ICTJ, 2015). Činjenicu da su diskriminacija i segregacija u obrazovanju još uvijek duboko ukorijenjene potvrđuju podaci Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE) iz 2018. koji bilježe da u Srednjobosanskom kantonu postoji 18 slučajeva „dviju škola pod jednim krovom“, koje obuhvataju 36 škola (20 centralnih i 16 područnih škola). Pored postojećih podijeljenih škola, u proteklih nekoliko godina bilo je pokušaja otvaranja još dvije nove „dvije škole pod jednim krovom“. Ovaj pokušaj je u konačnici zaustavljen pod pritiskom javnosti, protesta mladih i nezadovoljstva međunarodne zajednice.³ Iako je sudskim postupkom odlučeno da organiziranje „dviju škola pod jednim krovom“ predstavlja kršenje zakona o zabrani diskriminacije, najveći broj podijeljenih škola u Bosni i Hercegovini⁴ teritorijalno i dalje pripada ovom kantonu. Zbog navedenog odlučili smo provesti istraživanje u dvjema srednjim školama u Srednjobosanskom kantonu koje su označene kao „dvije škole pod jednim krovom“. Škole u kojima je provedeno istraživanje podijeljene su na način da se nastava u jednoj školi održava na bosanskom jeziku, a u drugoj na hrvatskom. Škole dijele zajedničke ulaze, zajedničke prostorije (dvorište i sportske dvorane), kao i prostorije za sastanke. Učenici nemaju zajedničke nastavnike niti zajedničke aktivnosti, osim onih koje pokreću nevladine organizacije ili slični akteri.

Kriteriji odabira uzorka i istraživačke aktivnosti

Učesnici istraživanja bili su učenici dviju srednjih škola označenih kao „dvije škole pod jednim krovom“ na području Srednjobosanskog kantona. Prije provođenja istraživanja zahtjev za odobrenje aktivnosti pri-

3 Više na: <https://balkaninsight.com/2017/06/20/bih-protest-u-%C4%8Denika-protiv-etni%C4%8Dke-segregacije-u-%C5%A1kolama-06-20-2017/?lang=sr> i <https://www.balcanicaucaso.org/bhs/zone/Bosna-i-Hercegovina/Slucaj-dvije-skole-pod-jednim-krovom-u-Jajcu-180584>, pristupljeno 01.02.2022.

4 Osim u Srednjobosanskom kantonu, „dvije škole pod jednim krovom“ nalaze se i u Zeničko-dobojskom kantonu, gdje postoje dva slučaja „dvije škole pod jednim krovom“ koje obuhvataju četiri škole na dvije lokacije. U Hercegovačko-neretvanskom kantonu postoji osam primjera „dvije škole pod jednim krovom“, sa 16 škola na osam lokacija. Više dostupno na: OSCE (2018.). Dvije škole pod jednim krovom „Najvidljiviji primjer diskriminacije u oblasti obrazovanja u Bosni i Hercegovini“.

kupljanja podataka poslan je kantonalnom Ministarstvu obrazovanja. Po dobijanju odobrenja ostvareni su kontakti s direktorima škola, i postignuti su dogovori o tome kako će istraživanje biti provedeno. Istraživanje se temeljilo na kvalitativnim metodama, uključujući fokus grupe / grupne diskusije i dubinske intervjuje. Provedba istraživačkih aktivnosti sastojala se od dvije faze:

- (1) Prva faza istraživanja podrazumijevala je dvije fokus grupe koje su činile pet učenika drugog i trećeg razreda škole u kojoj se nastava odvija na hrvatskom i bosanskom jeziku.
- (2) Druga faza istraživanja podrazumijevala je dubinske intervjuje s učenicima drugog i trećeg razreda „dviju škola pod jednim krovom“ (tri intervjuja s učenicima koji pohađaju nastavu na bosanskom jeziku i dva učenika koja pohađaju nastavu na hrvatskom jeziku).

Odabir učenika za fokus grupe i intervjuje vršili su direktori škola i stručni organi. Istraživački tim identificirao je kriterije dobi, izbalansiranog omjera spolova i različitih školskih ocjena kako bi se osigurao reprezentativan uzorak i to saopćio školskoj upravi. Svi kriteriji kod odabira učenika za fokus grupe uzeti su u obzir. Članovi istraživačkog tima (profesori na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu), uz saglasnost učenika (bez narušavanja nastavnog procesa), vodili su fokus grupe i intervjuje. Također, roditelji su bili informirani o provedenom istraživanju. Fokus grupe i intervjui provedeni su u skladu s najvišim akademskim standardima istraživanja i etičkim načelima istraživanja prema smjernicama Evropske unije, uz prethodnu saglasnost Etičkog odbora za istraživanje Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Svi podaci prikupljeni putem fokus grupa i intervjuja smatrani su povjerljivima i kao takvi nisu dostupni trećim stranama. Prije samog istraživanja učesnici su obaviješteni da će prikupljeni podaci biti korišteni isključivo u naučne svrhe, bez otkrivanja njihovog identiteta. Učešće u istraživanju bilo je dobrovoljno, a ispitanici su u svakom trenutku mogli odustati od učešća bez navođenja razloga.

Opis uzorka

U istraživanju provedenom kroz fokus grupe i pet individualnih dubinskih intervjuva učestvovalo je 15 ispitanika. Kriteriji za sudjelovanje bili su sljedeći: 1) učesnici moraju biti stariji od 15 godina, i 2) učesnici moraju imati različit školski uspjeh. U školi u kojoj se nastava odvija na bosanskom jeziku petero učesnika sudjelovalo je u fokus grupi (tri mladića i dvije djevojke). Dvoje učesnika imalo je 16 godina, dvoje 17, a jedno je imalo 18 godina. Nakon fokus grupe odabrana su tri učesnika (dva mladića i jedna djevojka) za dubinske intervjuje kako bi se bolje analizirali uvjeti u kojima se mladi ljudi socijaliziraju i razvijaju otpornost na nepovoljne društvene pojave. U školi u kojoj se nastava odvija na hrvatskom jeziku petero učesnika učestvovalo je u fokus grupi (četiri mladića i jedna djevojka). Profili dobnih skupina učesnika bili su sljedeći: jedan učesnik imao je 16 godina, tri učesnika su imala 17 godina, a jedan učesnik imao je 18 godina. Nakon fokus grupe provedena su dva individualna intervjuva s učesnicima od 16 godina.⁵

Izazovi i adaptacije

Odabir učesnika istraživanja (fokus grupa i dubinskih intervjuva) vršili su direktori „dviju škola pod jednim krovom“ uz pristanak učenika i odobrenje roditelja. Školski pedagog pružio je detaljnije objašnjenje ciljeva i svrhe istraživanja učenicima. Datum istraživanja dogovoren je u skladu s obavezama učenika u školi, a istraživanje su proveli članovi projektnog tima. Učesnicima je prije provedbe istraživanja tražena saglasnost za audiosnimak razgovora, uz naznaku da će materijali biti korišteni isključivo u naučne svrhe. Sve navedeno utjecalo je na visok stepen povjerenja između učesnika i istraživača, što je rezultiralo kvalitetnim povratnim informacijama i razmjenom znanja o uvjetima u kojima se mladi ljudi u Bosni i Hercegovini socijaliziraju i razvijaju otpornost na nepovoljne društvene pojave.

5 Učesnice intervjuva nisu bile dio fokus grupe.

Dinamika na mezonivou

Obrazovanje, kulturne prilike i slobodno vrijeme

Određeni akteri političke socijalizacije imaju značajniju ulogu za pojedince u odnosu na druge, međutim za mlade ljude porodica ostaje najvažniji akter socijalizacije. Porodica, porodični odnosi i udaljenost/bliskost članova porodice značajni su faktori koji utječu na stavove i ponašanje mladih ljudi. Autori (kao što su White, 2002; Crettiez, 2016, kako je citirano u Torrekens i de le Vingne, 2020) tvrde da porodica može biti ključni akter u poticanju pojedinca na nasilno ponašanje. Prekidi porodične socijalizacije mogu imati pozitivan utjecaj na nasilno ponašanje, što dodatno doprinosi stvaranju radikalizacije. Naše istraživanje ukazuje na to da je orijentacija mladih ljudi u Bosni i Hercegovini prema porodici od visokog značaja, te da ona čini važan dio njihovog identiteta.⁶ Stoga, bilo koji način zagovaranja neprijateljstva prema pripadnicima drugih etničkih grupa unutar porodice može dovesti do ograničene komunikacije mladih i izbjegavanja susreta s pripadnicima drugih etničkih grupa (Tzvetkova i Mancheva, 2019). To potvrđuje i učenik (koji pohađa nastavu na bosanskom jeziku⁷) koji izjavljuje da zbog svojih roditelja i njihovog snažnog otpora i neprijateljstva prema drugim etničkim grupama ne učestvuje u aktivnostima koje uključuju članove druge (hrvatske) nacionalnosti. Ovo ostaje ozbiljna prepreka u stvaranju interkulturalnih iskustava među mladima.

Osim porodice, važan faktor socijalizacije za mlade ljude je i škola. Većina mladih ljudi, pored školskih aktivnosti, također sudjeluje u nekoj vrsti vannastavnih aktivnosti koje imaju veliki značaj za izgradnju kolektivnog identiteta. Iako učešće u ovim grupama potiče mlade da aktivno sudjeluju u poboljšanju kvaliteta života učenika, ali i društva u cjelini,

6 Fokus grupa 1, održana u školi u kojoj se nastava izvodi na bosanskom jeziku, 02.12.2021.

Fokus grupa 2, održana u školi u kojoj se nastava izvodi na hrvatskom jeziku, 03.12.2021.

7 Intervju 3, održan u školi u kojoj se nastava izvodi na bosanskom jeziku, 02.12.2021.

pridružuju se samo grupama koje čine članovi njihove etničke grupe. U „dvjema školama pod jednim krovom“ nema zajedničke nastave niti vannastavnih aktivnosti koje bi mogli pohađati učenici obiju škola. Unatoč činjenici da dijele vanjski prostor škole namijenjen svim učenicima (tzv. međuprostor), ne uspostavljaju međusobni kontakt.

U dubinskom intervjuu učenik koji pohađa nastavu na bosanskom jeziku⁸ izjavio je da su, u sklopu projektnih aktivnosti, pozvali na druženje učenike koji pohađaju nastavu na hrvatskom jeziku, ali da pokušaj saradnje nije urodio plodom. Istraživanje je pokazalo da su učesnici istraživanja dobro integrirani u društvo i da se osjećaju socijalno uključeni. Međutim, obrazovanje koje počiva na etnocentrizmu utječe na sve društvene sfere mladih ljudi: grupe kojima se pridružuju i aktivnosti u koje se uključuju duboko su ukorijenjene u etničke podjele, što smanjuje vjerovatnost susreta s vršnjacima iz druge etničke grupe. Navedeno govori da bez obzira na to što mladi imaju široku lepezu obrazovnih i kulturnih mogućnosti insistiranje na etničkim podjelama predstavlja prepreku multikulturalnom obrazovanju i kreira vještački svijet „Mi“ nasuprot „Njih“. Ovi podaci podudaraju se s rezultatima prethodnih istraživanja (kao što su Turjačanin i ostali, 2002; Puhalo, 2003; Turjačanin, 2004; Opačić i sur., 2005; Puhalo, 2007; UNDP, 2007. i 2008; Puhalo, 2009; Šalaj, 2009, kako je citirano u Puhalo, 2013) koji tvrde da postoji etnička distanca u Bosni i Hercegovini: mladi ljudi pod utjecajem društvenog, političkog i kulturnog okruženja „grade“ svoju društvenu stvarnost u kojoj dominiraju vrijednosti samo jedne etničke grupe. U takvom okruženju stvaraju se stereotipi i predrasude prema pripadnicima drugih etničkih grupa, praćeni (negativnim) stavovima, emocijama i ponašanjem.

8 Intervju 1, održan u školi u kojoj se nastava izvodi na bosanskom jeziku, 02.12.2021.

Teritorijalna nejednakost

U već postojećoj literaturi susrećemo se s podijeljenim mišljenjima o tome da li su monoetnička ili, radije, multietnička okruženja sklona radikalizaciji. Istražujući faktore koji dovode do radikalizacije među mladima u Bosni i Hercegovini, Oruč i Obradović (2020) nisu pronašli statistički značajnu povezanost između stepena radikalizacije i mjesta stanovanja – ruralnog ili urbanog. Također, u našem istraživanju nisu pronađeni podaci koji bi ukazivali na to da pokretač „teritorijalne nejednakosti“ igra važnu ulogu u procesu radikalizacije mladih. Štaviše, podaci u Nacionalnom izvještaju o makronivoima pokretača⁹ pokazuju da pokretač „teritorijalne nejednakosti“ u Bosni i Hercegovini nije povezan s ruralno-urbanom podjelom, već s individualnim percepcijama marginalizacije i nepravde (Kapidžić i ostali, 2021). Perry (2016) tvrdi da, iako nemaju prethodno iskustvo rata, mladi ljudi u Bosni i Hercegovini izražavaju nezadovoljstvo sporim tempom promjena u društvu, gdje su marginalizacija, zanemarivanje i nepravda uobičajeni. Ovdje se čak i ne radi konkretno o deprivaciji, već o subjektivnom utisku. U prilog tome ide i činjenica da učenici u „dvjema školama pod jednim krovom“¹⁰ subjektivno smatraju da svakodnevno doživljavaju neku vrstu nepravde (u porodici, školi i lokalnoj zajednici) i izražavaju zabrinutost zbog toga. U dubinskom intervjuu, učesnica koja pohađa školu na hrvatskom jeziku¹¹ podijelila je iskustvo da sportska sekcija njihove škole, čiji je ona član, nije dobila finansijsku podršku od općine u kojoj dominiraju pripadnici hrvatske etničke grupe jer njihov trener ne živi na tom području. Dakle, govoreći o teritorijalnim nejednakostima, ovdje je prikladnije govoriti o „nepravdama koje proizlaze iz dubokih etničkih podjela“ i stvaraju subjektivan osjećaj nepravde.

9 Više na: https://h2020connekt.eu/wp-content/uploads/2021/09/Bosnia_Herzegovina_CONNEKT_Macro_Drivers.pdf, pristupljeno 08.02.2022.

10 Fokus grupa 1, održana u školi gdje se nastava izvodi na hrvatskom jeziku, 03.12.2021

11 Intervju 4, održan u školi gdje se nastava izvodi na hrvatskom jeziku, 03.12.2021

Ekonomska deprivacija

Visoke stope nezaposlenosti, rastuće siromaštvo, nedostatak zdravstvene i socijalne zaštite i nejednake prilike u obrazovanju samo su neki od uzroka visoke ekonomske deprivacije u zemlji. Tokom sesija ispitanici obiju fokus grupa pokazali su visok stepen svijesti o faktorima koji doprinose niskom standardu života u Bosni i Hercegovini. Govoreći o ekonomskoj deprivaciji, učesnici su identificirali uzroke, koji su prije svega povezani sa stopama nezaposlenosti, nepravilnostima u zapošljavanju i korupcijom u društvu. Osim ekonomske deprivacije, učesnici u fokus grupama i dubinskim intervjuima više su govorili o društvenoj deprivaciji, koja proizlazi iz zanemarivanja osnovnih građanskih prava. Brojne nepravilnosti i uskraćivanja građanskih prava učenicima „dviju škola pod jednim krovom“ stvaraju nepravdu koja dovodi do obespravljanja pojedinaca. Tako je jedan učesnik u dubinskom intervjuu¹² izjavio da mu je uskraćena neophodna medicinska pomoć samo zato što je jedan od njegovih roditelja član određene političke stranke. Zbog tih okolnosti osjeća se diskriminiranim i razmišlja da li će političko djelovanje njegovih roditelja u budućnosti biti prepreka potpunoj realizaciji građanskih prava i potreba. Iz gore navedenog primjera vidimo višeslojnu povezanost između pokretača koji potiču ekonomsku i društvenu deprivaciju, što uzrokuje subjektivan osjećaj nepravde, i u konačnici može dovesti do diskriminacije, društvenog isključenja i marginalizacije.

Društvena digitalizacija

Internet prostor često se navodi kao važan faktor u procesu radikalizacije (Bećirević i ostali, 2017). Projekt *DARE* (Dijalog o radikalizaciji i jednakosti), koji je proučavao ulogu interneta i društvenih medija u procesima samoradikalizacije, navodi da mladi, korištenjem društvenih mreža koje imaju za cilj izgradnju podrške izvan kruga svojih pratitelja (Facebook, Twitter, Tik Tok, YouTube itd.), postaju žrtve propagandnih poruka radi-

12 Intervju 2, održan u školi gdje se nastava izvodi na bosanskom jeziku, 02.12.2021

kalnih organizacija (Pathon i ostali, 2020). Mediji utječu na oblikovanje stavova i ponašanja. Prethodna istraživanja na ovu temu (kao što su Hasić i ostali, 2017) ukazuju na to da su mladi u doba dostupnih društvenih medija posebno podložni radikalizaciji. Naši sagovornici otkrili su da su svjesni negativnih efekata interneta na djecu i mlade ljude, te izjavljuju da često nailaze na nasilni sadržaj (tekstove, igrice, fotografije itd.) na društvenim mrežama. Takav sadržaj potiče anksioznost i ogorčenost među učesnicima. Većina njih tvrdi da ne razumiju privlačnost ovog internetskog sadržaja i vjeruju da su dovoljno svjesni rizika potencijalne interakcije s nasilnim sadržajem. Zbog toga često prijavljuju takav sadržaj kako bi ga uklonili s društvenih mreža.

Religija

Iako je analiza rezultata svih sesija fokus grupa ukazala na prevladavajuće neznanje o tome šta je zapravo ekstremizam, učesnici su izjavili da se pojam ekstremizma najčešće povezuje s ljudima koji su ekstremni u islamu¹³. Kada se analiziraju razlozi zbog kojih učesnici istraživanja najčešće povezuju „islam“ s „ekstremizmom“, većina njih objašnjava da često nailaze na „islamske ekstremiste“ u medijima, gdje su prikazani kao ljudi koji drugima nanose štetu u ime religije.¹⁴ Ovi podaci nisu iznenađujući jer neki medijski izvori koriste izraz „islamski ekstremizam“ prilično nevjesto, stereotipno ili čak namjerno, opisujući ekstremne i teorijske događaje, šireći dezinformacije i prikazujući „islam“ – religiju, i „islamizam“ – političku ideologiju, kao sinonime.

Iako islamizam i islam postoje kao dvije odvojene kategorije i ni na koji način nisu sinonimi (Dukić, 2020), u bosanskohercegovačkim medijima mogu se pročitati određeni naslovi članaka kao što je: „Reporteri francuske TV kuće posjetili su BiH, upozoravaju na radikalni islam u središtu Europe“.¹⁵ Kapidžić i ostali (2020: 105) tvrde da su neki mediji u Bosni

13 Fokus grupa 1, održana u školi gdje se nastava izvodi na bosanskom jeziku, 02.12.2021.

14 Intervju 2, održan u školi gdje se nastava izvodi na bosanskom jeziku, 02.12.2021.

15 Više na: <https://www.telegram.hr/politika-kriminal/reporteri-francuske-tv-kuce-posjetili-su-bih-upozoravaju-na-radikalni-islam-u-sredistu-europe/>, pristupljeno 07.02.2022

i Hercegovini „snažno usmjereni ka nasilju i senzacionalizmu, te da njihovo izvještavanje destabilizuje odnose i podriva podjele. Dakle, njihova saznanja nisu u službi informisanja javnosti, već u službi političkih elita, koja potiču etnonacionalnu polarizaciju. Na taj način, slijedeći etničku liniju, fokusiraju se na radikalizaciji drugih etničkih zajednica.“ U borbi protiv rastuće islamofobije pojavile su se brojne kampanje na društvenim mrežama (kao što je Twitter kampanja „Ovo nije islam“¹⁶) kako bi se skrenula pažnja javnosti na činjenicu da terorizam nema religiju i da je ideologija terorista čista mržnja.

Analizirajući da li svaki oblik ekstremizma dovodi do nasilja, učesnici istraživanja smatraju da ekstremno ponašanje ne mora nužno dovesti do nekog oblika nasilnog ponašanja,¹⁷ ali da se šteta drugima može nanijeti i bez nasilja. Ispitanici imaju vrlo malo ili nimalo ličnog iskustva s osobama uključenim u inicijative usmjerene ka zagovaranju ekstremnih ideologija. Ispitujući može li religija biti pokretač nasilja, učenici „dviju škola pod jednim krovom“ smatraju da nijedna religija ne potiče zlo. Međutim, u posljednjih nekoliko godina, kroz različite negativne događaje, shvatili su da neki pojedinci čine nasilje u ime religije.¹⁸

Politička pitanja

Gotovo svi učesnici u potpunosti su svjesni politiziranih društvenih odnosa u lokalnom okruženju i nesrazmjernih političkih odnosa u Bosni i Hercegovini, što općenito utječe na interne i međugrupne stavove i ponašanja. Učesnici fokus grupe svjesni su podijeljenog lokalnog političkog okruženja koje se koristi negativnom retorikom, prenaplašenim narativom podjele i drugim oblicima društvene manipulacije kako bi zadovoljilo političke interese. Učesnik fokus grupe¹⁹ izjavio je da nastavni-

16 Više na: <https://www.klix.ba/lifestyle/kampanja-na-twitteru-ne-u-moje-ime-musliman-nikada-ne-moze-biti-terorista/151116007>, pristupljeno 07.02.2022

17 Fokus grupa 2, održana u školi gdje se nastava izvodi na hrvatskom jeziku, 03.12.2021.

18 Fokus grupa 2, održana u školi gdje se nastava izvodi na hrvatskom jeziku, 03.12.2021.

19 Fokus grupa 1, održana u školi gdje se nastava izvodi na hrvatskom jeziku, 03.12.2021.

ci favoriziraju neke učenike na osnovu političke stranke kojoj pripadaju njihovi roditelji. Prethodno smo naveli da je jedan učenik smatrao da su mu uskraćene zdravstvene usluge zbog političkih aktivnosti jednog roditelja. Ovo ukazuje na to da, pored etničkih podjela, u zemlji postoje i duboke podjele prema političkim sferama interesa.

Jedno od najpolitiziranih pitanja je pitanje etničke i/ili nacionalne pripadnosti. Ranija istraživanja (kao što su Čekrlija, 2006; Puhalo, 2006) pokazuju da je etnički identitet jedan od primarnih identiteta u Bosni i Hercegovini. S druge strane, podaci su pokazali da je nacionalizam u zemlji jako izražen među najvećim brojem građana (Puhalo, 2013). Naše istraživanje pokazuje podijeljena mišljenja mladih ljudi o značaju etničke pripadnosti i nacionalizma: učenici koji pohađaju nastavu na bosanskom jeziku osjećaju pripadnost državi Bosni i Hercegovini. U fokus grupi izjavili su da poštuju etničku pripadnost, ali da im je pripadnost državi važnija. Vjeruju da podjela na „mi“ i „oni“ te „naši“ i „njihovi“ predstavlja prepreku jedinstvu i stvaranju bolje države jednakih mogućnosti. S druge strane, učenici koji pohađaju nastavu na hrvatskom jeziku ne osjećaju snažnu pripadnost državi Bosni i Hercegovini, već im je etnička pripadnost važnija. Smatraju da im država nije pružila dovoljnu podršku te da im je važnije da ih ljudi kojima pripadaju prihvate i poštuju.

Transnacionalne dinamike

Učenici koji pohađaju nastavu na bosanskom jeziku nemaju nikakvu povezanost sa školama i organizacijama susjednih zemljama. Analizirajući uzroke loše saradnje sa školama iz susjednih zemalja te uzimajući u obzir da se u posljednje vrijeme u medijima sve češće špekulira o ratu, učesnici koji pohađaju nastavu na bosanskom jeziku smatraju da bi saradnja s Hrvatskom ili Srbijom dovela do nemira.²⁰ S druge strane, za učenike koji pohađaju nastavu na hrvatskom jeziku saradnja sa školama i organizacijama susjednih zemalja je od velikog značaja. Smatraju

20 Intervju 1, održan u školi u kojoj se nastava izvodi na bosanskom jeziku, 02.12.2021.

da je potrebno uložiti više truda u održavanju dobrih odnosa sa susjednim zemljama, posebno s Hrvatskom, koja ima veliki utjecaj na njihovu socijalizaciju. Povezanost s Hrvatskom vide i u opredjeljenju da nastavu pohađaju isključivo na hrvatskom jeziku.²¹

Dodirne tačke pokretača i njihova korelacija s društvenim kontekstima

Uzimajući u obzir prethodna istraživanja (Oruč i Obradović, 2020) koja su pokazala da brojni faktori u Bosni i Hercegovini potiču radikalizaciju – uključujući demografske, društvene, političke i ekonomske razloge koji dovode do osjećaja nepravde, diskriminacije, društvene isključenosti i marginalizacije, nijedan faktor se ne može izdvojiti i pojednostaviti:

- U provedenom istraživanju pokretači „teritorijalna nejednakost“, „ekonomska deprivacija“ i „društvena digitalizacija“ nisu se pokazali značajnima. Kada se govori o procesima radikalizacije, za mlade ljude u bosanskohercegovačkom društvu, „individualno percipiranje marginalizacije, nepravde i obespravljenosti“ važniji su pokretači od „teritorijalne nejednakosti“ i „ekonomske deprivacije“. Također, u istraživanju, pokretač „društvena digitalizacija“ nije se pokazao značajnim. Ispitanici su svjesni negativnih (nasilnih) narativa prisutnih na internetu, ali nisu zaintrigirani njima i vjeruju da se mogu oduprijeti takvom sadržaju. Rezultati Bećirević i ostalih (2017) ukazuju na to da je pokretač „digitalizacija“ nedovoljno istražen u bosanskom kontekstu, što sugerira potrebu za temeljitijim istraživanjem utjecaja društvenih mreža u procesu radikalizacije.
- Pokretači „obrazovanje, kulturne prilike i slobodno vrijeme“, „religija“ i „transnacionalne dinamike“ pokazali su se značajnima u ovom istraživanju. Pokretač „politička pitanja“ pokazao se vrlo značajnim i prožima se kroz sve druge identificirane pokretače.

21 Fokus grupa 2, održana u školi u kojoj se nastava izvodi na hrvatskom jeziku, 03.12.2021.

Duboke etničke podjele njeguju se unutar porodičnog miljea i dalje prenose kroz aktivnosti obrazovanja, kulture i slobodnog vremena. Društveni život mladih ljudi u cijelosti je podređen i ukorijenjen u etničkim podjelama. Pozitivni koraci u stvaranju zajedničkog sadržaja za učenike koji pohađaju nastavu na bosanskom i učenike koji pohađaju nastavu na hrvatskom jeziku često su sputavani, a integracija „dviju škola pod jednim krovom“ smatra se nemogućim rješenjem. Duboke etničke podjele dodatno potpomažu mediji, koji često zloupotrebljavaju pitanje religije neadekvatnim izvještavanjem, a sve u svrhu legitimizacije izobličjenih stavova i svjetonazora (ovo se posebno odnosi na stvaranje lažnih narativa o islamu kao dominantnom faktoru radikalizacije).

Najutjecajniji pokretači su politička pitanja. Važnost etničke i/ili nacionalne pripadnosti ostaje političko pitanje, što najbolje odražava duboke podjele u Bosni i Hercegovini: dok učenici koji pohađaju nastavu na bosanskom jeziku osjećaju visok nivo pripadnosti državi, učenici koji pohađaju nastavu na hrvatskom jeziku više preferiraju etničku pripadnost. Naše istraživanje potvrdilo je rezultate prethodnih istraživanja u Bosni i Hercegovini (npr. Hasić i ostali, 2017), koji pokazuju da, u odsustvu adekvatnih institucionalnih i društvenih odgovora na izazove s kojima se suočava bosanskohercegovačko društvo, političke manipulacije često popunjavaju praznine, ostavljajući prostor za devijantne političke ideologije i njihove aktere da oblikuju misli i djela ranjivih pojedinaca (posebno mladih ljudi).

Društveni konteksti i odnos pokretača na makronivou prema rezultatima analize mezonivo

Pokretači identificirani na makronivou vrlo dobro su replicirani na mezonivou. Pokretači koji se na makronivou smatraju „pozadinskim“ ili manje relevantnim nisu važni za mlade ljude zbog nedostatka izloženosti (teritorijalna nejednakost, ekonomska deprivacija) ili nedovoljno dobrih praksi (društvena digitalizacija). Društveni kontekst koji definira makronivo u tom pogledu je dobro prenesen na nivou zajednice. Relevantniji

pokretači makronivoa (obrazovanje, kulturne prilike i slobodno vrijeme, religija, transnacionalne dinamike) u određenoj mjeri su replicirani na mezonivou. Možemo primijetiti da se religija smatra potencijalnim pokretačem, ali to je uglavnom zbog metanarativa uspostavljenih putem medija i javnog diskursa. Najrelevantniji pokretač na oba nivoa su politička pitanja, koja se na neki način prožimaju kroz ostalih šest pokretača. Podjele izgrađene na politiziranom nacionalizmu unutar zajednice ukorijenjene su u svim aspektima života i služe kao temelj za uspostavljanje podijeljene zajednice „dviju škola pod jednim krovom“. Narativi „mi“ naspram „oni“ su ključni za radikalizaciju jer u sebi imaju ukorijenjena politička pitanja podijeljenog nacionalizma.

Zaključci analize pokretača na mezonivou

Mladi ljudi u Boni i Hercegovini većinu svog slobodnog vremena provode s porodicom, a to je i mjesto gdje donose najvažnije odluke (Istraživanje mladih Bosne i Hercegovine, 2019). Zbog svoje izuzetne važnosti porodica (prije svega roditelji) direktno i indirektno utječe na oblikovanje (etničkog) identiteta kod djece i mladih te prenosi vrijednosti koje su karakteristične samo za određenu etničku grupu. Važnost isticanja etničkih podjela nastavlja se kroz obrazovanje, te škole postaju „teren“ na kojem se odvija borba za izgradnju i očuvanje vlastitog (etničkog) identiteta. Zbog toga mladi usmjeravaju svoje slobodno vrijeme i aktivnosti samo prema grupama iste etničke pripadnosti. Osim toga, mladi ljudi svako uskraćivanje građanskih prava ili nesposobnost zadovoljavanja potreba percipiraju kao rasadnik etničkih podjela, što dovodi do subjektivnih osjećaja nepravde, nezadovoljstva i obespravljenosti. Potaknuti i odgajani u svijetu gdje etničnost prevladava nad drugim važnim pitanjima, učenici koji pohađaju nastavu na bosanskom jeziku smatraju saradnju s učenicima i organizacijama iz susjednih zemalja suvišnom, čak je vide i kao prijetnju održivosti države. S druge strane, učenici koji pohađaju nastavu na hrvatskom jeziku više su usmjereni prema vršnjaci-

ma i organizacijama u susjednoj Hrvatskoj nego prema vršnjacima (Bošnjacima) u svom gradu. Osjećaj pripadnosti dodatno „hrani“ odlučnost za pohađanje nastave isključivo na hrvatskom jeziku. Za učenike koji pohađaju nastavu na hrvatskom jeziku etnička pripadnost i odanost narodu važniji su od nacionalizma. Nasuprot tome, učenici koji pohađaju nastavu na bosanskom jeziku preferiraju nacionalnost, te je za njih ideja o državi jača od etničke pripadnosti.

Analiza prikupljenih podataka ukazuje na prisustvo političkih pitanja iza koncepta „dviju škola pod jednim krovom“, što predstavlja nesposobnost političkih aktera u postizanju konsenzusa i implementacije promjena koje bi omogućile zajednički pristup nastavi (poštovanje članova drugih etničkih grupa). Etnička pripadnost često se koristi u političke svrhe, a prethodna istraživanja (Puhalo, 2013) pokazala su da se svaki pokušaj integracije „dviju škola pod jednim krovom“ tumači kao prijetnja etničkim i nacionalnim identitetima.

Rezultati mezoanalize: preventivni indikatori

Obrazovanje koje se oslanja i insistira na vještačkim podjelama te potiče svjetonazore temeljene na isključenosti može postati plodno tlo za razvoj ekstremnih ponašanja. Na taj način škola, umjesto da bude snažan zaštitni faktor u borbi protiv nasilnog ekstremizma, doprinosi njegovom širenju. Stoga je neophodno poduzeti sistematske napore kako bi se pružilo kvalitetno obrazovanje koje će spriječiti razvoj raznih ideologija i akata nasilnog ekstremizma. Konkretnije, obrazovne politike mogu spriječiti razvoj nasilnog ekstremizma u školama kako bi pristupi nastavi bili usmjereni na razvoj otpornosti učenika prema nasilnom ekstremizmu. Nastavni planovi i programi trebali bi biti obogaćeni sadržajem koji će razvijati kritičko razmišljanje, poticati interpersonalne vještine potrebne za susretanje s drugima te jačati društvene kompetencije ključne za aktivno sudjelovanje u demokratskom društvu. Elementi diskriminacije, segregacije i politizacije obrazovanja doprinose nasilnoj radikalizaciji

mladih. Iskorjenjivanje ovih elemenata smatra se najvažnijim korakom u prevenciji nasilnog ekstremizma u školama. U tim nastojanjima ključ je u saradnji svih aktera obrazovnog sistema (nastavnici, stručni saradnici – školski savjetnici, psiholozi, socijalni radnici, direktori, vijeća roditelja, vijeća učenika...), kao i saradnji s važnim institucijama i organizacijama u lokalnoj zajednici (međunarodne organizacije, udruženja mladih itd.).

Identifikacija mikronivoa uz pomoć mezoanalize

Krećući se prema analizi na mikronivou i fokusirajući se na pojedince, ključno je istaknuti uplitanje pokretača političkih pitanja. Radikalizacija temeljena na politici i političkoj polarizaciji nisu ništa novo niti specifično za Bosnu i Hercegovinu, ali je važno istražiti na koji način se prožimaju i oblikuju nekoliko drugih pokretača. Najvažnije je prepoznati kakvu ulogu politička pitanja i nacionalizam imaju u naglašavanju, jačanju i oblikovanju drugih pokretača, ako ih uopće ima. Također bi bilo relevantno istražiti koliko su politička pitanja i nacionalizam relevantni sami za sebe, neovisno o drugim pokretačima.

Zaključak

Iako je obrazovni model „dviju škola pod jednim krovom“ uspostavljen kao privremeno rješenje i nema temelja u zakonima i drugim pravnim aktima Bosne i Hercegovine, prisutan je na nekoliko područja već više od dvije decenije. Fenomen „dviju škola pod jednim krovom“ zasnovan je na dubokim etničkim podjelama i najupečatljiviji je primjer sveprisutne segregacije, diskriminacije i nejednakosti u obrazovanju. Obrazovni model u „dvjema školama pod jednim krovom“ odražava kulturne specifičnosti samo jedne etničke grupe, ne pruža znanje o Drugima i ne tretira kulturne razlike kao vrijednosti. Iako su sudske presude u nekoliko primjera potvrdile da je model obrazovanja „dvije škole pod jednim krovom“ diskriminirajući, sudski zaključci se ne provode, a sankcije za neprovođenje se ne primjenjuju. Potrebno je naći rješenja za integraciju

i inkluziju jer je fenomen „dvije škole pod jednim krovom“ u Bosni i Hercegovini izuzetno politizirano pitanje. Rezultati istraživanja još jednom su pokazali da obrazovanje u Bosni i Hercegovini ide u korist podijeljene ideologije, temeljene na politici kulturne razlike koju provode vladajuće etnonacionalne skupine. Dakle, može se reći da „dvije škole pod jednim krovom“ predstavljaju simptom etnonacionalnih podjela (koje su ukorijenjene tokom rata i do danas nisu prevaziđene). Iako je međunarodna zajednica (predvođena OSCE-om) predložila nekoliko modela rješavanja problema „dviju škola pod jednim krovom“, ovo pitanje, pod utjecajem političkih problema, ostaje neriješeno. Kao rezultat imamo mlade ljude koji stvaraju svoj identitet, društveni život, obrazovanje i svjetonazor na uvjerenju da su razlike među ljudima nespojive, a podjele (ne samo u obrazovanju već i u svim sferama društva) opravdane. Političke ideje iz ove institucionalizirane podjele jasno se mogu prepoznati kao pokretači potencijalne radikalizacije među mladima u Bosni i Hercegovini.

Reference

Izveštaji

- DARE. (2020) Country-Level Reports On Drivers Of Self-Radicalisation And Digital Sociability-Introduction. Dostupno na: https://www.dare-h2020.org/uploads/1/2/1/7/12176018/d5.1-2_intro_final.pdf [Pristupljeno: februar 2022].
- Hasić, J., Mehmedović, M., Sijamija, M. (2020) Country report: Bosnia and Herzegovina U: *Perception about radicalization by young people in the Western Balkan region*. Slovačka: Bratislava
- Kapidžić, D., Dudić, A., Kadić, V., Turčalo, S. (2020) CONNEKT Country Reports on National Approaches to Extremism: Framing Violent Extremism in the MENA region and the Balkans: Bosnia and Her-

zegovina. Barcelona: The European Institute of the Mediterranean (IEMed) Dostupno na: https://h2020connekt.eu/wpcontent/uploads/2021/01/Bosnia_CONNEKT_Approaches_to_extremism.pdf [Pristupljeno: februar 2022].

Kapidžić, D., Hirkić, M., Dudić A., Bašić, S., Bakić, S. (2021) CONNEKT Country papers on macro-level drivers Bosnia and Herzegovina. The European Institute of the Mediterranean (IEMed). Dostupno na: https://h2020connekt.eu/wpcontent/uploads/2021/09/Bosnia_Herzegovina_CONNEKT_Macro_Drivers.pdf [Pristupljeno: februar 2022].

OSCE (2018) Dvije škole pod jednim krovom – Najvidljiviji primjer diskriminacije u oblasti obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Bosna i Hercegovina.

Perry, V. (2016) Initiatives to Prevent/Counter Violent Extremism in South East Europe - A Survey of Regional Issues, Initiatives and Opportunities. Sarajevo: Regional Cooperation Council. Dostupno na: [https://www.rcc.int/download/pubs/RCC-CVE-Case-Study%20\(3\).pdf/88adfd3c5fd8007d87bfc2e7ecba2cc2.pdf](https://www.rcc.int/download/pubs/RCC-CVE-Case-Study%20(3).pdf/88adfd3c5fd8007d87bfc2e7ecba2cc2.pdf) [Pristupljeno: februar 2022].

Puhalo, S. (2013) *Kako opažamo druge etničke grupe i njihove članove – Socijalna percepcija i etnička pripadnost kod srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: FES.

Torrekens, C., De le Vingne, D. (2020) *Concepts And Analytical Framework Debating Notions and Approaches to Radicalisation and Violent Extremism*. European Institute of the Mediterranean (IEMed). Dostupno na: <https://h2020connekt.eu/publications/concepts-and-analytical-framework-debating-notions-and-approaches-to-radicalisation-and-violent-extremism/> [Pristupljeno: februar 2022].

- Trkulja, A. (2017) *Dvije škole pod jednim krovom u Bosni i Hercegovini (Ne)razumijevanje problema i moguća rješenja*. Sarajevo: Analitika.
- Tzvetkova, G. i Mancheva, M. (2019) Country Report: Bosnia and Herzegovina [pdf] GREASE – Radicalisation, Secularism, and the Governance of Religion: European and Asian Perspectives. Dostupno na: <http://grease.eu.eu/wp-content/uploads/sites/8/2019/11/Bosnis-and-Herzegovina-Report.pdf>, [Pristupljeno: februar 2022].
- UNICEF/ICTJ. (2015) Education and Transitional Justice – Opportunities and Challenge for Peacebuilding. Dostupno na: <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-UNICEF-Report-EducationTJ-2015.pdf>, [Pristupljeno: februar 2022].
- Youth study Bosnia and Herzegovina 2018/19*. (2019). Sarajevo: FES. Dostupno na: <http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/15262.pdf> [Pristupljeno: februar 2022].

Članci

- Bećirević, E., Halilović, M., Azinović, V. (2017). Literature Review. Radicalisation and Violent Extremism in the Western Balkans. Extremism Research Forum, Foreign and Commonwealth Office British Council. Dostupno na: https://www.britishcouncil.al/sites/default/files/erf_literature_review_2017_radicalisation_and_violent_extremism.pdf [Pristupljeno: februar 2022].
- Čekrlija, D. (2006) Etnički, državni i evropski identitet i njihovi međunarodni odnosi kod građana BiH. U: Čekrlija, D., Turjačanin, V. (ur.): *Ličnost i društvo; Etnički, državni i evropski identitet*. Banja Luka: Friedrich Ebert Stiftung, 17-24.
- Dukić, B. (2020) Politički islam (islamizam), terorizam i utjecaj islamskih zemalja u Bosni i Hercegovini. *National security and the future*, Vol. 21 No. 1-2.

Oruč, N., Obradović, N. (2020) Drivers of radicalisation of youth in Bosnia and Herzegovina. *Economic Research – Ekonomska Istraživanja*, 33(1).

Puhalo, S. (2006) *Nacionalna svijest i percepcija nacionalizma na fakultetima u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka, Friedrich Ebert Stiftung.

Online izvori:

Balkan Insight (2017) BiH: Protest učenika protiv etničke segregacije u školama. Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2017/06/20/bih-protest-u%C4%8Denika-protiv-etni%C4%8Dke-segregacije-u-%C5%A1kolama-06-20-2017/?lang=sr>, [Pristupljeno: februar 2022].

Bosnian Pupils Rally Against Ethnic Segregation in Schools. Dostupno na: <https://www.balcanicaucaso.org/bhs/zone/Bosna-i-Hercegovina/Slucaj-dvije-skole-pod-jednim-krovom-u-Jajcu-180584>, [Pristupljeno: februar 2022].

NDC Mostar. Dijalog o obrazovnim politikama. Dostupno na: <https://ndcmostar.org/bs/dijalog-o-obrazovnim-politikama/>, [Pristupljeno: februar 2022].

Kampanja na Twitteru: „Ne u moje ime, musliman nikada ne može biti terorista.“ Dostupno na: <https://www.klix.ba/lifestyle/kampanja-na-twitteru-ne-u-moje-ime-musliman-nikada-ne-moze-biti-terorista/151116007>, [Pristupljeno: februar 2022].

Telegram.hr. Reporteri francuske TV kuće posjetili su BiH, upozoravaju na radikalni islam u središtu Europe. Dostupno na: <https://www.telegram.hr/politika-kriminal/reporteri-francuske-tv-kuce-posjetili-su-bih-upozoravaju-na-radikalni-islam-u-sredistu-europe/>, [Pristupljeno: februar 2022].

Prilog I

Upitnik

1. Da li provodite vrijeme sa svojom porodicom?

- Da li imate zajedničke aktivnosti?
- Razgovarate li s članovima porodice o temama koje su vama važne i interesantne?
- Da li osjećate da vas roditelji razumiju i poštuju vaše stavove i mišljenja?
- Razgovarate li o važnim temama s nastavnicima, razrednicima, pedagogom ili drugim zaposlenicima u školi?
- Dijelite li svoje probleme s razrednicima ili drugim nastavnicima?
- Vjerujete li im?
- Smatrate li da nastavnici razumiju vaše probleme?

2. Gdje provodite slobodno vrijeme?

- Posjećujete li centar za mlade, kino, pozorište, ili neki prostor namijenjen mladima?
- Da li imate mjesto za sport ili neke druge aktivnosti?
- Koliko često posjećujete takva mjesta (nikada, jednom sedmično, jednom mjesečno)?
- Odgovaraju li vam takvi sadržaji i aktivnosti?
- Da li ste član neke sekcije u školi?
- Koliko sati sedmično provodite na sekcijama?

- Postoje li zajedničke aktivnosti za učenike obiju škola?
- Smatrate li da su aktivnosti koje nudi vaša škola prikladne za vas?

3. Da li zajednica u kojoj živite doživljava nepravdu?

- Koja je to vrsta nepravde?
- Jeste li lično pogođeni tom nepravdom i kako to utječe na vas?
- Jeste li ogorčeni tom nepravdom?

4. Prema vašem mišljenju, može li nasilje biti odgovor ili rješenje za nepravdu koju osoba doživljava u svom okruženju?

5. Jeste li vi ili neki od vaših prijatelja ikada doživjeli nasilje?

- Naprimjer, da li vas neko tukao, udarao, gurao, vrijeđao, ili vam se rugao?
- Da li ste prijavili to nasilje nekome? Ako ne, zašto ne?
- Da li je reakcija onih kojima ste prijavili nasilje bila adekvatna i zadovoljavajuća?

6. Koristeći Facebook, YouTube, igrice, ili bilo koju drugu *online* platformu, nailazite li na videozapise, slike ili tekstove koji sadrže nasilje?

- Šta mislite o takvom sadržaju?
- Kako reagirate kad vidite takav sadržaj?

7. Prema vašem mišljenju, šta je „ekstremizam“?

- Poznajete li ili ste čuli za ljude koje biste opisali kao ekstremiste?

8. Možete li opisati odnos između nasilja i ekstremizma?

- Da li svaki oblik ekstremizma vodi ka nasilju?

9. Osjećate li pripadnost državi Bosni i Hercegovini i u kojoj mjeri? Osjećate li pripadnost etničkoj grupi? Koja pripadnost vam je važnija?

10. Da li ste član Vijeća učenika, udruženja mladih, sekcija ili drugih zajednica?

- Kojih?
- Ponosite li se pripadnošću takvim zajednicama?
- Kako biste opisali karakteristike te zajednice?

11. Može li religija biti pokretač nasilja? Može li religija biti faktor otpornosti pojedinaca na privlačnost nasilja? Objasnite na koji način u oba slučaja.

12. Koju ulogu imaju susjedne države Bosne i Hercegovine u vašem životu?

- Saraduje li vaša škola sa školama ili organizacijama iz drugih država? S kojima?
- Što ta saradnja znači?
- Utječe li takva saradnja na vaše stavove prema drugim grupama?
- Pomaže li jača povezanost sa susjednim državama nekim radikalnim stavovima i ponašanjima ili ih ublažava?

EKSTREMIZAM I NOGOMET: ISTRAŽIVANJE POKRETAČA RADIKALIZACIJE MEĐU SUPKULTUROM ORGANIZIRANIH GRUPA NAVIJAČA

Sarina Bakić | Muamer Hirkić | Anida Dudić-Sijamija

Uvod

Nogometni navijači u Bosni i Hercegovini često su odgovorni za urbano nasilje, potaknuto kombinacijom navijačke supkulture i političke ideologije. Gotovo svi nogometni klubovi imaju jasnu etničku pripadnost vezanu za određenu nacionalističku ideologiju. To uključuje kulturu neprijateljstva posebno prema klubovima „drugih“ etniciteta. Političke ideje (ideologije) čvrsto su povezane sa supkulturama u Bosni i Hercegovini, posebno s grupama navijača. U kontekstu kulture, ove supkulture predstavljaju skup normi, sistem vrijednosti i obrazaca ponašanja koji se razlikuju od obrazaca kulture šire zajednice. Navijačke grupe izražavaju otpor prema dominantnim kulturama, kao i prema svojoj vlastitoj etničkoj grupi, te ističu radikalne političke ideologije. Navijačke grupe su samoorganizirane, imaju zajedničke poglede i vrijednosti, originalno ili autentično ime, historijsko prisustvo i institucionalnu/grupnu memoriju, specifične uloge i obrasce ponašanja. Istraživanje se fokusira na navijačke grupe koje u mnogim slučajevima otvoreno zagovaraju nacionalizam, etnocentrizam, ksenofobiju i homofobiju te provode nasilne napade na različite „druge“. Grupe ove supkulture ističu se insceniranim nasiljem na ulicama i tokom nogometnih utakmica te partikularističkim radikalnim nacionalističkim ideologijama, političkim folklorom i isticanjem animoziteta i mržnje prema „ostalima“, kao i prema vanjskim grupama. Vjerujemo da će nam ova zajednica pružiti uvid u potencijalnu radikalizaciju cijelog jednog kulturnog segmenta u Bosni i Hercegovini, koji uglavnom uključuje mlade muškarce. Navijačke grupe očituju neke od najopasnijih političkih ideja koje se prepliću s kulturnim faktorima, te tako oblikuju ovaj utjecajan i važan segment supkulture. Imajući na umu da nogometni navijači dolaze iz određenih lokalnih kulturnih pozadina, jasno je da će kulturni i životni uvjeti biti glavni pokretači ove zajednice. Osim toga, ove grupe supkulture temelje se na političkim idejama, stoga nisu samo podložne njihovom utjecaju, već su i vrlo često žrtve manipulacije različitih političkih centara moći.

Metodologija istraživanja

Supkulture mogu biti važne za različita istraživanja jer grupe supkulture često razvijaju vlastite stilove komunikacije i društvene norme. Određeni obrasci ponašanja ili vrijednosti mogu biti pogrešno patologizirani od ljudi ili grupa koje ne pripadaju toj supkulturi. Također, većinske grupe unutar društva često diskriminiraju određene supkulture (Bauman, 2001). Međutim, u suštini, društvene grupe upravljaju svojim problemima statusa tako što stvaraju nove supkulture i uspostavljaju nove norme koje se ne podudaraju s normama dominantne kulture. Te nove norme obuhvataju ideološka značenja i simbolične oblike otpora i borbe sa sistemom i dominantnom kulturom.

Glavni razlozi zbog kojih smo se odlučili da odaberemo zajednice nogometnih navijača su ti što ovu supkulturu uglavnom čine mladi koje okuplja povezanost s nogometnim klubom te opće znanje i zaljubljenost sportom. Intenzivna osjećanja prema nogometnom klubu mogu dovesti do ekstremnog ponašanja kada se navijači različitih klubova sretnu. Nogometni navijači u Bosni i Hercegovini također jasno izražavaju svoja osjećanja rivalstva i mržnje u smislu nacionalnih simbola i nacionalnog identiteta. To uključuje različite oblike društveno neprikladnih obrazaca ponašanja povezanih s njihovim društvenim buntom, što su rezultati njihovog društvenog i ekonomskog položaja unutar društva.

Dodatna vrijednost ove analize je u tome što donosi nalaze koji prikazuju vrlo uzavrelu društvenu i političku atmosferu u Bosni i Hercegovini, unutar koje smo uspjeli organizirati fokus grupe i intervju s nogometnim navijačima. Nacionalne i političke podjele unutar cijelog društva predstavljale su izazove, ali nisu spriječile naš tim da se sastane s dvjema različitim grupama nogometnih navijača iz različitih dijelova Bosne i Hercegovine. Ove dvije grupe imaju potpuno drugačije kulturne i etničke pozadine, što je bio ozbiljan izazov prilikom prikupljanja jasnih i vrijednih odgovora. U precizno definiranom društvenom kontekstu ova supkultura se savršeno uklapa u naše istraživanje o razumijevanju ek-

stremizama, nasilja i različitih oblika nepravde u zajednici koja se formirala vlastitim izborom životnog stila i načina na koji provodi svoje slobodno vrijeme.

Glavni cilj istraživanja bio je analiza potencijalnih faktora radikalizacije među mladima; a to su religija, ekonomska deprivacija, teritorijalne nejednakosti, društvena digitalizacija, politička pitanja, transnacionalna dinamika te obrazovanje, slobodno vrijeme i kulturne prilike.

Kako bismo odabrali učesnike fokus grupa i intervjuja, prvo smo identificirali uži popis od četiri nogometna kluba s jasnim i snažnim identitetom te historijom ispoljavanja nasilja. Dva kluba koja su izabrana kao najrelevantnija za istraživanje nalaze se na sjeveru i jugu zemlje, Banja Luka i Mostar, te smo tako obuhvatili oba entiteta u Bosni i Hercegovini. Ovi klubovi ističu geografske razlike i razlike u zajednicama shodno društvenom kontekstu i naglašenim čimbenicima prikladnim za istraživanje. Oba imaju vrlo aktivne i vidljive grupe navijača kojima smo se obratili s upitima za intervjuje, i obje grupe su pristale bez ikakvih preduvjeta. Glavni kriteriji za odabir učesnika fokus grupa i intervjuja bili su aktivno i značajno članstvo u grupama navijača nogometnih klubova, kao i njihova dob (prateći metodološki okvir koji zahtijeva učesnike od 15 do 30 godina). Iako smo naglašavali rodnu ravnotežu ispitanika, naš zahtjev nije bio ispunjen. Najmlađi učesnici imali su 19 godina, a najstariji 31. Svi ispitanici fokus grupa i intervjuja bili su muškarci koji žive u Mostaru i Banjoj Luci. Svi su zaposleni, a samo jedan učesnik ide u srednju školu. U prvoj fokus grupi u Banjoj Luci imali smo četiri učesnika, kao i dodatne ispitanike za intervjuje. U drugoj fokus grupi u Mostaru učestvovalo je pet učesnika, a proveden je i dodatni intervju s dvojicom. U obje fokus grupe bilo je uključeno vodstvo navijačkih grupa, te je u Mostaru bio prisutan glavni vođa, dok je u Banjoj Luci učestvovao zamjenik vođe. Kao što je već spomenuto, svi ostali učesnici bili su navijači svojih nogometnih timova, aktivno uključeni u akcije grupa nogometnih navijača.

Prema metodologiji projekta terenski istraživački tim Bosne i Hercegovine zatražio je tihe prostore za adekvatno provođenje istraživanja. Intervjui i fokus grupe održani su tokom radnog dana na objema lokacijama. Koristeći se prethodno pripremljenim upitnikom, istraživački tim bio je u stalnom kontaktu s predstavnicima navijačkih grupa kako bi sve organizirali na vrijeme i osigurali da svi učesnici budu prisutni tokom zakazanih intervjuua. Opći upitnik strukturirali smo i prilagodili ovoj zajednici kako bismo adekvatno „izvukli“ bit gledišta i stavova grupe uzimajući u obzir svakodnevne prakse i tematske okvire u kojima ova grupa funkcioniра. Naprimjer, ovoj zajednici smo posebno prilagodili pitanja koja se odnose na mjesta socijalizacije, slobodno vrijeme, kao i korištenje društvenih mreža. Glavni izazov ovih istraživačkih aktivnosti bilo je pitanje međusobnog povjerenja, posebno prema nama kao istraživačima, uglavnom u vezi s anonimnošću nogometnih navijača i načinom postupanja s potencijalno osjetljivim informacijama. Također, izazov je bio i prevladati određenu „neugodnu atmosferu“ vezanu uz već spomenute povećane političke i društvene napetosti u kontekstu društva Bosne i Hercegovine. U konačnici smo uspjeli postići visok nivo povjerenja i pozitivnih odgovora od svih učesnika u objema grupama. To povjerenje postignuto je pozitivnim pristupom prema njima, bez predrasuda prema njihovoj supkulturi. Suočili smo se i s drugim izazovima na početku istraživačkih aktivnosti pri stupanju u kontakt prvi put, kao što su dogovaranja termina i ograničenja zbog korona virusa. Bili smo zabrinuti kako će predstavnici grupa nogometnih navijača shvatiti ciljeve projekta, naslov projekta CONNEKT (Contexts of Extremism in MENA and Balkan Societies), naše istraživačke ciljeve i lične namjere. Bilo je ključno distancirati se od bilo kojeg medijskog izvora i istraživačkog izvještavanja, ističući naučnu prirodu naših istraživačkih rezultata. Budući da su ove zajednice vrlo zatvorene i ne cijene „uljeze“, posebno iz drugih gradova i institucija, to je bio izazov koji smo uvijek morali imati na umu.

Mezorazinske dinamike

Većina učesnika obiju fokus grupa (na dvjema različitim lokacijama i navijača dvaju nogometnih klubova) izjavila je da većinu svog slobodnog vremena provodi gledajući utakmice, izlazeći u kafiće, *pubove*, slušajući muziku i provodeći vrijeme sa svojim djevojkama. Bilo je zanimljivo primijetiti da cijela grupa iz Banje Luke osuđuje sportsko klađenje, dok su svi učesnici iz Mostara izjavili da se kockaju svaki dan. Na pitanja da li je zajednica u kojoj žive izložena nepravdi, kakva vrsta nepravde postoji i jesu li zbog toga bijesni i lično zabrinuti, učesnici su odgovorili potvrdno. Ipak, imali su različito razumijevanje društvene nepravde i na ličnom i na grupnom nivou. Za neke od njih nepravda se može vidjeti i osjetiti u svakom segmentu zajednice, prije svega kroz korupciju, konstantnu nezaposlenost, teškoće svakodnevnog života, neadekvatne plate, iseljavanje ljudi iz Bosne i Hercegovine te nedostatak perspektiva za mlade. S druge strane, dva učesnika iz Banje Luke istakla su da se najveća nepravda događa na ulici u interakciji s državnim vlastima. Smatraju da je politički sistem najveći uzrok nepravde u zajednici, uporno ističući nasilje policije. Jedan učesnik je odgovorio: „Redovno nas tuku, bez razloga, svaki put kad nas vide.“¹ Ovi ispitanici istakli su da policija redovno uznemirava i maltretira navijače nogometnih klubova samo zbog njihovog drugačijeg ponašanja, izgleda i načina života.

Na pitanje može li se nasilje smatrati opravdanim odgovorom ili rješenjem za nepravdu koju osoba doživljava, ispitanici su odgovorili da nasilje može biti odgovor na potrebne promjene u sistemu, ali isto tako da nasilje ne može donijeti ništa dobro za društvo općenito. Neki ispitanici su tvrdili da je nasilje „prirodno stanje uma“ u ovom dijelu svijeta već stoljećima i da se nikada ne isključuje kao mogućnost: „Ljudi ovdje jednostavno ne mogu živjeti bez nasilja. Ali ima i nekih drugih zemalja koje također funkcionišu na principu nasilja.“² Jedan ispitanik spomenuo

1 Intervju uživo s navijačem iz Banja Luke, 25.11.2021.

2 Intervju uživo s navijačem iz Mostara, 18.12.2021.

je proteste kao najbolje rješenje i odgovor na pretrpljenu nepravdu. Što se tiče njihovog iskustva s nasiljem, većina ispitanika tvrdi da su doživjeli nasilje od policije i navijača drugih nogometnih klubova u Bosni i Hercegovini. Fokus grupa iz Mostara naglasila je da policija ništa nije preduzela u vezi s nasiljem koje su pretrpjeli od navijača drugog kluba, tvrdeći da su u medijskim izvještajima bili prikazani kao huligani, dok navijači drugog kluba nisu. Također su opisali ovu situaciju kao pretrpljenu kolektivnu nepravdu. Učestalost nasilja među navijačima u Bosni i Hercegovini svakako je, do određene mjere, povezana s rastućom društvenom ranjivošću i sociopolitičkom frustracijom među mnogim građanima, posebno mladima. U ovom slučaju, nasilje se ne bi trebalo smatrati „najjačom neverbalnom komunikacijom“, kako je rekao njemački filozof Friedrich Hacker, nego najjačim oblikom komunikacije općenito.

Za fokus grupu iz Banje Luke ekstremizam je vrlo osjetljiva tema i nešto s čim su se mogli povezati kad su bili mlađi. Učesnici fokus grupe iz Mostara ne nalaze izričito negativne konotacije u vezi s ovim pojmom. „Ekstremizam je samo oblik pripadnosti. To je drugarstvo.“³ Gotovo svi ovi ispitanici gledaju na ekstremizam kao na nešto pozitivno, „neku vrsta ljubavi prema nečemu“,⁴ ili „kada netko fanatički voli svoj klub više nego svog oca ili majku“,⁵ i nešto „posebno i izvanredno“.⁶ Kada smo pitali ispitanike o odnosu između nasilja i ekstremizma, njihovi odgovori bili su jednoglasni. Svi su tvrdili da ekstremizam u većini slučajeva ne vodi nasilju i da između njih nema direktnog odnosa.

Politička i društvena složenost Bosne i Hercegovine vrlo je primjetna u odgovorima učesnika fokus grupa kada smo ih pitali o njihovom osjećaju pripadnosti državi Bosni i Hercegovini u odnosu na njihov nacionalni ili etnički identitet. Gotovo svaki učesnik naglasio je da nemaju snažnih osjećanja prema Bosni i Hercegovini kao državi: „Ne osjećam nikakvu privrženost Bosni i Hercegovini.“⁷ To su isticali na različite načine,

3 Fokus grupa uživo s navijačima iz Mostara, 18.12.2021.

4 Fokus grupa uživo s navijačima iz Mostara, 18.12.2021.

5 Fokus grupa uživo s navijačima iz Banja Luke, 25.11.2021.

6 Fokus grupa uživo s navijačima iz Mostara, 18.12.2021.

7 Fokus grupa uživo s navijačima iz Banja Luke, 25.11.2021.

ali uvijek jasno obojene političkim izjavama i mišljenjima, poput: „Ovdje smo rođeni, ovo je naša zemlja, ali ovdje se ništa lijepo ne govori o nama Hrvatima.“⁸ Svi učesnici istaknuli su da im je nacionalni ili etnički identitet važniji od osjećaja pripadnosti državi Bosni i Hercegovini. Neki su naglašavali nedostatak ili uskraćivanje grupnih prava njihovim etničkim grupama. Što se tiče kolektivnih identiteta njihovih zajednica, većina učesnika isticala je svoju predanost i lojalnost klubovima, naglašavajući zajednički identitet grupe, međusobnu solidarnost, ponos i njihov pozitivan doprinos društvu kad je to potrebno (pomoć nakon poplava, pomoć ljudima u potrebi, protesti protiv nepravde itd.). „Mi smo kao jedno“, često je ponavljana fraza.⁹

Učesnici fokus grupa i intervjuja bili su željni podijeliti svoje stavove o tome da li je religija pokretač ekstremizma i uzrok nasilja ili može biti faktor jačanja otpornosti pojedinaca. Većina je izjavila da religija u Bosni i Hercegovini pozitivno utječe na život pojedinaca i da nema nikakve veze s nasiljem. Pokazali su visoku svijest o političkom manipuliranju i zloupotrebi religije u društvu i medijima, kao i tokom historije općenito. Naglasili su da drugi vjerski identiteti, oni drugih grupa kojima ne pripadaju, nikada nisu bili prepreka ili prijetnja za njih. Dva učesnika spomenula su da bi branili svoju religiju u slučaju da bude ugrožena, što je stav koji bi mogao biti zloupotrijebljen u određenim okolnostima.

Učesnici obiju fokus grupa izrazili su da je uloga susjednih zemalja u njihovim životima važna. U Mostaru i Banjoj Luci ovo se posebno odnosi na ulogu Hrvatske i Srbije. Ova uloga uglavnom se vidi kroz veze s navijačima iz tih zemalja, međusobnu saradnju i prijateljstvo. Za sve intervjuirane učesnike ovakva vrsta saradnje izuzetno je važna.

Prikupili smo dodatna saznanja provođenjem dubinskih intervjuja s odabranim učesnicima. Kao što je već spomenuto, ovi dubinski intervjuji provedeni su sa pet učesnika. Svi učesnici naglasili su da im je najvažniji

8 Fokus grupa uživo s navijačima iz Mostara, 18.12.2021.

9 Fokus grupa uživo s navijačima iz Mostara, 18.12.2021.

odnos s njihovim porodicama, te da uživaju u vrlo otvorenim odnosima i međusobnom razumijevanju. Jedan učesnik spomenuo je da većinu vremena provodi sa svojom kćerkom. Izjavili su da svoje slobodno vrijeme provode na isti način kao i drugi mladi ljudi. Veći dio slobodnog vremena provode u kafićima, *pubovima*, sa svojim djevojkama, gledaju nogometne utakmice na televiziji i idu na stadionske utakmice. Učesnici iz Mostara izrazili su želju da u gradu ima više kulturnih prilika, posebno mjesta za izlazak i više muzičkih koncerata. Iako su tokom fokus grupe spomenuli da se redovno klade, ispitanici u Mostaru su za vrijeme intervjua izjavili da samo ponekad učestvuju u sportskom klađenju.

Na pitanje o društvenoj nepravdi unutar njihove zajednice, svi ispitanici su izrazili kritički stav prema napetostima u društvu, uglavnom etnacionalnim napetostima, i međusobnom nepovjerenju unutar grupa. Izrazili su svoje zabrinutosti i nemir zbog političkih i ekonomskih uvjeta u Bosni i Hercegovini, kriveći podjednako političare svih etničkih grupa za situaciju u zemlji isticanjem korupcije i nepotizma.

Nijedan ispitanik tokom intervjua nije se složio s tvrdnjom da nasilje može biti odgovor na nepravde u društvu, ali su spomenuli da je nasilje ponekad neizbježno. Još jednom su krivili političare za situaciju u zemlji zbog koje ljudi odlaze u potrazi za boljim životnim prilikama. Samo je jedan učesnik intervjua tvrdio da nije bio izložen nasilju. Drugi su naglasili da su bili žrtve nasilja, uglavnom zbog navijača drugih timova i policijskih snaga. Izjavili su da ih policija često zlostavlja bez razloga, fizički napada i stalno ih uznemirava. Čak i u slučajevima kada su prijavili policijsko nasilje i napade, nije ništa učinjeno. Njihovo mišljenje o ovom pitanju je da javnost treba znati za te slučajeve. U suprotnom će javnost navijače posmatrati samo kao huligane i problematične osobe. Jedan učesnik iz Mostara izjavio je da je osjećao pritisak zbog jezika koji govori (hrvatski) dok je studirao u Sarajevu.¹⁰ Bio je izuzetno razočaran izostankom bilo kakve reakcije institucija.

10 Intervju uživo s navijačem iz Mostara, 18.12.2021.

Kao i učesnici fokus grupa, naši ispitanici u dubinskim intervjuima gledaju na ekstremizam vrlo pozitivno, ističući da ekstremizam znači krajnju posvećenost nogometnom klubu ili porodici. Krive medijsku kulturu što prikazuje ekstremizam kao nešto negativno. Kritizirali su druge navijače koji se koriste uvredljivim transparentima i slikama tokom utakmica na stadionima (uglavnom sadržaji etničke mržnje, glorifikacije genocida u Srebrenici, zločina u Jasenovcu tokom Drugog svjetskog rata itd.).¹¹ Za jednog ispitanika ekstremist je osoba s karakterom koja nema veze s nasiljem. Također je spomenuto da je ekstremist osoba koja nema šta da izgubi.

Svi ispitanici tvrdili su da religija ne može biti povezana s nasiljem ako su ljudi pravi vjernici. Ispitanici vide religiju kao pozitivan odnos prema životu, ali također su svjesni da se religija koristi za stvaranje animoziteta među ljudima i izazivanje sukoba, ili kao izgovor za terorističko nasilje. Jedan učesnik je istakao da su ga roditelji naučili da ne mrzi druge religije, dok je drugi izjavio da religija mora biti faktor otpornosti ljudi na prijetnje ekstremizma i nasilja.

Osim toga, svi ispitanici izrazili su negativno mišljenje prema nasilnim sadržajima na internetskim platformama, prilikom korištenja Facebooka, gledanja videosadržaja na YouTubeu ili igranja igrice. To se odnosi kako na platforme povezane s nogometom tako i na bilo koji drugi sadržaj na internetu. Izrazili su zabrinutost zbog utjecaja nasilnih medijskih sadržaja na djecu i njihov razvoj.

Kada smo ih pitali o osjećanju pripadnosti državi Bosni i Hercegovini, većina učesnika je izjavila da ta pripadnost postoji samo „na papiru“. Svi su potvrdili da su rođeni u Bosni i Hercegovini, ali većina ih se uglavnom brine o dobrobiti vlastitih etničkih grupa, a ne o sudbini zemlje. Svi su učesnici izjavili da im država i institucije u Bosni i Hercegovini ništa nisu pružile. Važnije im je naglašavanje nacionalnog ili etničkog identiteta jer im pruža osjećaj zajedništva. Nijedan od naših ispitanika nije član neke

11 Intervju uživo s navijačem iz Banja Luke, 25.11.2021

političke stranke ili druge organizacije, već samo pripadaju grupama navijača nogometnih klubova.

Također, svi učesnici iz Mostara imaju dvojno državljanstvo (hrvatsko, pored bosanskohercegovačkog). Svoju povezanost s ovom susjednom zemljom ističu i hvale u etničkom, kulturnom i sportskom kontekstu, posebno svoje veze s navijačima hrvatskih nogometnih klubova. „Čak i prije rata bili smo povezani, a ta saradnja je vrlo jaka.“¹² S druge strane, ispitanici iz Banje Luke izjavili su da su zadovoljni svojim odnosom s klubovima iz Srbije, te da ova snažna međunarodna saradnja također jača njihov osjećaj etničke pripadnosti. Ipak, tvrde da ne podržavaju trenutni politički režim u Srbiji. Takav odnos prema sistemu je temelj njihovih aktivnosti. Odnosi s nekim srpskim nogometnim klubovima i navijačima dio su nogometne tradicije i održavaju se već decenijama. Ovi navijači smatraju da takva saradnja ne utječe na njihove stavove prema drugim etničkim i vjerskim grupama, već da samo može jačati pripadnost vlastitoj grupi i klubu. Također tvrde da saradnja s navijačkim grupama iz Srbije doprinosi radikalnim stavovima, uvjerenjima i ponašanjima samo u očima onih koji nisu dijelom te saradnje i posmatraju je izvana.

Zaključci analize

Organizirane navijačke grupe predstavljaju poseban izazov kada je riječ o radikalizaciji u podijeljenim i postkonfliktnim društvima poput Bosne i Hercegovine. To je uglavnom slučaj zbog političkih i nacionalističkih ideologija koje su snažno povezane s identitetom ove supkulture. Rezultati jasno pokazuju da je ova supkultura u Bosni i Hercegovini pod utjecajem političkih ideja i ekonomskih nejednakosti unutar društva. Neprijateljstvo koje članovi grupa pokazuju prema političkom sistemu, prije svega prema policijskim snagama i prema vladajućim političarima, najjasniji je pokazatelj potencijalne radikalizacije. Drugim riječima, ovi faktori mogu imati veliki utjecaj na buduću radikalizaciju, posebno kada

12 Intervju uživo s navijačem iz Mostara, 18.12.2021.

se kombiniraju s već postojećim isključivanjem i stigmatizacijom članova grupe u javnoj sferi, gdje ih percipiraju kao huligane, kriminalce i problematične osobe. Potencijal za radikalizaciju u ovom slučaju može se mjeriti kroz slučajeve političkog i nacionalističkog nasilja, mržnje u javnim govorima i simbolima, fizičke sukobe između navijača suparničkih timova, sukobe s policijskim snagama i uništavanje imovine. Na temelju odgovora naših ispitanika moguće bi bilo dalje propitivati gotovo svaku njihovu izjavu. Zašto socioekonomska situacija u Bosni i Hercegovini blokira ambicije i ciljeve mladih ljudi koji dolaze iz porodica slabijeg imovinskog stanja? Kako to utječe na njihovu potrebu za samoafirmacijom, njihove planove i nade za budućnost? Ova vrsta socijalno-ekonomske nepravde, povezane sa stratifikacijom društvenih klasa, ukorijenjenom i institucionaliziranom korupcijom, i neprijateljstvom prema „mladima s bogatim roditeljima (koji imaju političke veze)“ koje su naši ispitanici spominjali, mnogo nam govori o potencijalnim okidačima i uzrocima njihovog nezadovoljstva i ogromne gorčine, što sve može biti faktor njihove radikalizacije.

Kada ispitanici govore o nasilju i načinima na koje se očituje u različitim područjima života, važno je spomenuti da su svi istakli da odgovori institucija vlade nisu adekvatni. Prvo su govorili o pravosudnim institucijama koje nisu reagirale u mnogim slučajevima nasilja ili pokušale sankcionirati odgovorne. Nakon toga spomenuli su političke i društvene institucije koje nisu stvarale učinkovite programe prevencije borbe protiv nasilja, vjerske institucije i organizacije civilnog društva koje se nisu koristile svojim autoritetom kako bi upozorile na ozbiljne posljedice nasilja. Ovo detaljno razumijevanje kompleksnosti veza među institucionalnim akterima koji dolaze iz potencijalno radikalizirane supkulturne grupe predstavlja dodatnu vrijednost našeg istraživanja. Članovi navijačkih grupa nogometnih klubova potpuno su svjesni kako se institucije (ne) bave radikalizacijom, ekstremizmom i nasiljem.

Sport, a posebno nogomet, ima značajnu funkciju socijalizacije, kao što smo mogli vidjeti u ovom istraživanju. Radi se o procesu više ili manje spontanog i organiziranog prijenosa općih i specifičnih kulturnih sadržaja sa značajnim utjecajem na mlađe generacije koje djeluju kao primatelji (Vrcan, 2003: 252). Očito je da ova uloga postaje sve važnija, posebno zbog nedovoljno dobrog funkcioniranja ključnih društvenih institucija poput porodice i obrazovnih institucija. Danas ove tradicionalne institucije socijalizacije doživljavaju ozbiljnu krizu zbog snažnog utjecaja neformalnih grupa, korupcije, digitalnih društvenih mreža koje nisu specijalizirane za funkcije socijalizacije, te prevladavajućeg utjecaja političkih ideologija i pritiska tržišta. Istraživanje je pokazalo da je ova grupa razvila i njegovala snažan osjećaj kolektivnog identiteta i pripadnosti, kao zajedničke lokalne, posebne i univerzalne vrijednosti karakteristične za jednu supkulturu (Tilly, 1987). Integracijski procesi unutar ove supkulture su ono što vodi njene članove ka izraženom emocionalnom pripadanju i, prema tome, snažnoj mobilizaciji.

Dodirne tačke između pokretača radikalizacije i interakcija pokretača i društvenih konteksta

U kontekstu dodirnih tačaka između pokretača i interakcije pokretača i društva, očigledno je da se neki faktori prožimaju. Posmatrajući iz socioekonomskog ugla, svi ispitanici su članovi niže srednje klase, imaju nekoliko poslova i žive u radničkim naseljima. Osim njihove očite predanosti klubu i nogometu, ozbiljno su frustrirani ekonomskom i političkom situacijom u Bosni i Hercegovini. Svoju pripadnost supkulturi navijača okarakterizirali su kao oblik društvenog i političkog bunta. Njihovo neprijateljstvo posebno je snažno prema političkom sistemu i stranačkoj politici, izraženo u obliku njihove interakcije s policijskim snagama, ali i s medijima. Nadalje, nasilje smatraju isključivo samoodbranom. Etničke zajednice i etnički identiteti kojima pripadaju usko su povezani s religijom, političkim nepravdama i transnacionalnom dinamikom. S druge

strane, svi učesnici izražavaju duboko neprijateljstvo i animozitet prema korupciji i nepotizmu. Njihova ogorčenost na državne i lokalne institucije vrlo je jasna i oblikovana je ovom percepcijom korumpirane političke elite. Prema njihovim izjavama te institucije su uzrok različitih društvenih, kulturnih i političkih nepravdi. Važno je istaknuti da ekonomska deprivacija uzrokuje političko nezadovoljstvo, što može postati ozbiljan pokretač radikalizacije ove supkulturne grupe. Ovo se dalje prepliće sa socijalizacijom unutar grupe, oslabljenim društvenim položajem i represivnim pravosudnim sistemom. Imajući to na umu, ova specifična zajednica mladih ljudi jednostavno bi mogla prihvatiti ekstremizam ne samo kao ideju već i kao praksu, kroz upotrebu nasilja u svrhu ciljeva koji se smatraju ključnim za identitet grupe.

Opći zaključak

Kako bismo adekvatno razumjeli pojam supkulture u kontekstu ovog istraživanja, važno je napomenuti da supkulture nisu bilo koje kulturne karakteristike uzete zasebno. Za razumijevanje supkultura u kontekstu radikalizacije važno je pretpostaviti da su specifične jer oblikuju relativno koherentan kulturni sistem. Prema sociologu Miltonu Yingeru supkulture su od vitalnog značaja za teorijske, praktične i empirijske potrebe i istraživanja, posebno u smislu društvenih patologija i ponašanja grupa. Supkulture se formiraju pod tri glavna uvjeta: prisilna nesreća ili isključivanje pojedinaca ili društvenih grupa zbog nekih bitnih vrijednosti, što rezultira frustracijom, zbunjenost društvenim sistemima vrijednosti i manjak društvene kontrole. To postaje jasnije kada shvatimo da svaki pojedinac i društvena grupa obično imaju vlastiti sistem vrijednosti koji su njeni članovi usvojili i prihvatili, a koji je uređen prema određenim značenjima. Kod supkultura postaje očito da su vrijednosti grupe često u opoziciji s općeprihvaćenim vrijednostima društva. Drugim riječima, umjesto da budu autonomne od veće kulture, supkulture navijača sadrže i internaliziraju neke od njenih vrijednosti i pravila ponašanja.

Ova sličnost nije trajna, supkulture se razlikuju od veće kulture kroz prilično jasan miks ponašanja, načina života i ponašanja, kako smo mogli primijetiti tokom našeg istraživanja. Ova specifična supkultura također se razlikuje po setu uvjerenja, interesa, zasluga i vrijednosti koje članovi dijele i razvijaju kroz međusobne interakcije. Njih karakterizira zajednička sudbina i dilema proizašla iz njihovog položaja koji je nasuprot glavnim društvenim strukturama. Također su karakteristične i njihove oblikovane interakcije i odnosi unutar supkulture, i između supkulture i veće društvene strukture (Arnold, 1970).

Bilo bi pogrešno zaključiti da sistemi vrijednosti, stavovi i ponašanje karakteristični za supkulture navijača klubova ovise samo o psihološkim faktorima (frustracijama, poremećajima, nedostatku društvene kontrole). Otkrili smo da je ova supkultura u Bosni i Hercegovini jako utjecajna, uspostavljena i uvjetovana ekonomskim, socijalnim i političkim pokretačima. Posmatranje ovih pokretača može poslužiti kao potencijalni pokazatelj pri mjerenju porasta i intenziteta radikalnih ideja i postupaka ove supkulture. Nadalje, nacionalističke političke strategije, koje se mogu pripisati političkim pitanjima i idejama kao jednom od pokretača radikalizacije, još uvijek su vrlo prisutne i utjecajne unutar dominantne politike i kulture u Bosni i Hercegovini. Ovaj pokretač uzrokuje iskorištavanje navijača putem formalnih i neformalnih institucija, kao i nacionalističkih medija u političke svrhe. Iako političke ideje nisu postigle neke od svojih primarnih ciljeva društvene i političke podjele Bosne i Hercegovine tokom rata 1990-ih, one su i dalje vrlo relevantne i aktivne kroz etnonacionalnu polarizaciju i ideološki etnonacionalizam. Kao takve, ove političke ideje nisu „stvar prošlosti“ i samo povezane s ratom 1990-ih, već se vrlo jasno izražavaju kroz savremene svakodnevne interakcije. Stoga, organizirane navijačke grupe ostaju potencijalna arena za radikalne i podijeljene političke stavove, etnonacionalnu polarizaciju i političku instrumentalizaciju.

REFERENCE

- Arnold, D. O. (1970). *The Sociology of Subcultures*. Berkeley: Glendessary Press.
- Bauman, Z. (2001). *Community. Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge: Polity Press.
- Tilly, C. (1987). Modeli i stvarnost kolektivne akcije. U: Pavlović, Vukašin, ur., *Obnova utopijskih energija*. Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, str. 75-97.
- Vrcan, S. (2003). *Nogomet, politika, nasilje*. Zagreb: Naklada Jesenki i Turk. Hrvatsko sociološko društvo.

SLOŽENA DRŽAVA, SLOŽENI POJEDINCI: INDIVIDUALNI FAKTORI RADIKALIZACIJE I EKSTREMIZMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Amer Osmić | Muamer Hirkić

1. Uvod

Bosna i Hercegovina, balkanska država smještena na raskršću Evrope, ima bogatu historiju i raznoliko stanovništvo. Međutim, nije imuna na globalni fenomen radikalizacije i ekstremizma, što predstavlja značajne izazove za stabilnost i sigurnost države. Cilj ovog poglavlja je da analizira individualne uzroke nasilnog ekstremizma uzimajući u obzir sedam pokretača (religija, ekonomska deprivacija, teritorijalne nejednakosti, transnacionalna dinamika, digitalna socijalizacija, društvenopolitička pitanja i obrazovanje, slobodno vrijeme i kulturne prilike) koje smo identificirali tokom projektnih aktivnosti. Cilj bosanskohercegovačkog tima bio je otkriti koji su ključni pokretači radikalizacije i nasilnog ekstremizma na individualnom nivou, ne samo sa stanovišta ličnih vrijednosti i uvjerenja već i sa stanovišta primarne i sekundarne socijalizacije koja utječe na pojedince. Takvi procesi mogu predstavljati vrlo različite obrasce zbog kombinacije faktora. U nekim slučajevima procesi socijalizacije mogu biti isti za različite zajednice, a u drugim uzrokovani specifičnim situacijama određenog društvenog okruženja. Individualni faktor je temeljni aspekt za razumijevanje načina na koji određeni procesi nasilnog ekstremizma funkcioniraju i može biti vrlo korisno provjeriti, odbaciti ili precizirati obrasce, kontekst i pokretače koji su identificirani na makronivou i mezonivou.

Ukorijenjen u složenoj historiji religijskih i etničkih netrpeljivosti, porast nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini oblikovan je kombinacijom više faktora. To uključuje posljedice rata u BiH od 1992. do 1995. godine, ekonomske izazove, političku nestabilnost i širenje radikalnih ideologija putem interneta i društvenih mreža. Jedna od najznačajnijih zabrinutosti je privlačnost raznih ekstremističkih grupa nezadovoljnim i marginaliziranim pojedincima, posebno među mladima. Ekstremistički narativi koji obećavaju osjećaj identiteta, svrhe i pripadnosti privukli su zabrinjavajući broj građana Bosne i Hercegovine radikalizmu. U tom kontekstu, ovo poglavlje istražuje pejzaž nasilnog ekstremizma i radika-

lizacije u Bosni i Hercegovini, analizirajući historijske, društvene i političke faktore koji doprinose njegovom nastanku. Također istražuje napore koje ulažu vlada i civilno društvo kako bi se suprotstavili ovoj prijetnji, naglašavajući važnost internacionalne saradnje u suočavanju s ovim složenim i rastućim izazovom.

2. Metodološki pristup

Projektni tim iz Bosne i Hercegovine proveo je anketno istraživanje licem u lice. „Sakupljanje podataka licem u lice tehnika je prikupljanja informacija putem izravne interakcije između anketara i ispitanika, koja se obično provodi uživo na lokaciji ispitanika. Ova tehnika omogućava anketarima da postavljaju strukturirana ili polustrukturirana pitanja, posmatraju neverbalne naznake i prilagode intervju na osnovu povratnih informacija ispitanika, što rezultira sveobuhvatnijim i dubljim prikupljanjem podataka“ (Schröder, 2016: 4). Proces prevođenja unificiranog anketnog upitnika uključivao je prijevod sa engleskog na lokalne jezike (bosanski, hrvatski i srpski) i povratni prijevod na engleski jezik drugog prevodioca, uz konsultacije sa istraživačkim timom. Ovaj postupak je osigurao ispravan prijevod pojmova i pitanja te razumijevanje i jasnoću pitanja. Upitnik je imao glavni zajednički dio i omogućio je manji odjeljak pitanja koja se odnose specifično na državu koja se proučava kako bi se mogle shvatiti i posebne nacionalne nijanse. Nereprezentativni nacionalni uzorak od 400 mladih osoba dobi od 15 do 30 godina prikupljen je u Bosni i Hercegovini. On je pružio značajan uzorak kvantitativnih podataka koji je veoma vrijedan ne samo za tumačenje pokretača ekstremizma na individualnom nivou već i za komparaciju rezultata država i regija. Budući da istraživanje nije bilo reprezentativno, nećemo moći generalizirati na sve mlade između 15 i 30 godina u Bosni i Hercegovini niti uporediti nivoe pokretača između država. Ipak, moći ćemo identificirati grupe unutar uzorka u kojima je nekoliko pokretača na visokom nivou, te ćemo napraviti kvalitativno poređenje između država posmatrajući različite vrste grupa.

Starosna dob ciljne populacije je između 15 i 30 godina. Budući da ciljnu populaciju čine mladi ove dobi, proces prikupljanja podataka u Bosni i Hercegovini definiran je kao nereprezentativni nacionalni uzorak. Prema gore navedenom, terensko istraživanje se sastojalo od uzorka koji je definiran kao nereprezentativni višefazni slučajni uzorak. Na osnovu navedenog uzorak obuhvata 432 ispitanika iz sljedećih 25 gradova u Bosni i Hercegovini: Banja Luka, Bihać, Bijeljina, Bosanska Krupa, Brčko, Bugojno, Cazin, Doboј, Foča, Goražde, Jajce, Kakanj, Maglaj, Mostar, Prijedor, Sanski Most, Sarajevo, Travnik, Tuzla, Višegrad, Vlasenica, Zenica, Žepče, Živinice i Zvornik.

Slika 1. Mapa Bosne i Hercegovine

Kao što je već navedeno, cilj nacionalnih ispitivanja mladih je istražiti kakav odnos imaju mladi s pokretačima na individualnom nivou. Podaci prikupljeni kroz upitnike pružit će analitičke uvide i sveobuhvatno razumijevanje o odnosu koji mladi imaju s identificiranih sedam pokretača, naprimjer identificirajući u kojoj mjeri su izloženi određenim pokretačima i koliko su ranjivi u odnosu na druge. Analiza se uglavnom zasniva na sedam identificiranih pokretača nasilnog ekstremizma: religija, teritorijalne nejednakosti, ekonomska deprivacija, digitalna socijalizacija i politička pitanja (zahtjevi i pritužbe) te obrazovanje, slobodno vrijeme i kulturne prilike. Dodali smo i varijablu „izloženost nasilju“ kako bismo analizirali njezinu povezanost sa sedam identificiranih pokretača. To će nam omogućiti poređenje postotka ljudi s visokom ekonomskom deprivacijom, niskim političkim pritužbama itd., s njihovim nivoom izloženosti nasilju. Pored toga, imali smo na raspolaganju i mišljenje mladih o prevenciji nasilnog ekstremizma. U svakom slučaju, upitnik nije namijenjen istraživanju namjera sudionika u vezi s nasilnim ekstremizmom, jer bi nam za to trebao psihološki pristup kako bi se procijenile namjere.

Sljedeća istraživačka pitanja će voditi analizu podataka:

- IP1: Koju važnost ispitanici pripisuju svakom pokretaču?
- IP2: Kako pokretači uzajamno djeluju?
- IP3: Kako izloženost nasilju utječe na percipiranje pokretača?
- IP4: Kakvo je mišljenje mladih o javnim politikama prevencije nasilnog ekstremizma?

Analizirana je veza između sedam identificiranih pokretača i izloženosti nasilju. Analiza je uključivala izloženost nasilju kao nezavisnu varijablu, sedam pokretača kao zavisne varijable, a kontrolne varijable su bile socijalna i demografska pitanja kao što su država, starost, obrazovanje, spol itd. Dva pitanja koja se odnose na mišljenje mladih o prevenciji također su uključena u upitnik.

3. Rezultati istraživanja

3.1. Analiza pokretača nasilnog ekstremizma na mikronivou

3.1.1. Religija

Religija je bila moćna sila u oblikovanju vjerovanja, vrijednosti i identiteta pojedinaca i zajednica kroz historiju. „Religija je sistem simbola čiji je cilj da stvore u ljudima jaka, veoma obuhvatna i dugotrajna raspoloženja i motivacije formulišući zamisli o nekom opštem egzistencijalnom poretku, obavijajući te zamisli velom činjeničnosti na takav način da se raspoloženja i motivacije čine posebno realističnim“ (Geertz, 1966: 4). Dok većina vjernika zagovara mir, saosjećanje i razumijevanje, bilo je slučajeva gdje su religijske ideologije izmanipulirane i iskrivljene kako bi se opravdala djela nasilnog ekstremizma i radikalizacije. Mnogi autori (Stern, Neuman, Armstrong) slažu se da se religijska radikalizacija može smatrati procesom kojim pojedinci ili grupe usvajaju ekstremistička tumačenja religijskih uvjerenja i doktrina, što često dovodi do spremnosti na upotrebu nasilja ili drugih oblika ekstremističkih akcija radi ostvarivanja ideoloških, političkih ili društvenih ciljeva. Ovaj složeni odnos između religije i nasilja postao je predmetom značajnog naučnog, političkog i društvenog interesa. Preplitanje religije i nasilnog ekstremizma ima svoje korijene u različitim historijskim, društvenim i političkim kontekstima. Ekstremističke grupe, često djelujući pod krinkom religijske revnosti, koriste se religijskim narativima za regrutaciju i radikalizaciju pojedinaca, pružajući im osjećaj svrhe i pripadnosti te opravdanje za nasilne postupke. Ponekad ova manipulacija religijskom doktrinom može dovesti do terorističkih akata, sektaškog nasilja ili radikalnih ideologija koje zahtijevaju društveni preokret. Da bismo shvatili ulogu religije u nasilnom ekstremizmu i radikalizaciji, potrebno je nijansirano ispitivanje na više nivoa. To uključuje analizu načina na koji ekstremističke ideologije preuzimaju religijska učenja i simbole, iskorištavajući nedaće i marginalizaciju kako bi privukle sljedbenike. Osim toga, proučavanje dinamike ra-

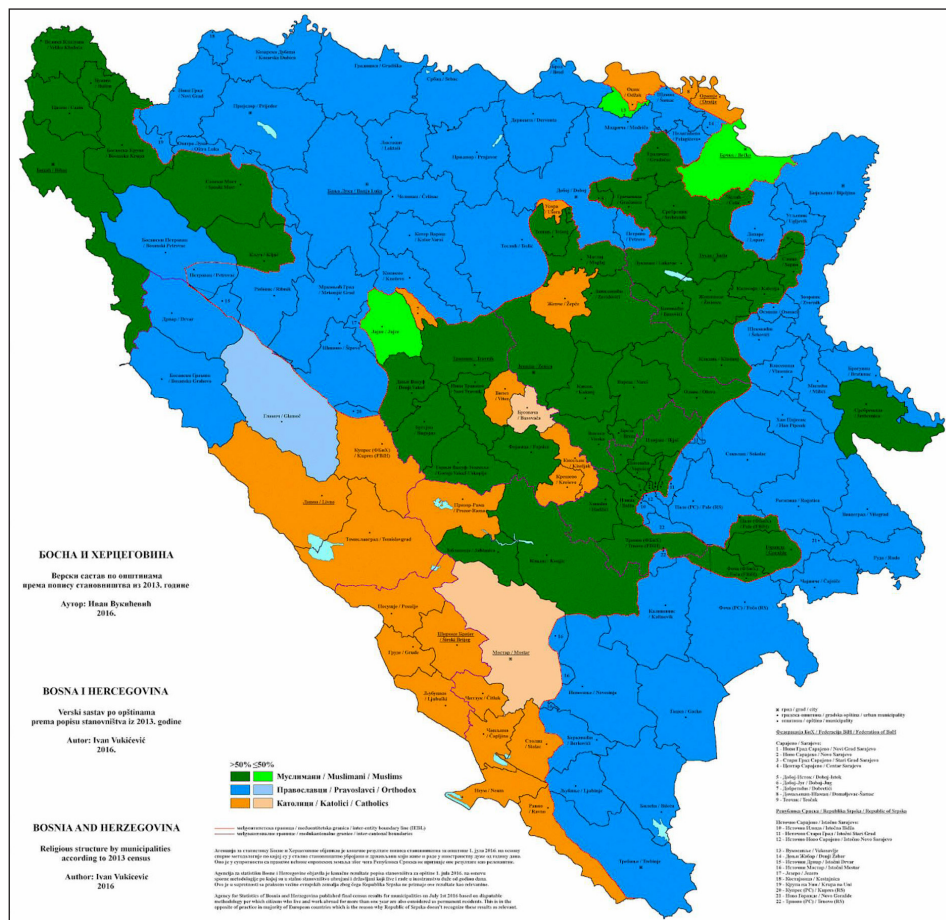
dikalizacije unutar religijskih zajednica rasvjetljava kako pojedinci mogu s umjerenih vjerovanja preći na podržavanje ekstremističkih ideologija.

Tabela 1. Operativna definicija pokretača 1 – Religija

	Dimenzija	Indikator
RELIGIJA	Religijska pripadnost	Samopovezivanje s religijom
	Religioznost	Religijska uvjerenja / vlastita percepcija povezanosti ili predanosti svojoj religiji
	Uloga religije u društvu	Uključenost/učešće u religijskim aktivnostima
		Percepcija o utjecaju religijske zajednice na njihovom području

Prema popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini iz 2013. godine u Bosni i Hercegovini živi 1.790.454 (50,7%) muslimana, 1.085.760 (30,7%) pravoslavaca, 536.333 (15,2%) katolika i 11238. ostalih (Agencija za statistiku BiH, 2023), detaljnije na mapi ispod. „Katolicizam i pravoslavlje u okviru kršćanstva te islam i judaizam susreću se i prepliću stoljećima na ovim prostorima. Dodamo li tome snažnu lokalnu kršćansku inačicu u vidu Crkve bosanske, koja gotovo da dominira bosanskim srednjim vijekom, do dolaska Osmanskog carstva te utjecaje protestantizma u periodu Austro-Ugarske, pa do kraja Drugoga svjetskog rata, slika multikonfesionalnosti postaje jasnijom“ (Šavija-Valha, 2009: 49-50).

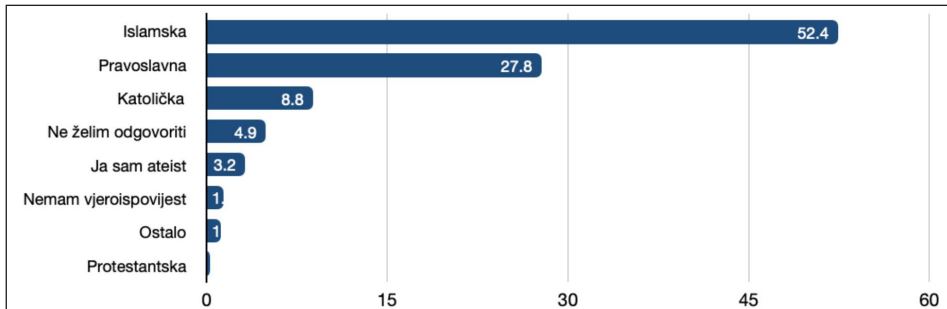
Slika 2. Religijski sastav Bosne i Hercegovine po općinama u 2013. godini.

Izvor: Ivan Vukićević - tresnjevo@hotmail.com Izvori: – Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. - Konačni rezultati, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 1. 7. 2016. – Zakonodavstvo EU o stanovništvu 2011. i Popisi stanovanja, Eurostat, 2011.

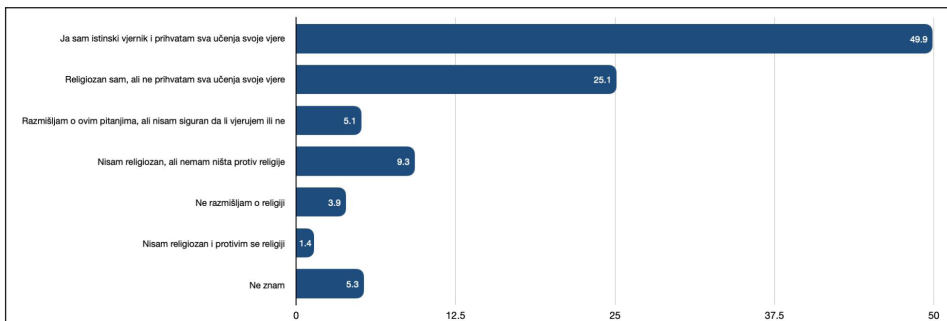
Dobijeni podaci pokazuju da na našem uzorku od 432 ispitanika njih 52,4% pripada islamskoj, 27,8% pravoslavnoj i 8,8% katoličkoj religiji, što otprilike odgovara rezultatima popisa iz 2013. godine. Detaljniji pokazatelji prikazani su u Slici 3.

Slika 3. Koja je Vaša religija? (N=431)

Složena historija Bosne i Hercegovine, koja uključuje vladavinu Osmanskog Carstva, doba Austro-Ugarske te nedavne sukobe tokom devedesetih godina, usko je povezana s religijom države. Islam, kršćanstvo (uključujući i katoličanstvo i pravoslavlje) te nekoliko manjih grupa drugih religijskih denominacija predstavljaju prevladavajuće religije koje se prakticiraju u državi. Religijska raznolikost Bosne i Hercegovine utječe na historiju i identitet nacije, često u interakciji s etničkim i političkim elementima. Nakon raspada Jugoslavije rat u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. imao je dramatičan utjecaj na vjersku i etničku dinamiku države, rezultirajući značajnim raseljavanjem stanovništva i uništavanjem religijskih objekata. Bosna i Hercegovina je i danas heterogena država sa složenim interakcijama između religijskih i kulturnih identiteta. Napori za pomirenje i poslijeratnu obnovu još uvijek traju, a religijske zajednice ove države nastavljaju obogaćivati i diversificirati njezinu kulturnu baštinu.

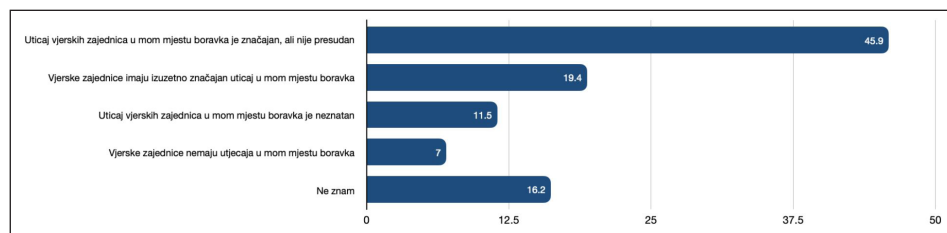
Slika 4. Koja od sljedećih izjava o religiji Vas najbolje opisuje? (N=431)

Prema dobijenim podacima skoro polovina ispitanika izjavila je da su istinski vjernici. Dobijeni podaci dodatno potvrđuju istraživanje provedeno u Bosni i Hercegovini prema kojem je Bosna i Hercegovina, nakon Kosova, država s najpobožnijim građanima u regiji. Kako pokazuju rezultati Gallupovog istraživanja provedenog na reprezentativnom uzorku u cijeloj regiji, za 76,5% građana BiH religija je „važan dio svakodnevnog života“. U regiji su samo stanovnici Kosova pokazali viši nivo religioznosti, gdje je religija važan dio svakodnevnog života za 90% ispitanika. Zanimljivo je da je, za razliku od Kosova, religija veoma važna u svakodnevnom životu za samo 39,3% građana Albanije, što je ujedno i najmanji procent od svih država u regiji.

Zanimljivo je i to da jedna četvrtina ispitanika (25,1%) navodi da su religiozni, ali da ne prihvataju sva učenja religije kojoj pripadaju. U odnosu na spol, tip naselja i godine nema razlike u stavovima.

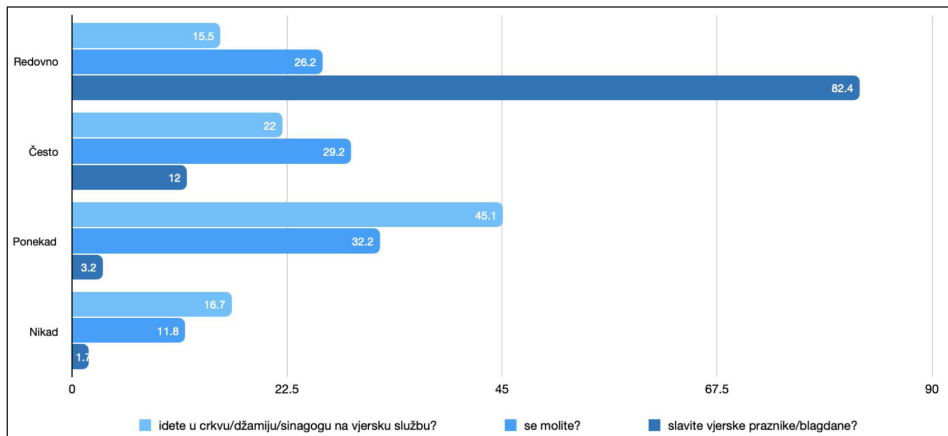
Slika 5. Po Vašem mišljenju, kakav je utjecaj religijske zajednice u Vašem kraju? (N=431)

Istraživanje „Uloga religije u društvima Zapadnog Balkana“, provedeno među političkom, ekonomskom i kulturnom elitom Zapadnog Balkana, pokazalo je da za većinu ispitanika u regiji religija igra značajnu ulogu u svakodnevnom životu. Zanimljivo je da je analiza odgovora ispitanih pripadnika elite pokazala da je „u etnički heterogenim državama (kao što su Sjeverna Makedonija i Bosna i Hercegovina) utjecaj religije na društvena pitanja poput mirnog suživota, socijalne kohezije, međuetničkih odnosa i demokratije ocijenjen kao negativan, za razliku od etnički homogenih država. Ovo bi mogao biti rezultat rata u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. i oružanog sukoba u Sjevernoj Makedoniji 2001. godi-

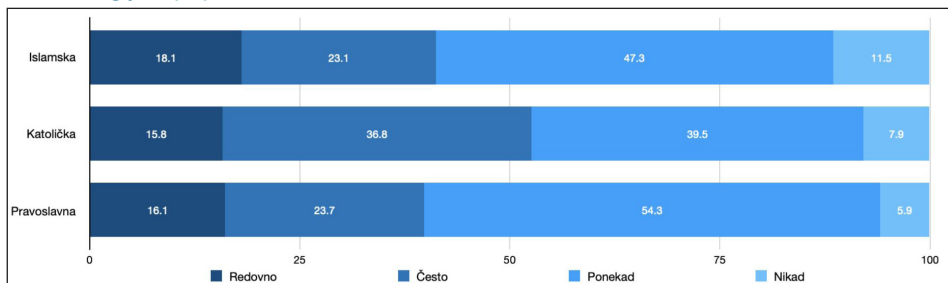
ne, što je utjecalo na međuetničke odnose u ovim državama. Međutim, ispitanici pripadnici elite također smatraju da religijski lideri imaju veliku šansu da poboljšaju međureligijske odnose i socijalnu koheziju u regiji“ (Hodžić, 2019). Dobijeni podaci jasno govore da većina ispitanika smatra da je utjecaj religijskih zajednica značajan. Zatim svega 7% ispitanika smatra da nema utjecaja, dok izuzetno značajan procent (16,2%) navodi da ne zna.

Slika 6. Koliko često...? (N=429)

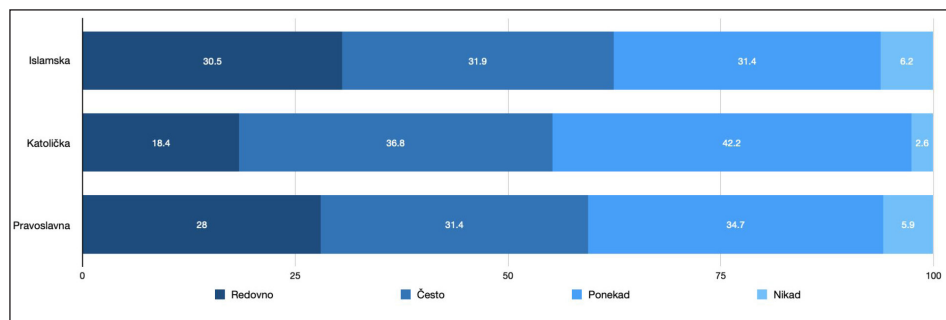
Također smo istraživali koliko često ispitanici idu u crkvu/džamiju/sinagogu kako bi prisustvovali religijskim obredima, a dobijeni podaci pokazuju da 45,1% to čini ponekad, 22% često, 15,5% redovno obavlja religijske službe, dok 16,7% ispitanika navodi da nikada ne ide u crkvu/džamiju/sinagogu radi obavljanja religijske službe.

Slika 7. Koliko često idete u crkvu/džamiju/sinagogu da prisustvujete vjerskoj službi u okviru religijske pripadnosti? (N=431)

Dobijeni podaci povezani su sa sljedećim pitanjem jer svaki četvrti ispitanik navodi da se redovno moli, 29,2% to čini često, dok 32,2% ponekad, te 11,8% navodi da se nikada ne moli. Odnos prema vjerskoj pripadnosti prikazan je na slici osam.

Slika 8. Koliko često se molite unutar religijske pripadnosti? (N=431)

Kada je riječ o religijskim praznicima, velika većina ispitanika (82,4%) navodi da ih redovno obilježava. U zaključku, postoji složen i višeslojan odnos između religije i nasilnog ekstremizma mladih koji zahtijeva nijansirano razumijevanje. Dok religija može biti moćna sila za promociju mira, saosjećanja i etičkih vrijednosti, njome se također može manipulirati kako bi se opravdale i potaknule ekstremističke ideologije. Važno je imati na umu da religija često stupa u interakciju s nizom društvenih, ekonomskih, političkih i psiholoških pitanja, te da nije isključivi uzrok nasilnog ekstremizma među adolescentima. Iz raznih razloga, uključujući osjećaj identiteta, pripadnosti, svrhe i želje za društvenim promjenama, mlade koji su podložni radikalizaciji često privlače ekstremističke interpretacije njihovih religijskih uvjerenja. Marginalizacija, doživljene nepravde i nedostatak prilika neki su od elemenata koji ekstremističke ideje čine privlačnim. Osim toga, vršnjaci, *online* propaganda i karizmatični lideri mogu imati veliki utjecaj na razvoj nasilnog ekstremizma. Promoviranje holističke perspektive religije kao pokretača tolerancije, razumijevanja i društvene kohezije ključno je za sprečavanje i suzbijanje ekstremizma među mladima. Društva poput bosanskohercegovačkog

mogu raditi na stvaranju okruženja u kojem su mladi ljudi manje podložni ekstremističkim utjecajima i osnaženi da aktivno doprinose svojim zajednicama i široj regiji rješavanjem temeljnih uzroka i primjenom višestruke strategije.

3.1.2. Ekonomska deprivacija

Istraživači, donosioci odluka i stručnjaci iz oblasti studija sukoba opsežno su istraživali i diskutirali (Gambetta, Collier, Barma itd.) o vezi između ekonomske isključenosti i nasilnog ekstremizma. Iako ne postoji jasan uzročno-posljedični odnos između ekonomskih faktora i nasilnog ekstremizma i/ili radikalizacije, postoji mnogo složenih veza i dinamika koje mogu povećati ranjivost pojedinca ili zajednice na radikalizaciju. Određene zajednice mogu doživjeti nezadovoljstvo, beznade i ogorčenost zbog ekonomskih teškoća, nedostatka prilika, nezaposlenosti i marginalizacije. Ako se osjećaju isključenima iz povlastica društvenog i ekonomskog napretka, ljudi mogu biti otvoreniji prema radikalnim ideologijama koje obećavaju odgovore, identitet i smisao svršishodnosti.

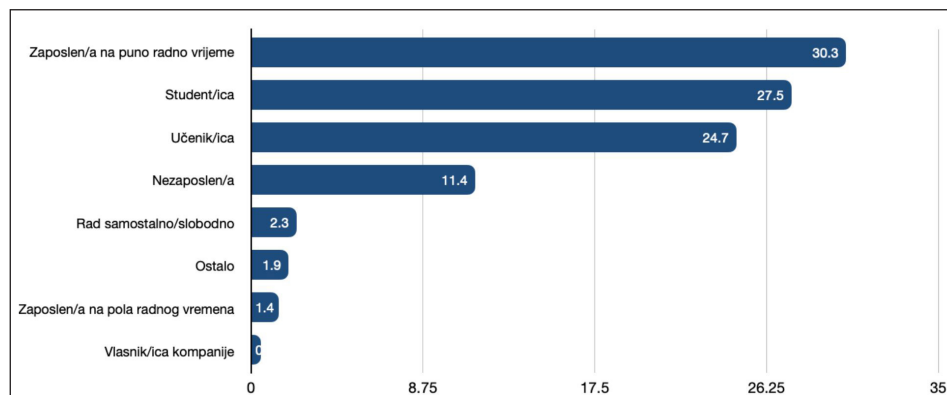
Tabela 2. Operativna definicija pokretača 2 – Ekonomska deprivacija

	Dimenzija	Indikator
EKONOMSKA DEPRIVACIJA	Percepcija njihove situacije	Zadovoljstvo njihovim poslom
		Percepcija klase prihoda (ispitanik i roditelji)

Bosna i Hercegovina suočila se s velikim izazovima u osiguravanju poslova za mlade ljude. Visoke stope nezaposlenosti su veliki problem u posljednje dvije decenije, posebno za mlade. Stope nezaposlenosti mladih u Bosni i Hercegovini bile su među najvišima u historiji Evrope, što ukazuje na glavne probleme države. Pronalaženje prihvatljivih mogućnosti za posao pokazalo se kao izazov za mnoge mlade pojedince, po-

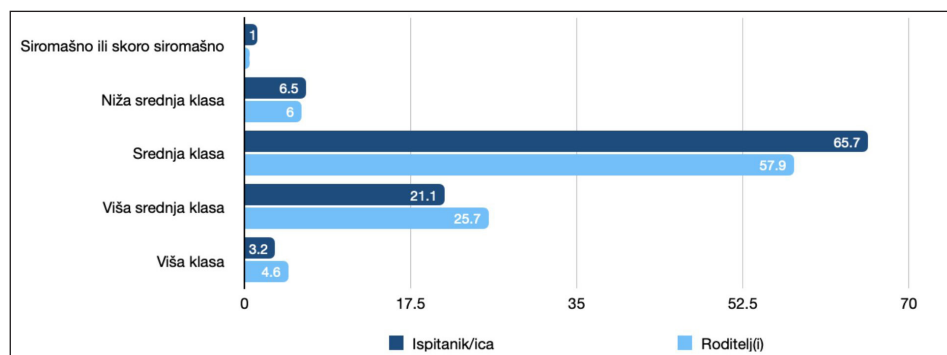
seбно za nove diplomirane studente. Poslijeratna tranzicija, ekonomsko restrukturiranje i nedostatak direktnih stranih investicija samo su neki od ekonomskih problema koji su pridonijeli visokim stopama nezaposlenosti koje posebno pogađaju mlade ljude.

Slika 9. Kakav je Vaš trenutni radni status? (N=429)

Kao što se vidi na slici devet, 30,3% ispitanika navodi da je zaposleno na puno radno vrijeme. Ovu podgrupu smo pitali koliko su zadovoljni svojim radnim mjestom – većina navodi da su zadovoljni (66,2%), ali i značajan procent od 17,6% tvrdi da je nezadovoljan ili veoma nezadovoljan poslom koji obavlja. U odnosu na stečeni nivo obrazovanja može se uočiti da su mladi koji rade sa srednjom školom značajno manje zadovoljni poslom u odnosu na ispitanike koji imaju fakultetsko obrazovanje.

Slika 10. Kojoj klasi prihoda smatrate da pripadate Vi i Vaši roditelji? (N=410)

3.1.3. Teritorijalne nejednakosti i izloženost nasilju

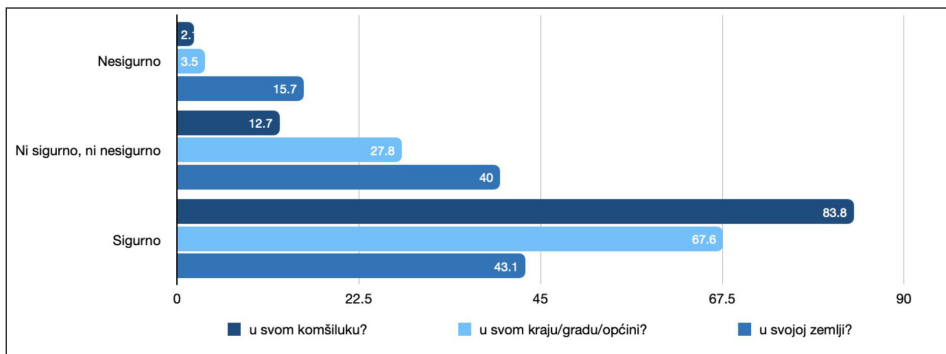
Teritorijalne nejednakosti mogu stvarati okruženje u kojem će neki problemi i ranjivosti isplivati na površinu. To može dovesti do toga da takve zajednice ili regije budu marginalizirane i isključene. Grupe koje doživljavaju socijalnu ili ekonomsku marginalizaciju mogu biti sklonije radikalnim ideologijama koje nude rješenja za njihove doživljene nepravde. Teritorijalna područja sa značajnim nivoima nejednakosti često imaju slab pristup resursima, visoku nezaposlenost i male ekonomske mogućnosti. Kada ljudi prolaze kroz ekonomske teškoće, ekstremistički regruteri mogu ih lako privući novcem i osjećajem svrhe.

Tabela 3. Operativna definicija pokretača 3 – Teritorijalne nejednakosti

TERITORIJALNE NEJEDNAKOSTI	Dimenzija	Indikator
		Sigurnost na njihovoj teritoriji

Općenito je loša percepcija sigurnosti u savremenom bosanskohercegovačkom društvu, što potvrđuje provedeno istraživanje u kojem samo 43,1% ispitanika tvrdi da se osjeća sigurno u državi. Situacija se značajno mijenja kada je riječ o percipiranoj sigurnosti u gradu i u naselju. Mladi smatraju grad u kojem žive sigurnim u 67,6% slučajeva, dok 83,8% ispitanika doživljava svoje naselje kao sigurno okruženje.

Slika 11. U kojoj mjeri se osjećate sigurno? (N=426)

Ako analiziramo spolnu strukturu i osjećaj sigurnosti, možemo primijetiti da nema značajne razlike, osim kada je riječ o osjećaju sigurnosti u gradu u kojem ispitanici žive, gdje žene češće navode da se ne osjećaju sigurno u odnosu na muškarce. Također uočavamo da nema razlike u percepciji sigurnosti u odnosu na područje stanovanja koje je definirano kao urbano i ruralno.

Tabela 4. Jeste li ikada učestvovali u...

	Da	Br.	Nema odgovora
A_8.1 fizički nasilnom sukobu s drugim mladim ljudima u susjedstvu/kvartu u kojem živite?	18,1	80,5	1,4
A_8.2 fizički nasilnom sukobu s drugim mladim ljudima u klubu ili kafiću?	13,0	84,9	2,1
A_8.3 fizički nasilnom sukobu u sportskoj dvorani, na fudbalskom terenu i sl.?	16,2	82,9	0,9
A_8.4 fizički nasilnom sukobu u školi/na fakultetu?	19,0	79,4	1,6
A_8.5 fizički nasilnom sukobu s mladima drugih političkih ili religijskih uvjerenja?	3,0	95,4	1,6
A_8.6 fizički nasilnom sukobu s policijom (npr. na protestima)?	1,9	97,2	0,9
A_8.7 fizički nasilnom sukobu s partnerom?	5,3	92,6	2,1

Fizičko nasilje obuhvata agresivne i štetne radnje koje mogu imati dugoročne posljedice kako za počinitelja tako i za žrtvu. Fizičko nasilje, bilo u obliku međuljudskog nasilja, tuča u susjedstvu ili školi, aktivnosti povezanih s bandama ili nesuglasica, često proizlazi iz temeljnih problema poput bijesa, frustracije, želje za moći ili kontrolom, ili izloženosti nasilju

u okolini. Važno je znati da učešće u fizičkom nasilju ne samo da nanosi štetu drugima već ima i pravne posljedice i donosi mogućnost osvete.

U slučaju mladih u Bosni i Hercegovini, podaci pokazuju da mladi najčešće navode da su sudjelovali u fizičkim sukobima u školi ili na fakultetu (19%), zatim u svom naselju (18,1%), na sportskim događanjima (16,2%) i/ili u klubovima/kafićima (13%). Fizičko nasilje češće je prisutno u kontekstima poput škola, sportskih događanja i naselja zbog kombinacije različitih faktora. Bliske interakcije i redovni kontakti među pojedincima uobičajeni su u ovim kontekstima, što povećava vjerovatnoću sukoba. Takmičarski pritisci i želja za uspjehom u sportu mogu uzrokovati pojačane emocije koje dovode do agresivnog ponašanja. Škole i naselja, posebno ona sa socijalno-ekonomskim problemima, mogu doživjeti nasilje zbog pritiska vršnjaka, ograničenog pristupa resursima i historije nasilja u zajednici.

Važno je istaknuti da su mlađi muškarci skloniji nasilnom ponašanju od starijih. Ovi rezultati ukazuju da obrazovanje, kvalitetno provedeno slobodno vrijeme i aktivan način života značajno utječu na spremnost mladih za fizički sukob. Također, u slučaju bosanskohercegovačke omladine veća je vjerovatnoća da će dječaci učestvovati u fizičkom nasilju nego djevojčice. Razlozi su složena interakcija društvenih i kulturnih faktora. Tradicionalni rodni normativi koji potiču muškarce da pokažu fizičku snagu i dominaciju kao simbole muškosti često se promoviraju kroz društvena očekivanja. Također, neki mladići mogu pribjeći nasilju kako bi se nosili s emocionalnim stresom, posebno ako im nedostaju zdravi načini izražavanja svojih emocija.

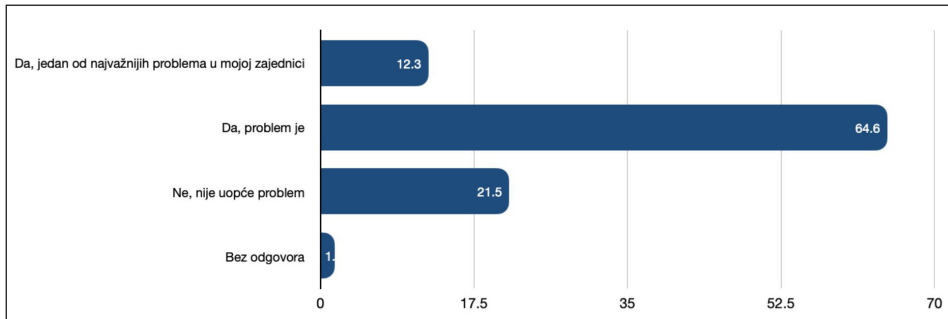
Pitali smo se i da li postoje razlike u vezi s vrstom područja u kojem žive kada je riječ o sudjelovanju u fizičkim sukobima, a rezultati su prikazani u sljedećoj tabeli.

Tabela 5. Jeste li ikada učestvovali u... (odnos s vrstom sredine u kojoj žive)

		Urbano		Ruralno	
		Da	Br.	Da	Br.
A_8.1	fizički nasilnom sukobu s drugim mladim ljudima u susjedstvu/naselju u kojem živite?	16,7	83,3	16,5	83,5
A_8.2	fizički nasilnom sukobu s drugim mladim ljudima u klubu ili kafiću?	11,2	88,8	10,1	89,9
A_8.3	fizički nasilnom sukobu u sportskoj dvorani, na fudbalskom terenu i sl.?	18,0	82,0	17,6	82,4
A_8.4	fizički nasilnom sukobu u školi/na fakultetu?	19,2	80,8	21,1	78,9
A_8.5	fizički nasilnom sukobu s mladima drugih političkih ili religijskih uvjerenja?	3,8	96,2	1,1	98,9
A_8.6	fizički nasilnom sukobu s policijom (npr. na protestima)?	1,1	98,9	1	99
A_8.7	fizički nasilnom sukobu s partnerom?	5,2	94,8	2,2	97,8

Kao što se vidi iz tabele, nema značajnih razlika između mladih koji žive u urbanim sredinama u odnosu na mlade koji žive u ruralnim područjima. Uočavamo da se, prema dobijenim podacima, fizički sukobi s partnerom češće javljaju među mladima koji žive u urbanim područjima. Glavni razlozi ove tendencije da se fizički sukobi češće javljaju među mladima koji žive u urbanim sredinama ogledaju se u činjenici da u urbanim sredinama imamo veću gustoću naseljenosti, veću društvenu raznolikost i povećanu izloženost ekonomskim nejednakostima i društvenoj nepravdi. Ove okolnosti mogu rezultirati povećanim rivalstvom za prilike i društveni prestiž, što može izazvati neprijateljstvo ili nasilje. Također smo pitali mlade ljude je li radikalizacija zabrinjavajuća/važna briga u njihovoj zajednici? Odgovori koje smo dobili prikazani su u tabeli 6.

Tabela 6. Mislite li da je radikalizacija mladih značajan problem u zajednici gdje živite? (N=432)

Rezultati pokazuju da su mladi ljudi svjesni opasnosti radikalizacije i izloženosti radikalizmu, posebno u bosanskohercegovačkom postkonfliktnom društvu, a nažalost rat koji se dogodio prije 30 godina još uvijek predstavlja gotovo svakodnevnu realnost. Medijsko izvještavanje, retorika donosilaca odluka doprinose daljnjem etničkom raslojavanju, što u bilo kojem trenutku može utjecati na pojavu radikalnih ideja među mladima koji čak nisu ni rođeni tokom rata u Bosni i Hercegovini.

3.1.4. Digitalna socijalizacija

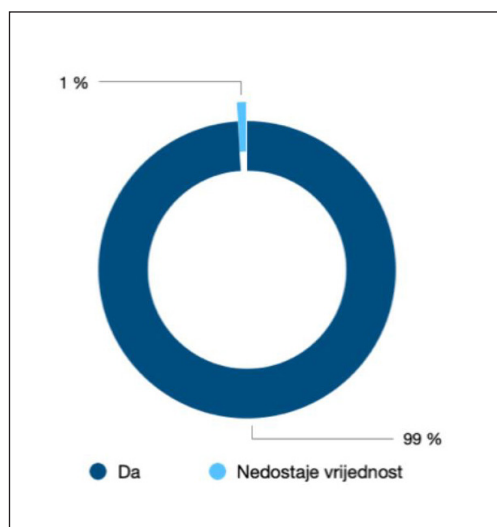
Digitalna socijalizacija postala je sastavni dio modernog života nudeći brojne mogućnosti za povezivanje, komunikaciju i saradnju. Upravljanje *online* odnosima, suočavanje s digitalnim preopterećenjem i rješavanje problema vezanih za uznemiravanje na internetu i lažne informacije neki su od izazova s kojima se susrećemo. Priroda digitalne socijalizacije vjerovatno će nastaviti mijenjati i oblikovati naše društvene interakcije na nove i ponekad neočekivane načine kako se tehnologija razvija. Zbog svega navedenog veoma je važno analizirati ovaj pokretač i pažljivo interpretirati dobijene podatke. Rezultati istraživanja navedeni u nastavku poslužili su kao indikatori za analizu ovog pokretača.

Tabela 7. Operativna definicija pokretača 4 – Digitalna socijalizacija

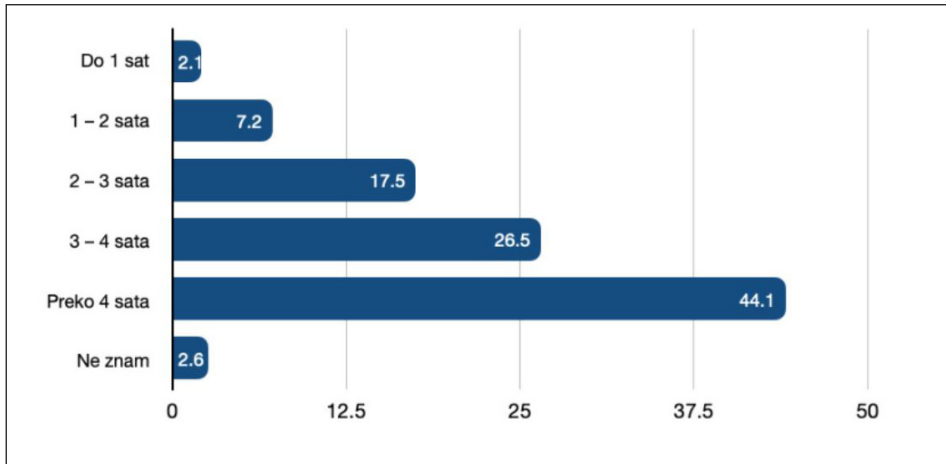
	Dimenzija	Indikator
DIGITALNA SOCIJALIZACIJA	Internet	Pristup internetu
		Vrijeme provedeno na internetu
		Svrha
		Upotreba VPN-a

Prema podacima iz „Studije o mladima u Bosni i Hercegovini“ objavljene 2018. godine mladi u Bosni i Hercegovini bili su aktivni korisnici platformi društvenih mreža kao što su Instagram, Facebook, Twitter i Snapchat. Te su platforme koristili za druženje, dijeljenje fotografija i videa te održavanje veza s prijateljima i porodicom. Ovaj podatak potvrđuje i provedeno istraživanje gdje 99% mladih izjavljuje da imaju pristup internetu.

Slika 12. Imate li pristup internetu? (N=432)

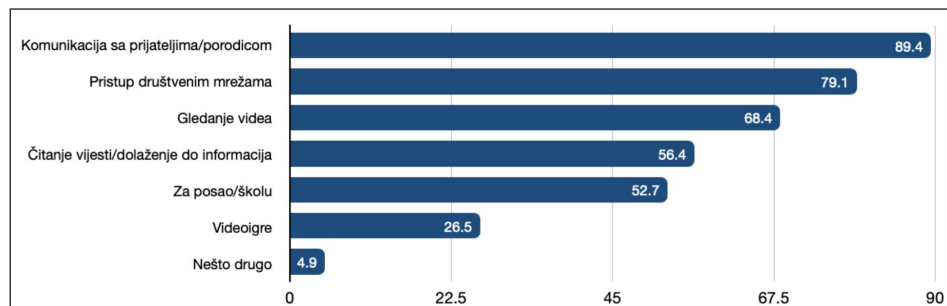

Slika 13. Koliko sati dnevno, u prosjeku, provodite na internetu? (N=431)

Dobijeni podaci pokazuju da mladi u Bosni i Hercegovini najčešće provode mnogo vremena na internetu. U ispitanoj populaciji čak 70,6% ispitanika izjavljuje da provodi barem tri sata dnevno na internetu, dok 44,1% navodi da na internetu provede više od četiri sata. Mnogo je rizika povezanih s prekomjernom upotrebom interneta, posebno za mlade. Stalna izloženost idealiziranim *online* osobama i zlostavljanje na internetu povećava rizik od depresije, anksioznosti i osjećaja socijalne nedoraslosti, što predstavlja značajan problem. Nadalje, internet ima potencijal da promijeni nečiju percepciju stvarnosti, što dovodi do lažnih očekivanja i nezadovoljstva vlastitim životom. Na kraju, neprikladno korištenje interneta može dovesti do ovisnosti, pogoršavajući postojeće probleme. Pojedinci, posebno mladi, moraju uspostaviti dobar balans između *online* i *offline* aktivnosti kako bi ublažili ove rizike.

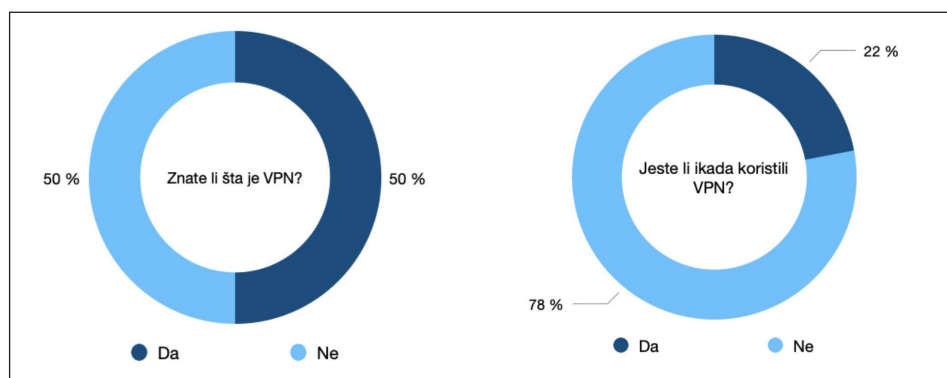
Slika 14. U koju svrhu koristite internet?

Ako pogledamo sliku 14, vidimo da mladi najčešće koriste internet za komunikaciju s porodicom i prijateljima (89,4%) i za pristup društvenim mrežama (79,1%). Značajan dio mladih navodi i da gleda različite video snimke i sluša muziku (68,4%) te čita vijesti i pristupa informacijama (56,4), dok nešto više od polovine koristi internet za školu ili posao (52,7%). Zanimljivo je da 26,5% ispitane populacije koristi internet za videoigre, što je manje od očekivanog.

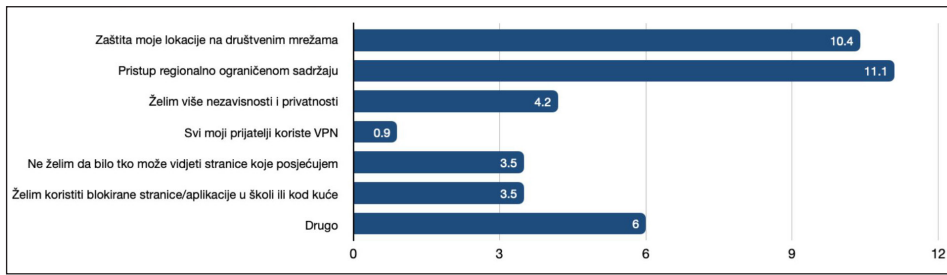
Također smo pitali mlade jesi li upoznati s VPN-om (Virtuelna privatna mreža), prvenstveno zbog njegove široke upotrebe, a ne tako rijetko u nekim neadekvatnim okolnostima. Zanimljivo je istaknuti da 50% mladih navodi da zna šta je VPN, a njih 22% je koristilo VPN.

Slika 15. Znete li šta je VPN?

Korištenje VPN-a u kontekstu nasilnog ekstremizma sve više brine sigurnosne agencije širom svijeta. VPN omogućava korisnicima da prikriju svoje online aktivnosti i identitete. Osobe s ekstremističkom ideologijom mogu koristiti VPN u određenim situacijama kako bi pristupile ekstremističkom sadržaju, razmjenjivale ekstremističke ideje i komunicirale s istomišljenicima. Naše ispitanike koji su naveli da koriste VPN pitali smo iz kojeg su ga razloga koristili?

Slika 16. Koji je bio razlog korištenja VPN-a?

Najčešći odgovor koji smo dobili od mladih je da se VPN koristi za pristup regionalnom sadržaju (11,1%) i zaštitu lokacija na društvenim mrežama (10,4%). Prema dobijenim podacima može se pretpostaviti da većina ispitane populacije ne koristi VPN, a da oni koji ga koriste to najčešće čine s ciljem pristupa sadržajima koji su regionalno ograničeni.

3.1.5. Politička pitanja

Bosna i Hercegovina se od kraja rata 1990-ih suočila sa značajnim problemima u pogledu političkih sloboda, gušenja političkih prava i upravljanja. Složen politički sistem Dejtonskog sporazuma rezultirao je ozbiljno fragmentiranom i neefikasnom strukturom vlasti. Aranžmani podjele vlasti zasnovani na etničkoj pripadnosti Bošnjaka, Hrvata i Srba često su rezultirali političkom blokadom i nedostatkom učinkovitog upravljanja. To je usporilo napredak u ključnim političkim i ekonomskim promjena-

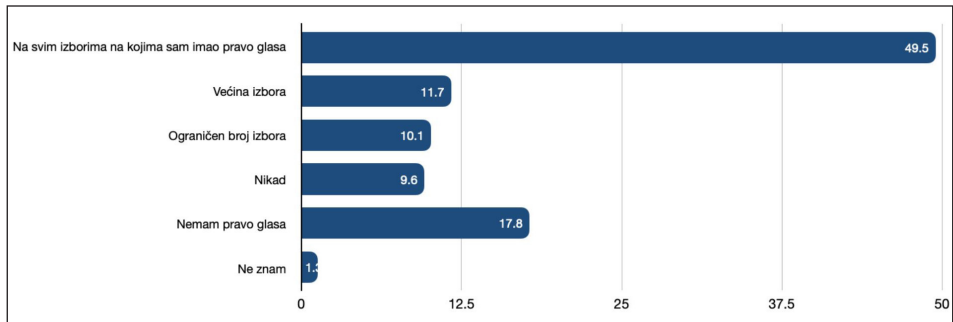
ma, doprinoseći problemima kao što su visoka stopa nezaposlenosti, korupcija i stagnirajuća ekonomija. Nadalje, politički lideri često daju prednost etničkim i nacionalističkim interesima nad većim demokratskim vrijednostima, što može ugušiti kritiku i ograničiti političke slobode. Ova situacija čini mnoge Bosance, posebno mlade, nezadovoljnim političkim sistemom i izaziva zabrinutost za demokratiju i političku slobodu u državi. Prvenstveno zbog situacije i pretpostavljenog nezadovoljstva političkim sistemom i načinom upravljanja, pitali smo bosanskohercegovačku omladinu o njihovom političkom učešću, zadovoljstvu javnim službama i međunarodnim pitanjima.

Tabela 8. Operativna definicija pokretača 5 – Politička pitanja

	Dimenzija	Indikator
POLITIČKA PITANJA	Političko učešće	Formalno političko učešće u demokratskim procesima
	Javne službe	Povjerenje u institucije Zadovoljstvo javnim službama u državi
	Međunarodna pitanja	Prisustvo stranog utjecaja Podrška vanjskoj politici vlade koju ispitanik podržava

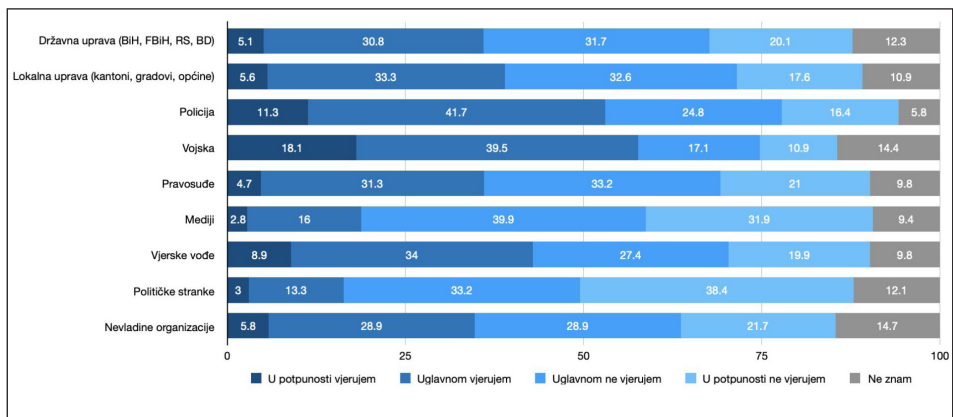
Posmatrajući izborne procese od Dejtonskog mirovnog sporazuma u Bosni i Hercegovini, političko sudjelovanje mladih se ne razlikuje značajno od drugih populacija, te u posljednjih nekoliko izbornih ciklusa iznosi oko 50%, što znači da svaka druga mlada osoba glasa na izborima. Otprilike takvi podaci dobijeni su i ovim istraživanjem, čiji su rezultati prikazani na slici 17.

Slika 17. Koliko puta ste glasali otkad ste dobili pravo glasa? (N=426)

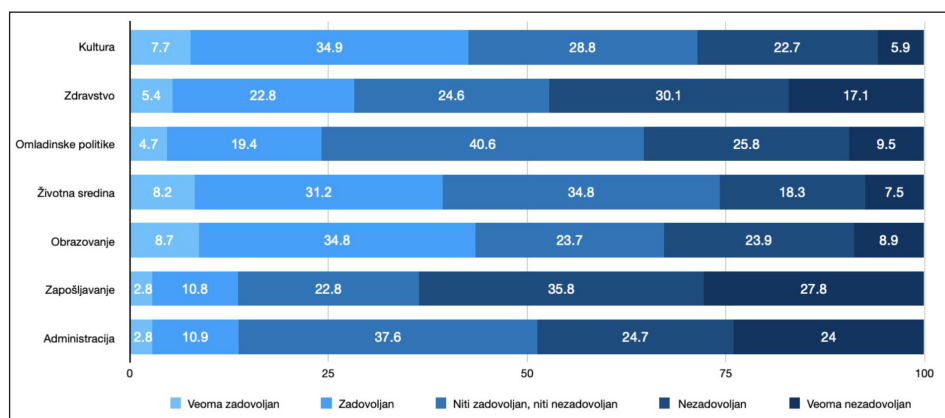
Opće nezadovoljstvo, osjećaj manjka perspektive, nepovjerenje u političare i mišljenje da glas mladih neće ništa promijeniti i da neće utjecati na rezultate izbora najčešći su „izgovori“ mlade populacije za nesudjelovanje u izbornom procesu. Mladi su u 49,5% slučajeva učestvovali u svim izbornim procesima u kojima su imali pravo glasa; 11,7% njih je izjavilo da su učestvovali u većini izbornih procesa, a 10,7% njih da su sudjelovali u nekoliko izbornih procesa. Također, 9,6% njih izjavilo je da, bez obzira na to što imaju pravo glasa nikada nisu glasali.

Slika 18. Koliko povjerenja imate u sljedeće institucije? (N=432)

Pitali smo mlade ljude u Bosni i Hercegovini kakvo je njihovo povjerenje u pojedine institucije. Odgovori koje smo dobili ne razlikuju se značajno od prethodnih istraživanja (npr. Studija o mladima 2015. i 2018). Stoga, prema dobijenim podacima, mladi najviše vjeruju vojsci (57,7%) i policiji (53%). Zatim slijede religijske vođe i pravosuđe. Mladi imaju najmanje povjerenja u političke stranke (16,6%) i medije (18,8%). Nepovjerenje prema institucijama može biti značajan okidač za radikalizaciju i izloženost nasilnom ekstremizmu. Kada mladi ljudi vjeruju da su političke ili društvene institucije neučinkovite, korumpirane ili ravnodušne prema njihovim pritužbama, mogu izgubiti vjeru u nenasilna sredstva promjene. Ovo nezadovoljstvo može dovesti do toga da pojedinci postanu ranjivi na ekstremističke ideologije koje obećavaju radikalne odgovore i osjećaj svrhe.

Slika 19. Ocijenite nivo (ne)zadovoljstva javnim službama u državi.

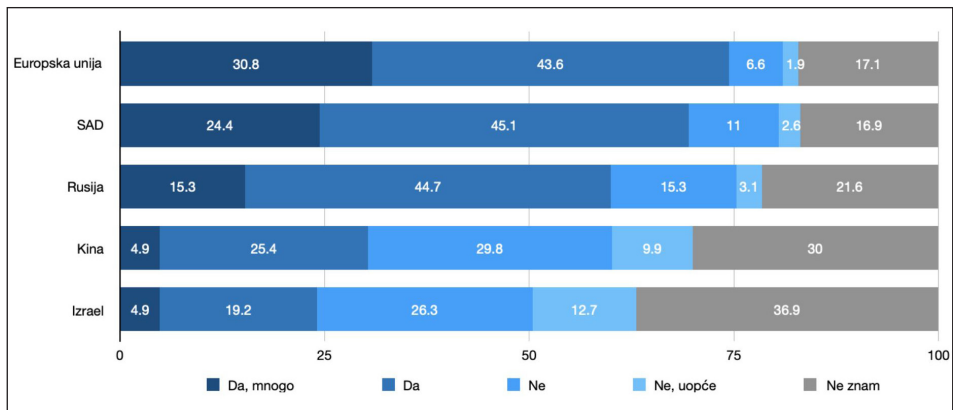

Kada mladi vjeruju da vlada i javne institucije zadovoljavaju njihove osnovne potrebe, kao što su obrazovanje, zdravstvena zaštita, mogućnosti zapošljavanja, kultura i socijalne usluge, manje je vjerovatno da će se osjećati marginaliziranim ili obespravljenim. Nezadovoljstvo ovim uslugama može dovesti do osjećaja nepravde i frustracije, čineći mlade podložnijim radikalizaciji i ekstremističkim ideologijama.

Očito je da mladi ljudi u Bosni i Hercegovini nisu zadovoljni, posebno mogućnostima zapošljavanja, administracijom javnih službi i zdravstva. Zanimljivo je i to mladi nisu u potpunosti zadovoljni niti jednom od ponuđenih javnih službi, dok značajan procent mladih ima neutralan stav jer najčešće ne znaju kako da dobiju potrebnu uslugu u kompliciranom sistemu. Bosna i Hercegovina, kao država u tranziciji, može ojačati otpornost svoje omladine na radikalizaciju jačanjem javnih službi i rješavanjem socioekonomskih nejednakosti s kojima se mladi ljudi mogu suočiti, promovirajući osjećaj pripadnosti i povjerenja u sposobnost države da na miran način zadovolji njihove potrebe.

Zbog složenog historijskog, etničkog i političkog pejzaža države, Bosna i Hercegovina je bila ranjiva na strane subjekte koji žele unaprijediti vlastite interese. Strani subjekti koji iskorištavaju lokalne nepravde, etničke tenzije i socioekonomsku neravnotežu mogu izložiti bosansku omladinu ekstremističkim uvjerenjima, regrutacijskim aktivnostima i propagandi. Zbog toga smo ispitali percepciju stranih utjecaja među mladima u Bosni i Hercegovini.

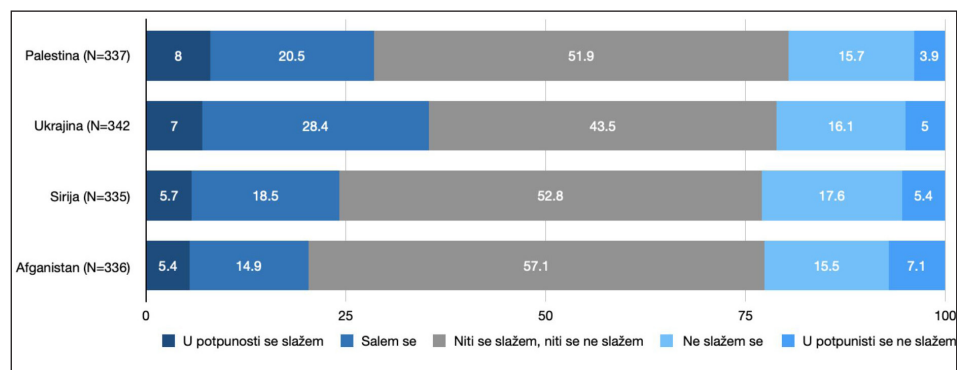
Slika 20. Da li u Vašoj državi strani utjecaj ima...? (N=431)

Kao što smo mogli i pretpostaviti, prema stavovima mladih Evropska unija, Sjedinjene Američke Države i Rusija imaju najveći utjecaj. U odno-

su na ove tri države, možemo zanemariti Kinu i Izrael. Dobijeni podaci jasno pokazuju da Evropska unija i SAD imaju značajan utjecaj na kreiranje politika u Bosni i Hercegovini.

Slika 21. Slažete li se s vanjskom politikom Vaše vlade u pogledu...?

Strani utjecaj na mlade u Bosni i Hercegovini karakterizira složena i višedimenzionalna tema. Vanjski akteri, uključujući ekstremističke grupe, strane vlade i međunarodne organizacije, mogu utjecati na bosansko-hercegovačku omladinu kroz različite tehnike, uključujući *online* propagandu, finansiranje vjerskih institucija, stipendije i kulturne projekte. Iako određeni strani utjecaji mogu pružiti prilike za obrazovanje i uključivanje, oni također mogu predstavljati prijetnju propagiranjem ekstremističkih ideologija, povećanjem etničkih i političkih razlika i utjecajem na stavove i mišljenja mladih ljudi. Zbog toga Bosna i Hercegovina mora uspostaviti ravnotežu između učešća u svjetskoj zajednici i zaštite svoje omladine od loših stranih utjecaja, fokusirajući se na njihovo obrazovanje, medijsku pismenost i napore da se odupru ekstremističkim uvjerenjima.

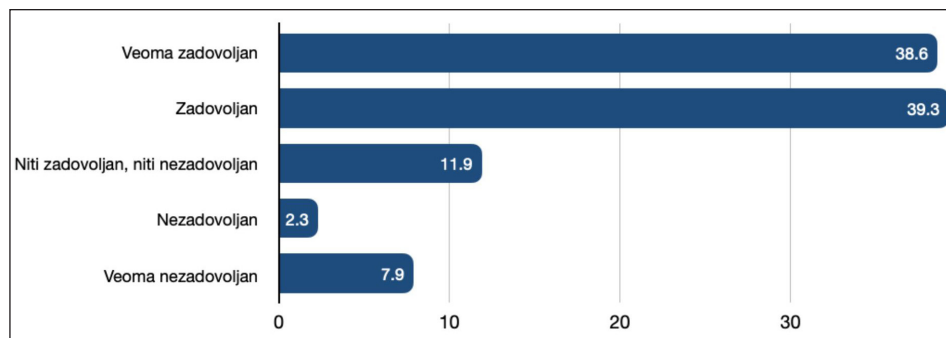
3.1.6. Mogućnosti za obrazovanje, kulturne prilike i slobodno vrijeme

Obrazovanje igra ključnu ulogu u sprečavanju nasilnog ekstremizma jer se bavi osnovnim uzrocima i ranjivostima koje pojedince, posebno mlade ljude, mogu navesti na opasan put. Prije svega, obrazovanje može poticati kritičko promišljanje, toleranciju i otvorenost, pripremajući ljude da proučavaju i kritiziraju ekstremističke narative. Može poslužiti kao forum za debatu o spornim temama i razvijanje kulture dijaloga i uvažavanja različitih gledišta, suprotstavljajući se privlačnosti radikalnih ideologija koje se hrane crno-bijelim razmišljanjem. Kvalitetno obrazovanje također može ekonomski osnažiti mlade ljude, smanjujući osjećaj bespomoćnosti i marginalizacije koji ekstremisti često iskorištavaju. Shodno navedenom, identificirali smo tri dimenzije koje želimo detaljnije objasniti uz pomoć indikatora, a to su društvene mreže gdje je indikator zadovoljstvo prijateljima, konteksti slobodnog vremena gdje se kao indikator koriste aktivnosti tokom slobodnog vremena, te građanski angažman gdje su indikatori volonterske aktivnosti i vrsta volontiranja.

Tabela 9. Operativna definicija pokretača 6 – Mogućnosti za obrazovanje, kulturne prilike i slobodno vrijeme

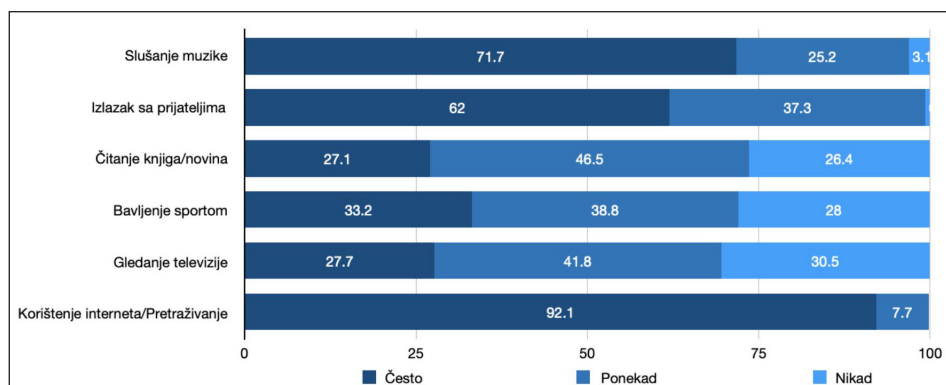
	Dimenzija	Indikator
OBRAZOVANJE, KULTURA I MOGUĆNOSTI ZA PROVOĐENJE	Društvene mreže	Zadovoljstvo prijateljstvom
	Konteksti slobodnog vremena	Aktivnosti u slobodno vrijeme
	Građanski angažman	Volonterske aktivnosti Vrsta volontiranja

Slika 22. Koliko ste zadovoljni/nezadovoljni svojim prijateljima? (N=428)

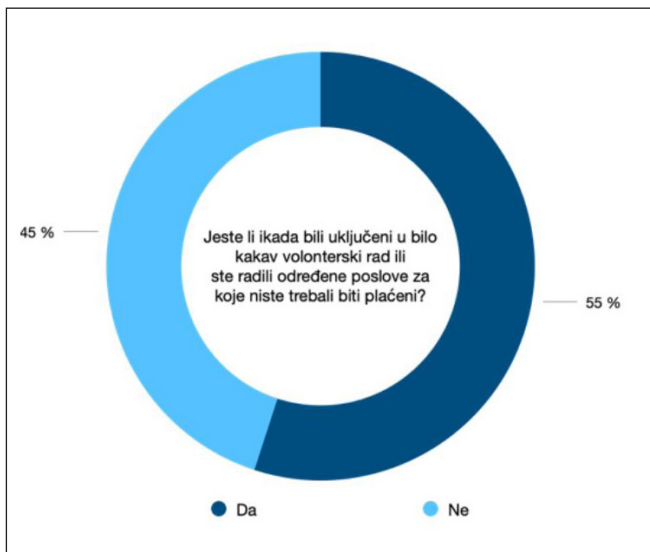
Prijateljstvo je izuzetno važno za mlade jer igra važnu ulogu u njihovom emocionalnom i socijalnom razvoju. Prijateljstva stvaraju korisnu mrežu ljudi s kojima mladi ljudi mogu dijeliti iskustva, misli i osjećaje, poboljšavajući emocionalno blagostanje i mentalno zdravlje. Prema grafikonu na slici 22, mladi ljudi u Bosni i Hercegovini su veoma zadovoljni svojim prijateljima, a njih 77,9% tvrdi da su veoma zadovoljni ili zadovoljni osobama kojima su okruženi i koje nazivaju prijateljima. Pouzdani prijatelji stvaraju sigurno okruženje za otvorenu komunikaciju u kojem se brige i pritužbe mogu raspraviti i rješavati nenasilno.

Slika 23. Koliko često provodite svaku od ovih aktivnosti? (N=432)

Slobodne aktivnosti koje potiču društvenu inkluziju, toleranciju i razvoj vještina mogu djelovati kao sredstvo odvratanja od ekstremizma pružajući osjećaj zajedništva, identiteta i ispunjenosti koji neutraliziraju privlačnost ekstremističkih narativa. Mladi ljudi obično provode svoje slobodno vrijeme na internetu i slušajući muziku prije nego što se sastanu s prijateljima. Daleko manji procent mladih bavi se sportom i čita knjige/časopise. To pokazuje da svaki četvrti ispitanik kaže da nikada ne čita i ne bavi se sportom.

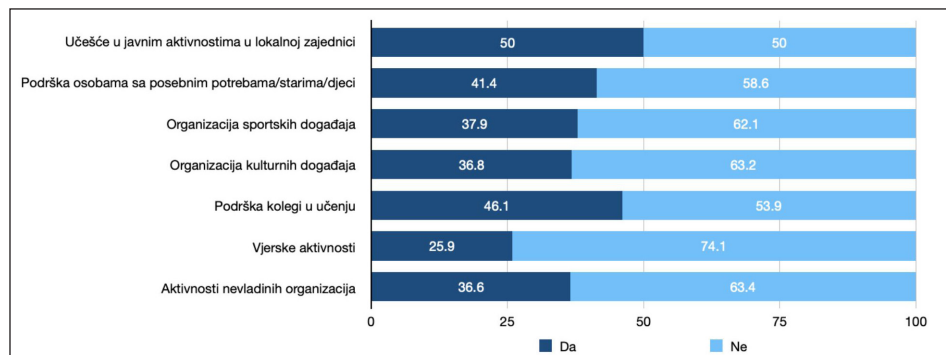
Slika 24. Jeste li ikada bili uključeni u bilo kakav volonterski rad ili ste radili određene poslove za koje niste trebali biti plaćeni?

Pojedinci koji volontiraju izloženi su različitim mišljenjima i iskustvima, što pomaže u izgradnji tolerancije i empatije. Osim toga, volontiranje potiče razvoj ključnih životnih vještina kao što su saradnja, liderstvo i rješavanje problema, a koje mogu omogućiti mladima da se suoče s društvenim problemima na nenasilan način. Prema prikupljenim statistikama samo 55% ispitanika je ranije volontiralo do neke mjere. Interesantno je da su najzastupljenije volonterske aktivnosti vezane za lokal-

nu zajednicu i pomoć kolegi u učenju, dok su religijske aktivnosti i rad u nevladinom sektoru znatno manje zastupljeni.

Slika 25. Jeste li ikada bili uključeni u bilo kakav volonterski rad, ako jeste – koji?

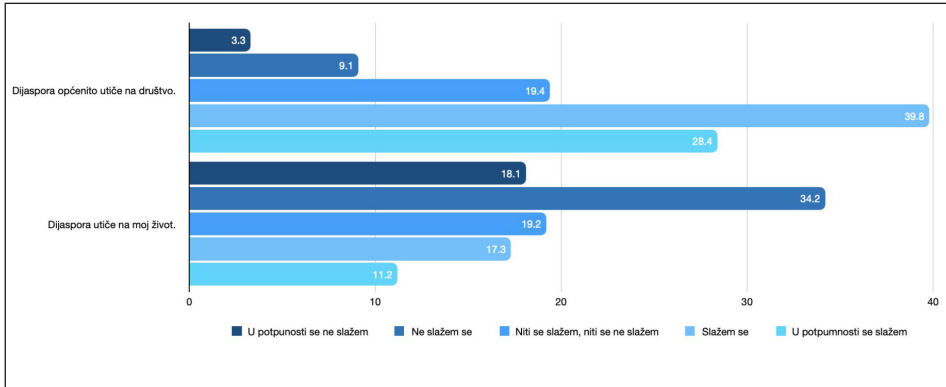
3.1.7. Transnacionalna dinamika

Dijaspora može djelovati kao središte kulturne razmjene i razumijevanja, potičući integraciju i društvenu kohezivnost među mladima iz različitih sredina. Takve zajednice mogu pružiti mreže podrške, mogućnosti mentorstva i osjećaj pripadnosti, a sve to može pomoći u ublažavanju ranjivosti koja može dovesti do radikalizacije. Diaspora također može biti plodno tlo za širenje ekstremističkih ideologija s obzirom na to da određeni članovi ovih zajednica mogu prihvatiti radikalna uvjerenja i koristiti se svojim vezama za regrutaciju i radikalizaciju podložnih adolescenata.

Tabela 10. Operativna definicija pokretača 7 – Transnacionalna dinamika

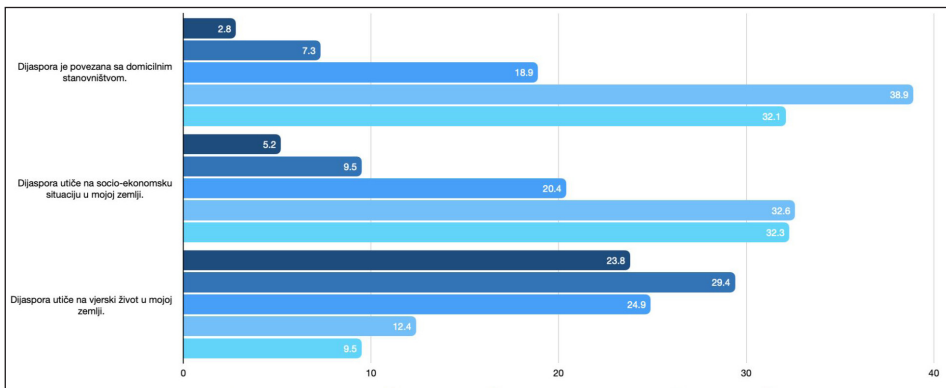
	Dimenzija	Indikator
TRANSNACIONALNA DINAMIKA	Tokovi ljudi	Percepcija o utjecaju dijaspore

Slika 26. Slažete li se sa sljedećim izjavama?

Ispitanici smatraju da dijaspora ima značajan utjecaj na bosansko-hercegovačko društvo (68,1%), ali je utjecaj na njihov individualni život znatno manji; samo 28,5% kaže da je ovaj utjecaj visok ili ekstremno. Bosanskohercegovačka dijaspora ima ogroman utjecaj na svakodnevni život građana u Bosni i Hercegovini, posebno u ekonomskom sektoru.

Slika 27. Slažete li se sa sljedećim izjavama?

Dobijeni podaci pokazuju da je percepcija anketiranih mladih o odnosu dijaspore i domaćeg stanovništva značajno izražena, pri čemu 71% smatra da je taj odnos značajan, što implicira da postoji uzročno-poslje-

dična veza između rezidentnog stanovništva i bosanskohercegovačke dijaspore. Budući da je ova uzročno-posljedična veza često povezana sa socioekonomskim položajem rezidentnog stanovništva, 64,8% ispitanika smatra da je utjecaj značajan i da brojna domaćinstva zavise od socioekonomske pomoći dijaspore. Kada je riječ o percepciji utjecaja dijaspore na religijski život domaće populacije, 21,4% smatra da utjecaj postoji u značajnoj mjeri, dok 53,5% smatra da ne postoji ili da je neznatan.

4. Zaključak

Radikalizacija i nasilni ekstremizam među mladima u Bosni i Hercegovini mogu se pratiti kroz složenu mješavinu društvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih razloga. Važno je naglasiti da ne postoji pojedinačni, nezavisan pokretač, već konvergencija različitih elemenata koji doprinose stvaranju takvih situacija. Izvještaj analizira sedam pokretača nasilnog ekstremizma koji mogu dovesti do radikalizacije i nasilnog ekstremizma na osnovu rezultata uzorka ankete provedene u 25 gradova širom države: Banja Luka, Bihać, Bijeljina, Bosanska Krupa, Brčko, Bugojno, Cazin, Doboj, Foča, Goražde, Jajce, Kakanj, Maglaj, Mostar, Prijedor, Sanski Most, Sarajevo, Travnik, Tuzla, Višegrad, Vlasenica, Zenica, Žepče, Živinice i Zvornik. Sedam identificiranih pokretača su: religija, ekonomska deprivacija, teritorijalne nejednakosti, digitalna socijalizacija, politička pitanja, obrazovanje, slobodno vrijeme i transnacionalna dinamika. Nedavna historija Bosne i Hercegovine, obilježena sukobom i poslijeratnom traumom učinila je određenu mladu populaciju podložnom ekstremističkim narativima, zbog čega je od ključne važnosti za zemlju da se pozabavi ovom složenom dinamikom i potiče toleranciju, obrazovanje i otpornost zajednice kako bi se borila protiv radikalizacije mladih.

Religijski krajolik u državi je raznolik, sa značajnom muslimanskom većinom koja koegzistira s pravoslavicima i katolicima. Istraživanje pokazuje da 49,9% mladih tvrdi da su istinski vjernici i da prihvataju sva učenja svoje vjere. Radikalne ideologije često se koriste vjerom kako bi pružile

osjećaj identiteta i pripadnosti, pružajući razočaranoj omladini osjećaj svrhe i pripadnosti koja odgovara njihovim religijskim uvjerenjima.

Zbog visoke stope nezaposlenosti mladih i ekonomske nejednakosti mnogi mladi ljudi se osjećaju isključenima i obespravljenima, što ih čini ranjivim na ideologije koje obećavaju svrhu i osnaživanje. Rješavanje ekonomskih problema i pružanje mogućnosti mladima je od suštinskog značaja ne samo za borbu protiv nasilnog ponašanja već i za razvoj stabilnijeg i inkluzivnijeg društva u Bosni i Hercegovini.

Digitalna socijalizacija se pojavila kao ključni pokretač, olakšan široko rasprostranjenim pristupom internetu i društvenim medijima. Zbog loše iskorištenog slobodnog vremena mladi ljudi u Bosni i Hercegovini obično provode pet i više sati surfajući internetom i društvenim mrežama, zbog čega su izloženi većoj podložnosti određenim ideologijama.

Politička pitanja su jedan od glavnih pokretača mladih ljudi u Bosni i Hercegovini, a mladi ih vide kao glavni faktor radikalizacije u bosanskohercegovačkom društvu. To je uglavnom zbog složene upravljačke strukture države, koja je formirana Dejtonskim sporazumom. Sporazumi o podjeli vlasti zasnovani na etničkoj pripadnosti dovode do političkih blokada, potiču korupciju i koče napredak u ključnim reformama. Ovi problem doprinose nezadovoljstvu političkim sistemom i pritužbama koje ekstremističke grupe mogu iskoristiti.

Obrazovanje i aktivnosti u slobodno vrijeme mogu funkcionirati i kao preventivni i kao rizični faktori za radikalizaciju. Kvalitetno obrazovanje koje potiče kritičko razmišljanje i toleranciju može biti snažno oružje u borbi protiv ekstremizma, ali je također identificirano kao ogromna praznina u podijeljenom bosanskohercegovačkom obrazovnom sistemu. Međutim, nedostaci u obrazovnom sistemu, zajedno s nedostatkom kvalitetnih alternativa za provođenje slobodnog vremena mlade mogu učiniti podložnim radikalizaciji.

U bosanskohercegovačkom društvu dijasporu treba posmatrati kao dio populacije koji igra važnu ulogu u etničkom pomirenju, ali dijaspora

često pokušava da se razjedini i koncentrira isključivo na jednu etničku grupu, što uz pomoć političkih aktera doprinosi mogućoj radikalizaciji.

Na kraju, pokretači nasilnog ekstremizma i radikalizacije u Bosni i Hercegovini odražavaju složenu historijsku, društvenu i političku pozadinu države. Da bi se riješili ovi uzroci, potreban je višedimenzionalni pristup, koji uključuje društvene i ekonomske promjene kako bi se smanjila nejednakost, obrazovne aktivnosti za promicanje kritičkog mišljenja i programe u zajednici za stvaranje otpornosti. Osim toga, suzbijanje ekstremističkih narativa i jačanje nacionalne i međunarodne saradnje ključne su komponente sveobuhvatne dugoročne strategije za sprečavanje i borbu protiv nasilnog ekstremizma i radikalizacije u Bosni i Hercegovini, što u konačnici doprinosi mirnijem i inkluzivnijem društvu.

Reference

- Geertz, C. (1966). *Religija kao kulturni sistem*. London: Tavistock.
- Hodžić, A. (2019). *Uloga religije u društvima Zapadnog Balkana: Izvještaj s konferencije*. Sarajevo: Analitika.
- Schröder, J. (2016). *Licem u lice ankete. GESIS Smjernice za anketiranje*. Mannheim, Njemačka: GESIS Leibniz institut za društvene nauke. doi: 10.15465/gesis-sg_en_005
- Šavija-Valha, N. (2009). *Civilno društvo u Bosni i Hercegovini – između prava i pomoći*. PulsDemokratije. Dostupno na: https://www.academia.edu/25078399/Civilno_dru%C5%A1tvo_u_Bosni_i_Hercegovini_izme%C4%91u_prava_i_pomo%C4%87i
- Vukičević, I. (2013). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini*.

Popis slika i tabela

Slika 1. Mapa Bosne i Hercegovine

Slika 2. Religijski sastav Bosne i Hercegovine po općinama u 2013. godini

Slika 3. Koja je Vaša religija? (N=431)

Slika 4. Koja od sljedećih izjava o religiji Vas najbolje opisuje? (N=431)

Slika 5. Po Vašem mišljenju, kakav je utjecaj religijske zajednice u Vašem kraju? (N=431)

Slika 6. Koliko često...? (N=429)

Slika 7. Koliko često idete u crkvu/džamiju/sinagogu da prisustvujete vjerskoj službi u okviru religijske pripadnosti? (N=431)

Slika 8. Koliko često se molite unutar religijske pripadnosti? (N=431)

Slika 9. Kakav je Vaš trenutni radni status? (N=429)

Slika 10. Kojoj klasi prihoda smatrate da pripadate Vi i Vaši roditelji? (N=410)

Slika 11. U kojoj mjeri se osjećate sigurno? (N=426)

Slika 12. Imate li pristup internetu? (N=432)

Slika 13. Koliko sati dnevno u prosjeku provodite na internetu? (N=431)

Slika 14. U koju svrhu koristite internet?

Slika 15. Znate li šta je VPN?

Slika 16. Koji je bio razlog korištenja VPN-a?

Slika 17. Koliko puta ste glasali otkad ste do bili pravo glasa? (N=426)

Slika 18. Koliko povjerenja imate u sljedeće institucije? (N=432)

Slika 19. Ocijenite nivo (ne)zadovoljstva javnim službama u državi.

Slika 20. Da li u Vašoj državi strani utjecaj ima...? (N=431)

Slika 21. Slažete li se s vanjskom politikom Vaše vlade u pogledu...?

Slika 22. Koliko ste zadovoljni/nezadovoljni svojim prijateljima?
(N=428)

Slika 23. Koliko često provodite svaku od ovih aktivnosti? (N=432)

Slika 24. Jeste li ikada bili uključeni u bilo kakav volonterski rad ili ste radili određene poslove za koje niste trebali biti plaćeni?

Slika 25. Jeste li ikada bili uključeni u bilo kakav volonterski rad, ako jeste – koji...?

Slika 26. Slažete li se sa sljedećim izjavama?

Slika 27. Slažete li se sa sljedećim izjavama?

Tabela 1. Operativna definicija pokretača 1 – Religija

Tabela 2. Operativna definicija pokretača 2 – Ekonomska deprivacija

Tabela 3. Operativna definicija pokretača 3 – Teritorijalne nejednakosti

Tabela 4. Jeste li ikada učestvovali u...?

Tabela 5. Jeste li ikada učestvovali u... (odnos s vrstom sredine u kojoj žive)?

Tabela 6. Mislite li da je radikalizacija mladih značajan problem u zajednici gdje živite? (N=432)

Tabela 7. Operativna definicija pokretača 4 – Digitalna socijalizacija

Tabela 8. Operativna definicija pokretača 5 – Politička pitanja

Tabela 9. Operativna definicija pokretača 6 – Mogućnosti za obrazovanje, kulturne prilike i slobodno vrijeme

Tabela 10. Operativna definicija pokretača 7 – Transnacionalna dinamika

**FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA**

**UNIVERZITET U SARAJEVU
MCMXLIX**